

Азиза МАМАТОВА. "НАЪМАТАК"

Алишер Навоий

Кўёмлик истасанг...

Кўёмлик истасанг, касби камол эт',
Камол ар касб этарсен, бемалол эт'.

Ким тавлиддин топса малолат',
Монар или аҳли олинда ҳижолат'.

Ким фарзан афшу золим ўлса,
Ва лекин нуқтағону олим ўлса.

Басо зоҳид кишиким ол ишнда,
Анга муҳтож ўмур ислом ишнда.

Бироким қилса олимларга тавзим,
Қилур гўёки найгалбарга тавзим.

Ходис ўлими набийдин буйла ҳодис
Ки: "Олим келди найгалбарга ворис".

Кишиким бўлса алам подшоҳи,
Анинг улматлигини дуур мувоҳи.

Бироким илила бўлди баруманд,
Ангаким ворис ўлди, бўлди фарзанд.

Эурсен тоҳ - агар огоҳсен сен,
Агар огоҳсен сен - тоҳсен сен.

ОЛТИНДАН ТАРОЗИ, ОЛМОСДАН ТОШ ОЗ

Истиқлолнинг мунаввар жамоли ҳаётимизни нурафшон этди, умримизга бекиёс мазмун бағишлади. Ватан ва миллат, озодлик ва тараққиёт ҳаваси билан тўлиқ бу муборак дақиқаларни ўлчамоқ учун файласуф шоиримиз Гафур Гулом лутф этганидек, олтиндан тарози, олмосдан тош озлик қилади.

Мана, умримиздан яна бир йил кечди. Истиқлол шукуҳи, яратиш завқи билан ўтган бу йил мамлакатимиз ҳаётида буюк ўзгаришларга бениҳоя бой бўлди.

Кейинги пайтда йилни давлат миқёсида хайрли ва улкан янгиликлар билан бошлаш яхши анъана тусини олди. Мамлакатимиз Президенти

Ислом Каримов 21 январь куни иқтисодий ислоҳотларни янада чуқурлаштириш, хусусий мулк манфаатларини ҳимоя қилиш ва тадбиркорликни ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисидаги машҳур тарихий Фармонга имзо чекди. Айтиш мумкинки, бу Фармон Ватанимизда йил мобайнида кечган иқтисодий-ижтимоий жараёнларнинг йўналиши ва мазмун-моҳиятини белгилаб берди. Шу боис, 1994 йил мустақилликнинг иқтисодий пойдеворини тиклашда муҳим давр бўлди. Ўзбекистон Республикаси тараққиёти

тарихида илк бор ўз пули — аввал оралиқ, кейин эса ҳақиқий миллий валюта — сўм билан йил давомида иқтисодиётни бошқарди.

1994 йил нафақат иқтисодиёт, балки ҳаётнинг бошқа жабҳаларида ҳам том маънодаги тикланиш йили бўлди. Ватанимизда инсоний қадр-қиммат янада юксак мақом касб этди. Бунинг исботи — “Соғлом авлод учун” орденини илк бор топшириш тантанаси, “Ўзбекистон Қаҳрамони” унвони ва инсон меҳнатини шарафловчи бир талай ордену медалларнинг таъсис этилгани ва тантанали суратда топширилганидир. Олий нишон — “Ўзбекистон Қаҳрамони” олтин медали биринчи бор республикаимиз Президенти Ислом Каримовга топширилди. Бу мустақиллигимиз фидойисига халқ ва Ватан эҳтироми рамзидир. Бундай эҳтиром нафақат республикаимизда, балки қўшни давлатларда ҳам олий мақомда намоён бўлаётгани кўксимизни янада сарбаланд этади. Ислом Каримовга Қирғизистон Республикасида фаолият кўрсатувчи “Рухоният” уюшмасининг “Халқлар ўртасидаги тинчлик ва тотувлик учун” халқаро мукофотининг тақдим этили-

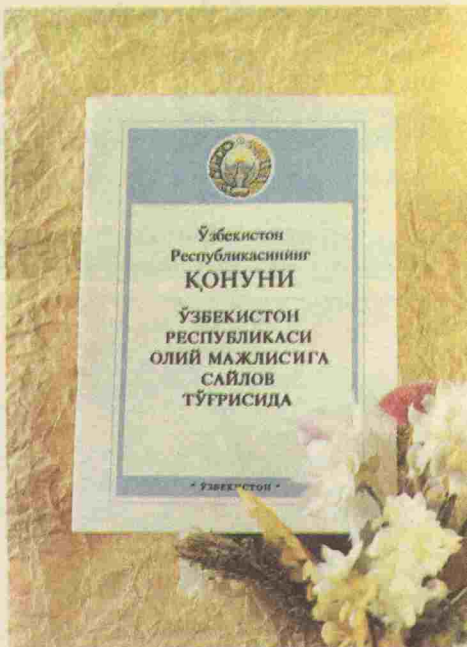
ши Ватанимизнинг ва мамлакатимиз раҳбарининг Марказий Осиё минтақасидаги юксак мавқеи, обрў-эътиборидан далолатдир.

Ўтган йил миллий қадриятларимизни мамлакат миқёсида эъзозлаш ва дунёга танитиш йили бўлди. Республика Президенти Фармони билан 1994 йил юртимизда Улуғбек йили деб эълон қилинди. Буюк аллома таваллудининг 600 йиллик тантаналари нуфузли халқаро ташкилот — ЮНЕСКО билан ҳамкорликда ўтказилди. Асосий тадбирлар Самарқанд ва Парижда, шунингдек, дунёнинг бошқа жойларида бўлди.

1994 йил Ватанимиз том маънода дунёга эшик очган йил бўлди. Мамлакатимизда жаҳоннинг энг баобрў ташкилотлари — Саноатчилар ва ишбилармонларнинг халқаро конгресси, Оврупо Хавфсизлик ва ҳамкорлик кенгашининг анжуманлари бўлди. Ўзбек заминига дунёдаги энг қудратли давлатлар раҳбарлари — Франция Республикаси Президенти Франсуа Миттеран, Хитой Халқ Республикаси Давлат Кенгаши Раиси Ли Пен, Корея Республикаси Президенти Ким Ен Сам расмий давлат ташрифи билан келдилар. Республикамиз Президенти Ислом Каримов эса Ҳиндистон, Россия Федерацияси, Япония, Туркия, Хитой, Украина сингари бир талай мамлакатларга давлат ташрифи билан борди. Шунингдек, юртбошимиз МДҲ давлат бошлиқларининг учрашувлари, туркийзабон мамлакатлар раҳбарларининг Истанбулдаги йиғилиши, Оврупо Хавфсизлик ва ҳамкорлик кенгашига аъзо давлатлар бошлиқларининг Будапештдаги мажлиси ва бошқа халқаро анжуманларда фаол иштирок этди, муҳим ташаббусларни илгари сурди.

Мамлакатимиз сиёсий ислоҳот йўлида ҳам дадил қадам ташламоқда. Республикамизда янги парламент — Олий Мажлис ва вилоят, шаҳар, туман кенгашларига сайлов муваффақиятли ўтди. Сайлов Ватанимиз сиёсий демократия, шахс ҳуқуқини таъминлаш борасида янги босқичга кўтарилгани ва мамлакатимиздаги барча ўзгаришлар халқ хоҳиш-иродаси ифодаси эканини ёрқин намоиш этди.

Бир йилнинг мухтасар сарҳисоби тараққиётимизнинг ҳар бир дақиқаси теран маъно-мазмун касб этаётганидан далолат беради. Зеро, мустақил тараққиётда ҳикмат кўп. Истаймизки, янги йилда республикамизнинг тараққиёт шитоби бундан ҳам зиёда бўлсин!

Tafakkur

ТАФАККУР

1/95
(2)

Ижтимоий-фалсафий, маънавий-маърифий, рашди-бесақли журнал

Бош муҳаррир
Эркин АЪЗАМ

Таҳрир ҳайъати:

Ҳалим БОБОЕВ
Хуршид ДАВРОН
Баҳодир ЖАЛОЛ
Азамат ЗИЁ
Анвар ЙЎЛДОШЕВ
Нажмиддин ҚОМИЛ
Чори ЛАТИФ
(масъул котиб)
Хайридин СУЛТОН
Убайдулла УВАТОВ
Тулепберген ҚАИПБЕРГЕНОВ
Муртазо ҚАРШИБОЙ
(бош муҳаррир ўринбосари)
Иброҳим ҒАҒУР
Раҳима ҲАҒИМОВА

Муассис — Республика «Маъна-
вият ва маърифат» жамоатчилик
маркази

Матнларда фойдаланилган ми-
сол, кучирма ва маълумотлар аниқ-
лиги учун муаллифлар жавобгардир.
Журналдан кучириб босилганда
манба қайд этилиши шарт.

Манзилимиз: 700029, Тошкент
шаҳри, Отатурк кўчаси, 24-уй.

"Шарқ" нашриёт-матбаа концер-
ни босмаҳонаси. 700029, Тошкент
шаҳри, Буюк Турон кўчаси, 41-уй.

1995 йил 8 февралда босмаҳо-
нага топширилди. 1995 йил 14 ап-
релда босишга рухсат этилди. Қоғоз
бичими 70x100 1/16. 8 босма тобқ.
3398-бюортма. Нашр адади 5000
нуса.

Бадий муҳаррирлар:
Юлай ҒАБЗАЛИЛОВ
Мирвосил ОДИЛОВ
Мусаҳҳиҳ Юлдуз БИЗААТОВА

Ушбу сонда Абдул Ғани Жума,
Рихситилла Нуринов, Анатолий
Зуев, Анвар Илёсовлар олган сурат-
лардан фойдаланилди.

ЖУРНАЛ САҲИФАЛАРИДА

САОДАТ СОҲИЛИ

Азиз ҚАЮМОВ. *Комиллик низо-
ми.* 6

ТАРИХ ВА ТАРАҚҚИЁТ

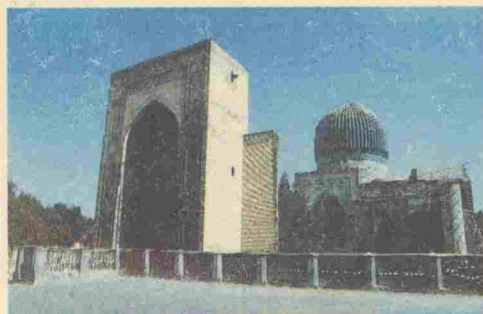
Ҳамро ЭРМАТОВ. *Идрокнинг
қанотлари.* 10

ЖАҲОНГА БУЙЛАЁТГАН ЮРТ

Нуриддин МУҲИДДИНОВ. *Халқи-
миз танлаган йўл.* 14

ТАРИХ ВА ТАРАҚҚИЁТ

Сойимназар КАРИМОВ. *Салта-
нат — қонун билан сарбаланд* 22

БУЮКЛИК ТИМСОЛЛАРИ

Хуршид ДАВРОН. *Амир Темур пирлари*. 26

ҚОР ҚҲЙНИДА ЛОЛА

Денгиздек теран хаёл. 40

ОЙБЕК. *Ҳақиқатга етиб касб этдик гурур. Туртликлар*. 42

ИБРАТНОМА

Асқад МУХТОР. *Уйқу қочганда*. . . 44

САНЪАТ ФАЛСАФАСИ

Баҳодир ЙҲЛДОШЕВ, Наим КАРИМОВ. *“Дунё наҳот шунчалар гузал!”*. 53

Қамариддин ОРТИҚОВ. *Брим қураётган уй*. 53

ИБРАТНОМА

Қулман ОЧИЛ. *Жайдари фалсафа*. 70

МИЛЛАТ ВА МАЪНАВИЯТ

Шухрат РИЗО. *Маърифатдан маърифатпарварликкача*. 74

СУЗНИ СУЙГАН СУЛТОНЛАР

Муртазо ҚАРШИБОЙ. *Суратда — шоҳ, сийратда — дарवेश*. 80

БАШОРАТ САДОЛАРИ

Оврупонинг Буддаси. 89

Фридрих НИЦШЕ. *Зардушт таваллоси*. 91

ҲАЗИНА

ШАРЪИЙ-ЖУЗЖОНИЙ. *Талаб дарди ила вобаста диллар*. 103

Шукур ХОЛМИРЗАЕВ. *Одам. Ҳикоя*. 106

РУҲИЯТ САБОҚЛАРИ

ҒАЗЗОЛИЙ. *Муножот лаззати*. . . 112

ҲАЗИНА

Узбек нима дейди. 116

ШИОРИМИЗ ШАРҲИ

Султонмурод ОЛИМ. *Тафаккур — кунгил калити*. 120

Журналнинг инглизча мухтасар мазмуни. 126

САЛАТ СОҲИЛИ

Адабиётшунос
Азиз ҚАЙУМОВ
билан суҳбат

КОММУНИК
НИЗОВИ

— Домла, биламиз, одамзод дунёга келибдики, мудом мукаммал тимсол ахтаради, комилликка интилиб, руҳий нажот йўлини қидиради. Шу орзу-интилиш самараси ўлароқ, у маънавият ва тафаккур бобида беқийс кашфийётлар қилди. Аммо, адашмасам, то ҳануз комилликнинг аниқ чегараси, тугал мезони йўқ. Ё инсоният бошдан кечирган тарихий тажрибалар ҳали старли эмасми? Ёхуд одам боласи ўтмиш қадриятларни тўлиқ англаб, зарур хулосалар чиқариш даражасига етмадими? Бу хусусда Сиз нима дейсиз?

— Инсон комилликка интилар экан, зинҳор бу интилишнинг охирига ета олмайди. Шу боис, мен комилман, камолотга эришдим, деган одам хато қилади. Инсон фаолият қилар экан, шубҳасиз, нуқсон ва камчиликлар ҳам содир этади. Аммо шу нуқсону камчиликларни тушуниб, тузатиб, уларни тақрорламасликка ҳаракат қиладиган киши комилдир. Бу ҳақда Алишер Навоий ҳазратлари бундай деганлар:

*Ноқис¹ улдириким, ўзин комил дегай,
Комил улким, нуқсин исбот айлагай.*

Инсон камолотига чек-чегара йўқ. Мутасил камолот сари интилмоқ — тараққиёт боисидир. Бу интилиш айрим қонуниятларга эгаки, шулар тўғрисида сўзласак, масаланинг бошқа жиҳатлари ҳам очила боради.

Киши умрини баланд ҳиммат билан бойитмоғи шарт. Юксак мақсадлар сари интилмоқ, инсониятга наф етказиб яшашни ҳаётнинг мазмуни деб билмоқ — ҳиммати баландликдан нишонадир. Алишер Навоий бу хусусда бундай деган:

*Бировким, анга ҳиммат улди баланд,
Эрур олам аҳли аро аржуманд²...
Ани, анга муфлиски³ йўқ ҳиммати,
Чу йўқ ҳиммати, йўқ анинг ҳурмати.*

— Ўтмиш маънавий меросимиз комил инсон гоёси билан чароғон. Чунончи, ҳазрат Алишер Навоий дostonларининг ҳар бири — комилликнинг ўзига хос низоми. Буюк бобомиз орзу этган инсон қандай инсон эди? Умуман, Алишер Навоийнинг шеърӣй-фалсафӣй тафаккурида инсон моҳияти қандай талқин топади?

¹ Ноқис — нуқсонли киши.

² Аржуманд — қадрли.

³ Муфлис — ночор, қашшоқ, тубан.

— Дарҳақиқат, Навоий асарлари — инсоний камолот низомидир. Уларнинг ҳар бир саҳифаси, мисраси ва хулосасида ана шу низом зўр куч билан ташвиқ этила боради. Чунончи, буюк шоирнинг “Арбаъин” асарида қуйидаги ҳикмат, айниқса, муҳимдир:

*Эл аро яхшироқ, дединг, кимдур,
Эшитиб шубҳа айла раф андин.
Яхшироқ бил ани улус ароким,
Етса кўпроқ улусга наф андин.*

Яъни, эл орасидаги энг яхши одам — улусга, халққа кўп фойда етказган кишидир. Халқпарварликнинг бундан кўра таъсирчанроқ ташвиқини топтоқ қийин.

Менимча, Навоийнинг идеал қаҳрамони — Фарҳоддир. Бу қаҳрамоннинг феъл-атворида, юриш-туришида, фаолиятида мукаммал инсонга хос фазилатларнинг барчаси жамулжам. У илму ҳунарни беҳад муҳаббат билан ўрганади. Меҳнатсеварлик, инсоф, ҳалоллик, камтаришлик, ҳиммат ва мурувватпешалик, фидокорлик, покиза тийнатлик, ота-онага ҳурмат, тахту тож, давлат ва бойликка бефарқ қараш — хуллас, баркамол одамга хос нимайки сифат бўлса, ҳаммаси Фарҳодда бор. Шунинг учун эл, халойиқ Фарҳодни гоят севади, туну кун уни дуо қилади. Шоирнинг ўзи эса унинг олий фазилатларини мана бундай таъриф этади:

*Демонким, кўнгли пок ҳам кўзи пок,
Тили поку сўзи поку ўзи пок.
Анингдек тийнати покига дойиқ,
Дуосин айлабон поки халойиқ.*

Фарҳод муҳаббат боис ана шундай фазилатлар соҳибига айланади. Зотан, муҳаббатли қалб ёмонликка мойил бўлмайди. Унинг қудратидан ёвузлик томири қурийди, эзгулик гуллари яшнайдди. Инсоний камолот белгиси — муҳаббатдир. Мумтоз шоирамиз Нодире бу фикрни таъкидлаб, бундай деб ёзган:

*Муҳаббатсиз киши одам эмасдир,
Гар одамсен, муҳаббат ихтиёр эт.*

— Комиллик нисбатида бугунги инсонлар буюк аجدодларидан нимаси билан фарқ қилади?

— Инсоний камолот мезони зинҳор ўзгармайди. Унинг асосий қоидалари абадийдир. Улар — инсонпарварлик, халқпарварлик, ватанпарварлик, меҳнатсеварлик, ҳалоллик, тўғрилиқ, муҳаббат ва садоқат, каттага ҳурмат ва кичикка шафқат, ота-онани эъзозла-

моқ, билимга интилмоқ, озодалиқ, шукрона, табиатни асрамоқ ва шунга ўхшаш эзгу сифатлардир. Шунинг учун бу масалада авлодларни ажодларга қиёсламоқ, эҳтимол, тўғри бўлмас. Аммо, ҳар бир авлод ажодлар яратган маънавий бойликларни муттасил ўзлаштирмоғи ва шулар асосида замонига мос маънавий ҳаётини яратмоғи лозим. Яқин ўтмишимизга ҳам шу тахлит ёндашмоқ керак.

— Биз — буюк давлат яратиш орзуси билан яшаётган халқмиз. Келгусида буюк давлатимиз шаъну шавкатини дунёга қўз-қўз этадиган юртдошларимизнинг баркамол қиёфасини Сиз қандай тасаввур этасиз?

— Буюк давлатни мавҳум қўллар яратмайди. Уни конкрет шахслар билиб этади. Шу боис, ҳар бир одамга алоҳида эътибор бериб, унинг шахсий қобилиятини ўстиришга ёрдамлашмоқ зарур. Ҳаёт тажрибасидан бир-икки мисол келтирай. Қўп йиллар республикамиз раҳбари бўлиб ишлаган марҳум Усмон ота Юсупов истеъдодли ижодкорларни оташин бир муҳаббат билан севар ва қадрлар эдилар. Бир гал сафарда бўлганларидан оддий колхозчи йигитнинг қўшигини эшитиб, унинг истеъдодига маҳлиё бўлганлар. Кейинроқ уни Тошкентга чақиртириб, Янгийўл шаҳри театрига ишга жойлаганлар. Яна бош-қош бўлиб, йигитни Москва консерваториясига ўқишга ҳам жўнатганлар. Шундай гамхўрлик шарофатидан уша йигит моҳир хонанда, ўзбек опера санъати арбоби бўлиб етишди. Эндиликда уни халқимиз яхши танийди. У — Ўзбекистон халқ артисти Саттор Ярашевдир.

Усмон ота маргилонлик бир ҳаваскор қўшиқчи қизга ҳам беҳад гамхўрлик қилган. Унинг қўшигини эшитиб, беқиёс истеъдодини пайқаган ва Тошкентга, Муқимий театрига ишга олиб келиб, устоз Тухтасин Жалилов тарбиясига топширган. Кейин бу қиз Москва консерваториясига ўқишга юборилди. Жарангдор овози билан элу юрт муҳаббатини қозонган бу санъаткор — халқ артисти Саодатхон Қобуловдир. Усмон ота Юсуповнинг адабиёт ва санъат аҳлига кўрсатган меҳрибонлиги, ибратли ишлари тўғрисида жуда кўп сўзлаш мумкин.

Ҳар бир халқнинг шаъну шарафи, аввало, тарихда унинг дунё илм-фани ва мада-

ниятига қўшган ҳиссаси туфайли орта боради. Не-не подшо ва ҳукмдорлар ўтмади. Лекин, илму маданиятга ҳомийлик қилган ҳукмдорларнинг номи яхшилик билан эсланади. Масалан, Султон Маҳмуд Газнавий билан Беруний унча дўстона муносибатда бўлмаган. Аммо, шоҳ буюк алломани ҳаргиз ёнидан жилдирмаган. Шу боис, бугун Берунийни тилга олар эканмиз, беихтиёр Султон Маҳмуд Газнавийни ҳам ёд этамиз.

Султон Ҳусайн Бойқаро билан Навоий жуда қалин дўст эдилар. Шунинг учун Навоийни эъзозлар эканмиз, шубҳасиз, Ҳусайн Бойқаронинг номини ҳам ҳурмат билан қайд этамиз.

Мен буюк келажагимиз фан, адабиёт ва санъатимизнинг гуркираб ўсишига боғлиқ деб биламан. Зиёлиларимиз яратган асарлар олам аҳлининг кўнглини мафтун этиши, одамларнинг руҳий дунёсини бойитиши, уларнинг ҳаётини гузаллик ва юксак гоилардан баҳраманд қилиши, турмушини фаровон ва бахтиёр этмоғи — буюк келажагимиз белгиси бўлади деб ўйлайман. Юртдошларимиз, шубҳасиз, ана шундай маънавий бойликларни яратувчилар бўлади деб ишонаман.

— Истиқлол яратиб берган ижтимоий шароитни фақат фойда орттириш ва бойиш имконияти деб тушунаётган, халқ ва Ватан тақдирига лоқайд ёшлар ҳам, таассуфки, йўқ эмас. Улар баъзиларда худбишлиқ тамойилининг кучайишига сабаб бўлаётгир. Бу ноҳуш жараёни қандай бартараф этиш мумкин деб ўйлайсиз?

— Ўзбекистон истиқлоли, юз қайта шукрона қиламизки, қонли курашлар, жанги жадалларсиз, хонавайронлик келтирувчи урушларсиз, тинч йул билан қўлга киритилди. Бу, аввало, юртбошимиз, мустақил Ўзбекистоннинг биринчи Президенти муҳтарам Илмом Каримовнинг оқилона ва мардона сиёсати самарасидир. Жамиятимиздаги ислохотларнинг тинч ва изчил бораётгани ҳам Президент юритаётган сиёсат одилона ва оқилона эканига бир далил.

Бугун ўлкамизда янги ҳаёт асослари шаклланмоқда. Бир гуруҳ кишилар фойда, пул ва мол кетидан қувиб, анча давлатманд бўлиб қолди. Жамият ҳаётида маълум тоифа — бойликка ҳирс қўйганлар пайдо бўлмоқда. Мен асло камбағаллик тарафдори эмас-

Алишер Навоий ва Абдурахмон Жомий

ман, аммо киши бойлик билан камолотга эришади деган фикрдан узоқман. Саъдий-Шерозийнинг бир байти бор:

*“Бани одам аз илм ёбад камол,
Но аз ҳашмату жоҳу молу минол”.*

Яъни: одам боласи дабдаба, шухрат, мартаба, молу мулк туфайли эмас, илм орқали камол топади.

Шунинг учун жамиятнинг ҳар бир аъзоси ўртача тирикчилигини таъминлаш учун етарли даромадга эга бўлса кифоя. Ундан ортигини эса элу юрт, халқ, жамият эҳтиёжини қопламоққа бағишламоқ керак. Абу Райҳон Беруний, Абдурахмон Жомий, Алишер Навоий каби устозларимиз шу йўлни тутганлар. Хусусан, Абдурахмон Жомий, яхши яшамоқ учун инсонга нима керак, деган саволга жавоб бериб, бундай деб ёзган эди:

*Ба панж мерасад асбоби зиндагонийи
хуш,*

Ба иттифоқи ҳакимони шухрай офоқ:

*Фароғи ийманийю ихҳату каффофи
маош,*

Рафиқи хубсияру ҳамдами неку ахлоқ.

Яъни: шухрати жаҳонни тутган ҳакимлар яқдил бўлиб айтдиларки, бахтиёр турмушнинг шарти бештадир: тинчлик ва хотиржамликнинг фароғати, сиҳату саломатлик, етарли иш ҳақи, хуш табиатли дўст, яхши тарбия кўрган умр йўлдоши.

Истиқлол яратган ижтимоий шароитни фойда орттириш ва бойиш имконияти деб тушунаётган кишилар устозларнинг шу гапларига қулоқ оссалар ёмон бўлмас эди. Кишига бахт келтирувчи омил молу мулк, бойлик эмас, элу юрт муҳаббати, одамларимизнинг ихлоси ва самимий ҳурмати, Ватанимизнинг гуллаб-яшнашидан топадиган ҳузур ва ҳаловатимиздир.

Полвон ОТАБЕК
суҳбатлашди.

Ҳамро ЭРМАТОВ

ИДРОКНИНГ ҚАНОТЛАРИ

Демократик ҳуқуқий жамиятни шакллантириш ва уни назарий жиҳатдан англаб етиш тараққиётимизнинг ҳозирги босқичида муҳим аҳамият касб этмоқда. Зеро, барча даврларда ҳам мутафаккирлар ўзлари яшаётган жамият ривожига етакчи тамойилларни тўлиқ идрок этиш ва замон муаммоларини имкон қадар тушуниб боришга ҳаракат қилган.

Бугунги давр демократия жараёнини англаш ва идрок этиш борасида турли муаммолар мавжудлиги сир эмас. Умуман, ижтимоий турмуш ва амалиёт ҳаргиз назарий бушлиқни тан олмайди. Одатда эски ҳукмрон мафкура заволи топгач, унинг ўрнини ғайриилмий, уйдирма афсона ва ривоятлар эгаллаши мумкин. Натижада демократиянинг мазмун-мундарижаси, аҳамияти сохталаниб, акса-

рият тескари тус олиб, адолат, қонунийлик, ахлоқ каби тушунчалар ҳам тўғри талқин топмай қолиш эҳтимоли туғилади. Илмий рисола ва мақолаларда амалиётдан, турмушдан йироқ, қуруқ назариябозлик услуби жонлантирилиб, ижтимоий ҳаётнинг ҳақиқатини қарашлар буй кўрсатма бошлайди... Яқин ўтмишда шундай удум бор эди: ижтимоий фанлар соҳасида узокроқ йўлга отланмоқчи бўлсангиз,

хар чорраҳада йул белгиларига дуч келар эдингиз. Бири "жаннат" — социализмга, бошқаси "жаҳаннам" — капитализмга йул кўрсатарди. Энди улар пучга чиқди. Биз сиёсий мустақилликка эришдик ва эркин фикрлаш, ўз-ўзимизча ҳаракат қилиш имконини қулга киритдик. Аммо бу буюк имкониятдан ҳамма ҳам тўғри фойдаланаётгани йўқ. Айримлар мустақиллик кўрсатмаларсиз, боқимандаликдан воз кечиб яшаш ва ижод қилиш эканини то ҳануз англаб ололмапти.

Маълумки, малакали меъмор янги бино тарhini аввало миёсида пиши-тиб олади ва шубҳасиз муайян гоё ва нуқтаи назарлар тизимига риоя этади. Одатда бундай ҳолда, биринчидан, илгари тўпланган тажриба, билим, иккинчидан, танланган ечимнинг ўзига хос жиҳати ва эҳтимол тутилган оқибати, учинчидан, мазкур ечимларни рўёбга чиқариш воситалари ҳисобга олинган бўлади.

Аммо ижтимоий тафаккурни янгилаш борасидаги илмий изланиш ва саъй-ҳаракатларда шу қоидага амал қилинати-ми?

Бугун зиммамызга аниқ иш — ҳуқуқий, демократик давлат барпо этиш вазифаси юкланган. Уни адо этишда қўлланма — қурилажак ва бузилажак бинонинг меъморий ва иқтисодий маълумотлари жамланган лойиҳа бўлмоғи даркор. Бизда ҳозирча бўлажак тафаккур ва мафкура биносининг пойдевори, лойиҳа ва чизгилари мавжуд. Булар — Президентимиз Ислом Каримовнинг китоб ва нутқ-маърузаларида баён этилган шу масалага алоқадор фикр ва гоёлардир. Меъмор ишини бажарди. Хуш, муҳандису бинокорлар-чи? Афтидан, улар утмиш юки-

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИНИНГ КОНСТИТУЦИЯСИ

дан тулик халос бўлмаган, ижтимоий соҳадаги ўзгаришларга лоқайд қараш иллатидан ҳали-ҳамон батамом қутулмаган кўри-нади.

Ўтмиш жамиятлар тарихида буюк орзу-хаёлотлар мужассам этилган таълимотлар кўп бўлган. Уларнинг муаллифлари эса даврининг улуг мутафаккирлари ҳисобланган. Жумладан, Афлотун, Томас Мор, Оуэн, Сен-Симон каби донишмандлар иқтисодиёт ва сиёсатдан бирон бир таянч топа олмагач, ижтимоий бўҳронлар даврида иш берадиган тафаккур шакли — утопиядан фойдаланган. (Яқин-яқингача ижтимоий илмини сув қилиб ичиб

юборган биродарларимизнинг "илмий" услубида ҳам шунга ўхшаш хаёлий гоёлар қўзатилар эди. Масалан, социализмнинг "узил-кесил ғалаба қозонган", "ривожланган", "етук", "мукаммал" босқичлари ана шу зотлар тафаккурининг меvasи ўлароқ юзага келган эди...)

Қанчалар ғалати туюлмасин, олимларимизнинг илмий хулосалари ижтимоий турмушимизга хос мавжуд тамойилларни равшан ифода этмаётганини таъкидлаб утиш зарур деб ҳисоблаймиз. Бир гуруҳ олимлар Фарб — биз қушилиб-бирикиб кетишимиз зарур бўлган ижтимоий-маданий ва иқтисодий ҳамжамиятдир, деган фикрга зўр бераётган бўлса (гуёки фақат фарбона ҳаёт фаровонлик, тараққиёт, шахс қамоли тимсолидек), иккинчи гуруҳ олимлар Шарқ ва йироқ-йироқлардаги хорижий мамлакатлардан намуна олиш борасида лойиҳалар тузаёттир ва у ерлардаги турмушни ҳар жиҳатдан марғубу муносиб ижтимоий ҳаёт сифатида талқин этаёттир.

Социализм — даҳрийлик жамияти эди. Мустақиллик шарофати билан диний қадриятларимизга ҳам кенг йул

Бозор муносабатларига ўтиш бирдан-бир мақсад эмас. Конституцияда белгилаб қўйилганидек, давлат ўз фаолиятини инсон ва жамият фаровонлигини кузлаб, ижтимоий адолат ва қонунийликни таъминлаш тамойиллари асосида амалга ошириши шарт.

Ислом КАРИМОВ

очилди. Бинобарин, энди диний онг шаклланиши муқаррар. Лекин ҳозирча диннинг зоҳирий сифати — расм-русумлари тикланди, холос. Бизнингча, жамият ҳали асл диний қадриятларни тулиқ қабул қилишга тайёр эмасга ўхшайди. Ахир, омма орасида сеҳр-жоду, фолбинлик ва дуохонликка иштиёқ кучайган пайтда (вахоланки, дин буларнинг барчасини қоралайди) соф диний тафаккур тикланиши мумкинми?!

Дин — шахснинг кўнгил иши. Диний онг эса илм-фан билан шуғулланишни асло рад этмайди, уларнинг мудом бирига мос келиши ҳам шарт эмас. Дин билан ижтимоий тафаккур турли-турли кўтбларда яшаши мумкин. Аммо фолбинлик каби бидъатлар тарқалган жойда илм-фанга иштиёқ сўнади. Илму фан қадрланган жамиятда эса фолбинликка ҳожат қолмайди.

Жамиятдаги иқтисодий қийинчилик — маънавий қийинчилик белгисидир ва у шубҳасиз равишда ғайритабиий кучларга ишонч-эътиқодни кучайтиради. Бу ҳол бора-бора ишлага тишлаш кайфиятини туғдиради. Айрим олимлар эса ҳаёлий ғояларни оммалаштирувчи, нари борса, аввалги тузумларни суриштирмай-нетмай фош этувчи кимсаларга айланиб қолади. Аниқ ҳисоб-китоблар, илмий асосланган таклиф-лояҳалар рад этилади. Бу ҳол номатлуб, номаъқул ҳодисалар, янги-янги хато-нуқсонларни келтириб чиқариши ҳам эҳтимолдан холи эмас.

Тарихдан маълумки, дин бошданок афсунгарлик, сеҳру жоду, ҳоҳинлик, фолбинлик каби ношаръий ишларга қарши эди. Аммо бугун “мўъжиза”ларини дин ва Оллоҳ номидан амалга оширувчи “кароматгўйлар” кўпайиб кетди. Улар янги миллий тафаккурни шакллантиришга гов бўлиб, инсонларни илмдан, ҳақиқатдан, диндан чалғитмоқда. Бу маънавий тангли ҳолатининг бир белгиси. Бу ҳолатни жамият мустақиллигининг буюк куч ва ғоясига таянган тарзда енгиб ўтади. Ана шунда турли-туман бетайин, бўлмағур гапларга ўрин қолмайди.

Улуғ мақсадга етишмоқ учун улуғ ғоя керак. Калта-қисқа қанот ёзиб дарёдан ўтиб бўлмагани каби ҳавойи орзу билан ҳам ҳеч нарсага эришиб бўлмайди. Асосий ғоя давлатнинг ижтимоий тузуми ва

у зиммасига олган мақсад-вазифага қараб бўлади. Ижтимоий тузумнинг бош ғояси эса асосий қонунда акс эттирилади.

Аммо ижтимоийётчи олимларимизнинг айримлари асосий миллий ғоя — бозор, деса, бошқалар умумий ғояни диндан ахтармоқда. Бизнингча, бозорни ҳам, динни ҳам давлат тараққиёти учун асосий ғоя қилиб олиш нотўғри. Аввало, бозор улуг ғоялар сирасига кирмайди, чунки у иқтисодий муносабатлар шакли, холос. Инсоннинг яшашдан мақсади эса фақат иқтисодий фаровонликдан иборат эмас. Иккинчидан, бозор — давлатнинг алоҳида белгиси бўла олмайди, чунки у алоҳида бир мамлакат эмас, балки бутун дунё учун хос.

Диннинг бош ғоя бўлолмаслиги аввало шу билан изоҳланадики, инсон тафаккури мислсиз ривожланиб кетган бугунги кунда дин эллар ва миллатларни бирлаштирувчи умуммаданий омил ўрнини ўташга қодир бўлмаса керак. Боз устига, мамлакатимиз кўп миллатли. Аҳолининг этник таркиби турфа хил ва улар турли динларга сўгинади. Ва ниҳоят, Конституциямизда қайд қилинганидек, Ўзбекистон — дунёвий давлатдир.

Халқимиз орасида кенг тарқалган ва унинг миллий орзу-армонини ифодалайдиган ғоя — мустақиллик ғоясидир. Республикаимиз мустақилликка эришди. Бу — буюк тарихий саодат.

Биз мустақил тараққиёт йўлига кирган эканмиз, шубҳасиз, бугунги дунёдаги сиёсий-маданий иқлимни мудом эътиборда тутиб, олға қадам ташлаймиз. Шуниси равшанки, бу замонда атрофдунёдаги умумий сиёсий-маданий жараёндан четда туриб бўлмайди. Шу боис, мамлакатимиз Президенти давлат сиёсатини бош жаҳоний ва умуминсоний манфаатларни ҳисобга олган ҳолда юритмоқда.

Шарқ минтақасидаги ва Ғарбдаги ривожланган айрим давлатлар ичида, афсуски, улкамизга ҳамон хомашё макони, сифатсиз товарлар бозори деб қараётганлари ҳам йўқ эмас. Аммо кўплари бу тасаввур ўта нотўғри экани, Ўзбекистон ўзига хос иқтисодий салоҳиятга, куч-қудратга эга давлат эканига шўҳид ҳам бўлмоқда. Худо хоҳласа, мамлакатимиз тез орада ҳар жиҳатдан дунё

Улуғ бобокалонимиз Амир Темур «Қаерда қонун ҳукмронлик қилса, шу ерда эркинлик бўлади» деган сўзларни тарих саҳифаларига зарҳал ҳарфлар билан ёздирган эди. Қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва суд ҳокимияти — давлатнинг уч асосий таянчидир.

Ислом КАРИМОВ

миқёсига чиқади. Биз, олимлар мустақиллик ғоясини асосий миллий шиор, бош мақсад гарови сифатида идрок этар эканмиз, унинг муҳим тараққиёт тамойили дунё ҳамжамиятига интилиш, у билан муштарак ҳаракат қилиш эканини унутмаслигимиз лозим.

Республикамиз ҳудуди катта, у Осиё минтақасида ва умуман жаҳонда муҳим жўғрофий-сиёсий урин тутади. Бу заминда ўзига хос қадимий анъаналар соҳиби бўлган халқ истиқомат қилади. Илмий лойиҳа ва назарияларимизда булар бари сўзсиз ҳисобга олиниши даркор. Умуммиллий ғоя нафақат илмий-сиёсий мақсадларимизни, балки ҳарбий, мудофаа стратегиямизни ҳам ифодаламоғи лозим.

Давлатимизнинг бош миллий ғояси мустақиллик, дунёвий давлатчилик экан, энди ижтимоий тараққиётимизнинг асосий ғояси нима, деган савол тугилади. Бу масала Ўзбекистон Республикаси Конституцияси — Асосий қонунида аниқ ва лунда ифодаланган. Хусусан, мазкур ҳужжатнинг дебючасида бундай деб ёзилган: “Ўзбекистон халқи демократия ва ижтимоий адолат идеалларига содиқлигини тасдиқ этиб, инсонпарвар демократик ҳуқуқий давлат бунёд этишни ўзининг асосий вазифаси деб билади”. Демак, демократия ва ижтимоий адолат — тараққиётимиз ва ҳаёт тарзимиз асосидир.

Демократия билан ижтимоий адолат ўртасида ҳам ўзига хос бирлик ва айни пайтда қарама-қаршилик мавжуд. Гоҳо улар бир-бирини тўлдириб, тараққиётга хизмат қилса, гоҳо ўзаро зиддиятга киришиб, бир-бирини инкор этади. Бинобарин, ҳар иккисининг диалектик бирлиги ва мантиқий фарқини алоҳида-алоҳида тадқиқ этиш лозим бўлади. Улар негизда эса ижтимоий қатлам ва гуруҳларнинг моддий манфаатлари, шунингдек, миллион-миллион кишиларнинг мол-мулки, ижтимоий муносабатлари ётишини унутмаслик керак.

Жамиятда икки асосий йўналиш — шахсий худбинлик ва ижтимоий жамоатчилик кайфияти ўртасида мудом кураш бардавом бўлади. Улар орасидаги диа-

лектика демократия билан ижтимоий адолат ўртасидаги диалектиканинг моҳиятини ташкил этади. Мазкур масаланинг илмий-методологик аҳамияти шундаки, миллий тараққиётнинг асосий ғояси пировард натижада жамиятнинг олға ҳаракатига туртки бўлади.

Хуллас, тараққиётимизнинг халқни жипслаштирадиган асосий ғояси бор. Энди мана шу асосда фанни ҳам, амалиётни ҳам ривожлантириш лозим бўлади. Ишни нимадан бошлаш керак? Бизнингча, аввало назариядан! Ижтимоий вужуд дучор бўлган тангликни, ундаги асосий хусусиятнинг моҳиятини назарий жиҳатдан тадқиқ қилиш кўп илмий кучгайрат сарфлаш ҳамда ундан ижобий самара олишни тақозо этади. Бизда бунинг учун кўпдан-кўп назарий умумлашмалар мавжуд. Булар бизга керак, аммо катта илмий хулосалар учун камлик қилади. Бинобарин, илмий-ижтимоий тафаккурнинг янги жамият қуриш босқичидаги асосий хусусияти илмий кучларни назарий фаолиятга йўналтиришдан иборат. Бунинг учун эса, биринчи навбатда, илм-фанни расмий-бюрократик тилдан халос қилиш керак. Яна, ижтимоий фикрни сиёсат ва иқтисодиётга тобеликдан қутқариш лозим. Шундагина у карахликдан халос бўлади. Халқни маърифатли этиш ижтимоий фанлар зиммасидаги асосий вазифадир.

Бугун халқнинг идроки уйғоқ. Биз — ижтимоийчилар бу идрокка қанот бахш этишимиз зарур. Замон кашфиётларини ўзида жамлаган ижтимоий фикр шакли, янгича мафкура халқ идрокига қанот бўлади ва уни тараққиётимизнинг фаол иштирокчиси бўлишга даъват этади.

Илм-фан аҳли бор зеҳн ва заковатини она Ватан равнақиға бағишлайдиган замон келди. Республикамиз Президентини Ислом Каримовнинг Ўзбекистон Фанлар академияси анжуманида сўзлаган нутқида олимлар зиммасига айнан шундай вазифа юкланди. Бу вазифани удалаш йўлида “Тафаккур” журналининг нашр қилиниши кўнгилдаги иш бўлди. Умид қиламизки, у янги, навқирон жамиятимиз тафаккурини чархлаш ишига муҳим ҳисса қўшади.

Нуриддин Муҳиддиновни журналхонларга таништириб утиришнинг ҳожати бўлмаса керак. Турли-туман унутилмас воқеаларга бой улкан ҳаёт йулини босиб ўтган бу замонашумиз атоқли давлат ва жамоат арбоби сифатида Ўзбекистон халқига муносиб хизматлар қилган.

У кишининг юртимиз тарихи, маданиятини урганни ва юксалтириш борасидаги фаолияти айниқса ибратлидир. Айни кунларда улуг ва табарруқ ёшда буликларига қарамай, мухтарам муаллифимиз либримизда кечатган ижтимоий-маънавий жараёнларда фаол иштирок этиб келмоқда. Ўзгичорингизга ҳавола этилаётган мақола аша шу ишгирекнинг амалий ифодасидир.

Нуриддин МУҲИДДИНОВ

Халқимиз танлаган йул

Мустақиллик эълон этилганидан сунг утган қисқа тарихий муддат ичида юртимиз эришган асосий нарса, фикримча, шу бўлдики, Ўзбекистонда янги ижтимоий давлат тузумининг пойдевори яратилди. У моҳият эътибори билан совет ва мустақил даврларига хос тузумдан кескин фарқ қилади.

Шу тариқа, мамлакатимизни инсонпарвар, демократик-ҳуқуқий тамойилга эга булган, жаҳон ҳамжамиятида муносиб урин эгаллайдиган овоз ва обод жамиятга айлантиришдек илҳомбахш истиқбол йули очилди.

Агар биринчи босқич — мустақилликнинг эълон этилиши куп жиҳатдан объектив сабаблар — СССРнинг емирилиши ва КПССнинг тарқатиб юборилиши билан боғлиқ булса, ҳозирги, биз қадам қуйган янги босқичда — мустақилликни ҳар жиҳатдан мустақамлаш ва танлаб олинган йулдан илгарилаб бориш даврида ҳар бир муваффақият аввало субъектив омилларга, яъни узимизга, Ватанимиз барча фуқароларининг салоҳияти ва кучгайратига боғлиқ бўлиб қолди.

Ташқи сийсат соҳасига келсак, жаҳондаги мамлакатларнинг аксарияти Ўзбекистон Республикасини эътироф этди, уларнинг кўпи билан дипломатик алоқалар урнатилиб, турли даражадаги ҳамкорлик усиб-ривожланиб бораётир. Тошкентда талай мамлакатларнинг элчихона ва ваколатхоналари, дипломатик миссиялари очилди. Уз навбатида бир талай хорижий давлатларда элчихоналаримиз фаол иш олиб бораётир.

Эндигина мустақилликка эришган ҳар бир давлат учун унинг бошқа давлатлар

томонидан тан олинши, тенг ҳуқуқли аъзо сифатида жаҳон ҳамжамиятига қабул қилиниши жуда муҳим аҳамиятга моликдир.

Шу маънода Бирлашган Миллатлар Ташкилотини олиб курайлик. Ҳозирги кунда собиқ совет республикаларининг ҳаммаси, жумладан, республикамиз ҳам БМТ аъзоси ҳисобланади. Мен Ўзбекистоннинг мазкур халқаро ташки-

лотта кириши билан боғлиқ узига хос жиҳатларга эътиборни қаратмоқчиман, чунки бунинг ҳам узоқ ва мураккаб тарихи бор.

СССР, шубҳасиз, БМТ асосчиларидан бири бўлиб, унинг фаолиятини кучайтиришдан беҳад манфаатдор эди. Аммо мазкур ташкилотни тузиш пайтида узи кузлаган мақсадга тула-туқис эриша олмагани Совет Иттифоқи раҳбариятини ташвишга соларди. Гап шундаки, 1944 йилдаёқ СССР олий раҳбарияти барча иттифоқдош республикалар БМТнинг тенг ҳуқуқли аъзоси булиши зарурлиги ҳақида қарор чиқарди. В. М. Молотов, А. А. Громико ва бошқалардан иборат СССР делегациясига мана шу курсатмани рўзга чиқариш оуйича тошшириқ берилди. Тайерлов комиссияларининг кенгашларида Гитлер Германиясига қарши курашган давлатларнинг вакиллари уртасида музокара ва баҳсу мужодала узоқ давом этди. Совет Иттифоқи таркибидаги барча республикаларнинг БМТга қабул қилинишига эса унинг асосчилари мутлақо қарши чиқди. Чунки бу ҳол жаҳон минбарига СССР нуфузининг, социалистик лагер мавқеининг янада кучайишига сабаб булур эди.

Уша даврда ана шу республикаларнинг барчасида, жумладан, Ўзбекистонда ҳам Ташқи ишлар вазирлиги тузилган, унинг

ходимлари, вазирдан тортиб муовинигача дипломатик даража ва унвонлар олган эди. Ҳаммалари дипломатик либосда — олтинранг погонли хушбичим пальто, олтинранг тугмали бежирим костюм, оқ куйлак, қопқора ялтироқ туфли кийиб, галстук тақиб юрарди.

Едимда, 1945 йилда армиядан Тошкентга қариндош-уруғларни кургани келганимда уйимизга республиканинг янги-гина тайинланган Ташқи ишлар вазири Ёқуб Алиев қадамранжида қилган эди. Унинг куркам кийимлари, узини тутуши, ҳашаматли энгил машинасини куриб бутун маҳалла, айниқса, болаларнинг ҳайратдан оғзи очилиб қолган.

Шундай қилиб, барча иттифоқдош республикаларни БМТга аъзо қилиш бора-сидаги СССР режалари амалга ошмай қолди. Фақат Украина ССР билан Белоруссия ССР унинг аъзолари сафига кирди. (Ҳатто, РСФСРдек улкан республика ҳам БМТга аъзо қилинмади.)

Кейинчалик ҳам мазкур масала СССР томонидан бир неча бор кун тартибига қўйилди. Аммо энди рақибга айланган кечаги иттифоқчилар СССР таклифига тиш-тирноқлари билан қаршилиқ курсатар, ҳар гал “Урта Осиё ва Кавказ республикалари Россия босиб олган мустамлака улкалар, холос”, деб жавоб қайтарар эди...

Шукрки, мамлакатимиз тарихида буюк узғариш содир бўлди: 1991 йил 31 август кунини Ўзбекистон мустақилликка эришди. Орадан олти ой утиб, 1992 йил 2 март кунини республикамиз Бош Ассамблея сессиясида БМТ аъзолигига қабул қилинди. Нью-Йорк шаҳридаги энг нуфузли халқаро ташкилот биноси олдига илк бор Ўзбекистон Республикасининг Давлат байроғи тикилди. Кун утмай, республикамиз Президенти Ислам Каримов БМТ Бош Ассамблеясининг 48-сессиясида нутқ сузлади. Мустақил Ўзбекистоннинг тунгич раҳбарини олий минбарда куриш, унинг сузларини тинглаш, давлатимиз етакчиси томонидан энг муҳим халқаро ва минтақавий масалаларнинг БМТ кун тартибига қўйилиши дунё миқёсида зур қизиқиш уйғотди.

Ўзбекистон бой маънавий қадриятлар, узига хос маданият, минг йиллик тарихга эга бўлиб, унинг халқи умуминсоният цивилизациясига бебаҳо ҳисса қўшган. Буни бутун жаҳон билади. Шунга қарамай, улкамиз то мустақилликка эришгунича БМТнинг Маориф, фан ва маданият иш-

лари ташкилоти — ЮНЕСКОга қабул этилмаган, у билан бевосита алоқа боғламаган эди. Ҳозир мазкур ташкилотнинг ҳақиқий аъзосидир. 1994 йил январь ойида ЮНЕСКО раҳбарияти Ўзбекистон таклифларини қувватлаб, қуйидаги масалалар юзасидан муҳим тадбирлар белгилади:

— Мирзо Улугбек таваллудининг 600 йиллигини нишонлашда фаол қатнашиш, шу муносабат билан ЮНЕСКО ҳафталигини утказиш;

— Самарқандда Марказий Осиё институтини ташкил этиш;

— Ўзбекистондаги энг қадимий шаҳарларни (аввало Самарқанд, Бухоро, Хевани) ЮНЕСКОнинг Бутунжаҳон қадриятлари руйхатига киритиб, уларга тарихий шаҳар мақомини бериш;

— ЮНЕСКО ишлари буйича Ўзбекистон Миллий комиссиясини тузиб, унга халқаро молиявий ёрдам маблағини ажратиш;

— ҳамкорлик масалаларини янада самаралироқ ҳал этиш мақсадида ЮНЕСКО қошида Ўзбекистон Республикасининг ваколатхонасини очиш.

Эндиликда Ўзбекистон турли соҳалар буйича ихтисослашган, кушгина мамлакат, минтақа, қитъа ва умуман жаҳон миқёсида унлаб шохобчалари булган йигирмадан зиёд халқаро ташкилот аъзоси ҳисобланади.

Мустақил республикамиз ривожланаётган мамлакатлар Қўшилмаслик ҳаракатининг тенг ҳуқуқли аъзоси булганини таъкидлаш айниқса муҳимдир. Ҳозир мазкур халқаро ҳаракатда 108 мамлакат иштирок этмоқда. Яқин утмишда эса пафақат Ўзбекистон, ҳатто СССР ҳам, бир неча бор зур бериб уринишига қарамай, ушбу ҳаракат аъзолигига қабул қилинмаган эдики, қуйида бунинг тарихига қисқача тўхталиб утаман.

1954 йил охирида В. М. Молотов менга кунгироқ қилиб, Индонезия, Бирма, Ҳиндистон, Покистон ва Цейлон Бош вазирлари кенгашида Осиё ва Африка ёш мустақил мамлакатлари конференциясини чақиришга қарор қилинганини айтиб, бундай деди: “Шарқ мамлакатларининг Бандунг шаҳрида бўлажак конференцияси тарихда биринчи бор утмоқда ва у келажакда муҳим аҳамият касб эта боради. СССР Ташқи ишлар вазирлигида материаллар тайёр, улар сизга юборилади, урга-

ниб чиқинг. Сунг қандай йул тутишингизни маслаҳатлашиб оламиз”.

Москвадан ҳужжатлар келгач, республика Ташқи ишлар вазирлиги ходимлари, шарқшунос олимлар, манфаатдор идораларнинг вакилларини таклиф этиб, масалани урганиб чиқдик. Кейин В. М. Молотовга кунгироқ қилиб, фикримни айтдим: “Биз янги пайдо булган ҳаракатни фаол қўллаб-қувватлашимиз, зарур ҳолларда икки томонлама асосда унинг ҳар бир аъзосига, умуман, ҳаракатнинг узига ҳам ҳар жиҳатдан ёрдам курсатишимиз керак”. Гапимни тинглаб булгач, Молотов бундай деди: “Бу ердаги мутахассислар хилма-хил фикр билдирмоқда. Айримлар, мазкур ҳаракат, кушина аъзоларининг аввало иқтисодий жиҳатдан Ғарбга қарам булгани сабабли, империализмни ёқлаши, социалистик лагерга қарши қаратилиши мумкин, деб ҳисобламоқда”.

Мен бунга жавобан: “Ғарчи, ҳаракат иштирокчиларидан Хитой ва Югославия социалистик ҳамдустлик манфаатларини ҳимоя қилиб чиқса ҳам, салбий ҳоллар руй бериши турган гап. Аммо, имкониятни қўлдан бой бермай, Шарқни этиборсиз қўймайлик, аксинча, Шарққа мазкур ташкилот орқали яқинлашайлик, уни қўллаб-қувватлаб, ёрдам курсатайлик”, дедим.

“Фикрингизча, бу ишни қайси шаклда амалга оширган маъқул?” деб сурди Молотов.

“Агар СССР расмий делегацияси бу конференцияда қатнашса, нур устига нур бўлурди. Аммо бу амалга ошмайдиган иш, чунки, СССР — Евроосиё мамлакати, социалистик лагер етакчиси. Бу ҳолда СССР таркибидаги Осиё республикаларининг расмий делегацияси юборилгани маъқул. Бунинг ҳам иложи булмаса, конференцияда қузатувчи сифатида ҳозир булиши мумкин. Ҳар қандай ҳолда ҳам Совет ҳукумати номидан анжуманга қўтлов йўллаш керак деб уйлайман”.

Молотов бир оз жим қолиб, суҳбатни якунлади: “Фикрингизни Марказий Комитет Президиумида уйлаб кўрамиз”.

1955 йил бошида у яна кунгироқ қилиб, қуйидагиларни айтди: “МК Президиумида узаро фикр алмашиб, Қўшилмаслик ҳаракатини қўлаш, фаолиятини кенг ериштиш ва унда иштирокчимизнинг мақбул шакллариини излаб топишни лозим кўрдик. Делегациямизга сиз раҳбарлик қиласиз деган қарорга келдик. Яқин кун-

ларда табрик лойиҳасини оласиз, фикрингизни бизга айтасиз”.

1955 йил 18 апрель. Шу кун Индонезиянинг Бандунг шаҳрида озодликка эришган йигирма туққиз давлат вакиллариининг давлат ва ҳукумат бошлиқлари даражасида таъсис конференцияси булди. Унинг мажлисларини Чжоу Энлай, Жавоҳирлаъл Неҳру, Жамол Абдул Носир, Иосиф Броз Тито, Аҳмад Сукарно каби улкан арбоблар бошқариб борди. Анжуман 24 апрелга қадар давом этди. Қўлдан-қўл уринишларга қарамай, СССР расмий ёки меҳмон сифатида қатнашиш у ёқда турсин, лоақал қузатувчи мақомида иштирок этишга ҳам муваффақ бўлолмади. Фақат табрик — телеграмма йўллаш билан чегараланди...

Ўзбекистон мустақил давлат булгач, унинг раҳбарияти Қўшилмаслик ҳаракати марказий идораларига махсус хат билан мурожаат этди. Натижда республикамиз бу олижаноб ва баобру ҳаракат сафига яқдиллик билан қабул қилинди. Мазкур ҳаракат фаолиятида иштирок этиш бизнинг жаҳондаги қўшина давлатлар вакиллари билан алоқа боғлаш ҳамда фойдали фикр қўламини янада кенгайтириш ва мустаҳкамлаш соҳасидаги ишларимизда ёрдам беради.

Шуни қайд этиш лозимки, собиқ СССР таркибига кирган республикалар ичида Ўзбекистон Қўшилмаслик ҳаракатига биринчи аъзо булган давлатдир.

Ҳозирги вақтда чет элларда собиқ СССР харобалари урнида пўйдо булган давлатларга нисбатан қизқиш тобора кучайиб бораёттир. Айримлар “қардошлик ва биродарлик”ни, бошқалари азалий яқинликни эслайди, учинчилари уз фойдасини қўзласа, туртинчилари эса геополитик, стратегик манфаатларга асосланиб иш қўраёттир.

Мамлакатимиз раҳбарияти ана шундай мураккаб вазият ва ёндашувлар ҳукм сурган шароитда уз йўлини тугри белгилаб, дадил ҳаракат қилмоқда. Жаҳондаги барча мамлакатлар билан дустлик, ҳамкорлик алоқаларини боғлаш ва мустаҳкамлаш, бунда суверен тенглик, узаро манфаатдорлик негизларига таяниш, давлатлар орасида юзага келадиган можароларни тинч, сиёсий йул билан ҳал этиш — Ўзбекистон ташқи сиёсатининг асосий тамойилларидир. У қандайдир биқик блоклар тузишда иштирок этмади; бундай тузилма-

ларда қатнашиш бир қарапда жозибали қуриниши мумкин, лекин бу йўлдан борилмади ва тўғри қилинди. Шарқда тарихан одамлар ва мамлакатларни диний-этноик асосда бирлаштириш мақсадини кузда туган турли ҳаракатлар кенг тарқалган. Буларнинг ҳаммаси ҳақида бир мақолада батафсил фикр юритишнинг имкони йўқ, албатта. Аммо, асримиз кишилари онгида “туркчилик” (“пантуркизм”) ва “исломчилик” (“панисломизм”) деб аталган ҳаракатлар бирмунча сақланиб қолганини айтиш керак.

Октябрь воқеаларидан кейинги дастлабки йилларда нафақат славянлар, балки мусулмонлар ҳам жунбушга келди. Улар Лениннинг “миллатларнинг то ажралиб чиқиш ва мустақил давлатини тузишга қадар уз тақдирини узи белгилаш ҳуқуқи” тўғрисидаги гояларидан илҳомланган эдилар. Бунинг оқибати қандай аянчли булганини қуйида келтирилажак бир талай мисоллардан ҳам куриш мумкин.

Турон Федерацияси. Машҳур инқилобчи, йирик давлат арбоби Мирсаид Султонголиев туркий тилларда сузлашувчи мусулмон халқларининг ана шундай давлат тузилмасини ташкил этиш гоясининг ташаббускори эди. У 1882 йилда Уфа губернасида туғилиб, Қозон муаллимлар семинарийсини битиргач, Бошқирдистондаги инқилобий ҳаракатга қўшилди. 1917 йилда РКП(б)га кириб, Татаристонда инқилоб ва фуқаролар урушида фаол иштирок этди. Бир қанча юқори давлат, армия ва партия идораларида ишлади. Ана шу йилларда, айниқса, СССР ташкил булиши даврида миллий масала бўйича утказилган гоявий-сиёсий мунозараларда Султонголиев мухтор республикалар ва миллий вилоятлар ҳуқуқларини кенгайтириш, улар мақомини СССРнинг тенг ҳуқуқли субъектлари даражасига кўтаришни ёқлаб чиқди, совет республикаларида яшовчи фуқаролар “асл ва ўғай фарзандлар”га ажратилишини кескин қоралади. Кейинчалик Турон Федерациясини тузиш гоясини кутариб, “давлатчиликнинг энг оддий асослари” берилишини талаб қилди. Ана шундагина минтақа ишлаб чиқариш кучлари жадал ривожланади, маҳаллий миллатта мансуб меҳнаткашларни совет тузуми қурилишига тортиш учун имкониёт тугилади, деб ҳисобларди у. Шу муносабат билан Туркистон, Бошқирдистон, Татаристон, Крим таркибиди, Қирғизис-

тон, Хоразм, Бухоро ва бошқа республикаларни қўшган ҳолда, Турон Федерациясини тузиш мумкин, деган фикрни олга сурди.

Пировардида, Султонголиев аксилинқилобий фаолиятда айбланади, 1923 йилда партиядан учирлиб, қамоққа ташланади, суд қилиниб, бадарга этилади. Матбуотда ва партия ташкилотларида “султонголиевчилик” СССРни булақларга ажратиб юборишга қаратилган ҳаракат сифатида қораланиб, унга қарши кенг кулабда кураш жараёни авж олдирилади. 1940 йил 28 январда СССР Олий Суди ҳарбий коллегиясининг ҳукми билан Султонголиев отиб ташланади.

Мовароуннаҳр халифоти. Ислол араб оламида пайдо булиб, кейинчалик турли қиъбалардаги қушгина мамлакатларга кенг тарқалган эди. Шунга қарамай, исломчилик ҳаракати диний-сиёсий мафкура сифатида XIX асрнинг сунги чорагида юзга келди. У ислом динидаги китиларнинг, миллатидан қатъи назар, бирлиги гоясига таянди. Барча мусулмонларни халифалик байроғи остида сиёсий давлатчилик асосида бирлаштиришга чақирди.

Ислолчиликнинг дастлабки раҳнамоси Жамолиддин Афғоний эди. Кейинчалик бу ҳаракат Туркия, Ҳиндистон ва бошқа мамлакатларга ёйилди. Мазкур гояларни Марказий Осиёда ҳам амалга оширишга уриниш булди. Ислолчиликнинг ашаддий тарафдорларидан бири Анвар Поша эди. У Туркия Республикаси ҳарбий ноziри булиб, Камол Отатурк уни бу лавозимдан бушатган эди. Анвар Поша 1920 йилда Боқуда утказилган Шарқ халқлари биринчи конференциясида қатнашганидан сунг Бухорога келди. Фрунзе қўшинлари Бухорони эгаллаб, Амир Олимохон тахтдан қулагач, Анвар Поша бир неча ун минг йилитдан қўзғолончилар армиясини ташкил этади. Унинг мақсади Мовароуннаҳр худудида халифот тузиш учун кураш, узи эса, табиийки, халифа булмоқчи эди. Аммо у куп утмай Бойсунда жанг пайтида жон таслим қилади.

Туркий халқлар жумҳурияти. Турор Рисқулов шундай гоя билан сиёсий майдонга чиққан эди. У Авлиеотада туғилган, 1916 йилги улка миллий-озодлик ҳаракатининг раҳбарларидан булган. 1917 йил сентябрида РКП(б) сафига кириб, бир йилдан сунг Туркистон АССР Советларининг V қурултойида республика Марка-

Нуриддин Муҳиддинов хизмат тақозосига қўра талай йиллар Ватандан олисда яшади. Аммо юрт ишқи, Ватан соғинчи ҳаргиз қўнглини тарк этмади. Айниқса, муқаддас она тушроққа қайтиш ошлари сира-сира ёдидан учмайди. Уша кезде нафақат у кишининг ўзи, балки барча оила аъзолари гўё Ўзбекистон сари қанот чиқариб учишга шайдек эди. Ниҳоят, Ватанга қайтадиган кун ҳам тўйин бўлди. Мана, уша арафадаги сунгги сайр...

Москва, 1985 йил

зий Ижроия қўмитасига сайланади, кейинроқ қўмита раиси бўлиб, РКП(б) Муслмон бюросини бошқаради.

У 1920 йил январида Туркистон Компартияси V улка конференциясида маъруза қилиб, Туркистон Компартиясини Туркий халқлар компартияси сифатида қайта тузишни, Туркистон жумҳуриятини эса “Турк жумҳурияти” деб номлашни таклиф этади ва бу таклиф қўнчилиқ овоз билан қабул қилинади. Сабаби — мазкур таклиф улка конференцияси арафасида ўтказилган муслмонлар партия ташкилотлари III конференцияси делегатлари томонидан муҳокама этилиб, қўллаб-қувватланган эди. Мазкур делегатлар айни вақтда улка конференциясининг ҳам делегатлари ҳисобланарди.

Бутун Россия Марказий Ижроия Комитети ва РСФСР Халқ Комиссарлари Совети 1920 йил 22 февраль кунги мажлисида ҳар иккала конференция қарорларини рад этади.

Тўрор Рискулов ва Низомиддин Хужаев Ленинга телеграмма йўллаб, конференция қарорларини қўриб чиқиб, тасдиқлаш ишини тезлаштиришни сурайди.

РКП(б) ҳар иккала томон фикрини ва махсус комиссия тайёрлаган қарор лойиҳасини МК ташкилий бюросида қўриб чиқиб, масалани Сиёсий бюро муҳокама-сига қўяди. Ленин материалларни қўздан кечириб, Тошкентдан келган арбоблар билан суҳбатлашиб, “Фикримча, Т. Рискулов лойиҳасини рад этиш, комиссия лойиҳасини қўйидаги узгаришлар билан

қабул қилиш зарур”, деган курсатма берди.

Бир гуруҳ туркистонлик арбоблар РКП(б) Сийосий бюроси чиқарган қарорга рози бўлмай, ТКП ва ТуркМИК сафидан чиққанликларини эълон қилади. Шу муносабат билан Турккомиссия ТКП улка кўмитасини тарқатиб юбориб, урига Туркистон Комфирқа Марказқумини тузди.

Турор Рисқулов Москвага келиб, Лениннинг бетоблигига қарамай, унинг қабулига киришга муваффақ бўлади ва бир неча соат суҳбатланади. Шундан кейин у Миллатлар ишлари бўйича халқ комиссарлигининг хайъат аъзоси, унинг Озарбойжондаги вакили, кейинроқ шу комиссарлик раиси Сталиннинг муовини лавозимларида ишлайди. Қуп утмай, РКП(б) МК қарори билан яна Тошкентга юборилади. Туркистон АССР Халқ Комиссарлари Советининг раиси этиб сайланади. Бир ярим йил утгач, барча лавозимларидан бўшатилиб, Москвага чақирилади. 1926 йил майида РСФСР Халқ Комиссарлари Совети раисининг уринбосари этиб тасдиқланади. Орадан ун бир йил утиб, миллатчиликда ва советларга қарши иш юритганликда айбланиб, 44 ешида отиб ташланади.

1937 йил июль ойида Ўзбекистон Компартияси VII съездида қарийб ун уч йилдан буён республика ҳукуматини бошқариб келаётган Файзулла Хужаев қаттиқ танқидга учради ва партия идораларига раҳбарликка сайланмади. Орадан тўрт кун утиб, у касал ҳолида (юраги хуружга учраган эди) ишга чиқиб, ҳукумат қарорларидан бирига имзо чекди-да, волидаси, рафиқаси ва қизини олиб Москвага — Сталин ҳузурига жўнади. Сталин уни энг яхши иқтисодчилардан бири, деб таърифлаган, ҳатто қизлари Светлана ва Вилоят сирдош дугона эди. Аммо Сталин уни қабул қилмади. Файзулла Хужаевни меҳмонхонадаёқ қўлга олиб, қамоққа ташладилар ва то суд кунигача уни ҳеч ким қурмади.

Уша йил сентябрь ойида чақирилган Ўзбекистон КП МК III пленумида Сталин ва Молотовнинг хати муҳокама қилинади. Унда Акмал Икромовга ҳам отир айблар қўйилган эди. Уч кун давом этган муҳокамадан сунг у Ўзбекистон КП МК биринчи котиблиги лавозимидан бўшатилиб, партиядан учирилади. Залдан чиқишга ушурмаёқ, қамоққа олинади ва шу бўйи то судгача уни ҳеч ким

қурмайди, қасрдалигини ҳам билмайди.

1938 йил 2 март кунини ҳарбий трибунал Бухарин ва Риков бошчилигидаги “советларга қарши унғ троцкийчи блок”нинг йигирма бир аъзосини суд қилиб, ун икки кундан кейин улардан ун етти киши олий жазога ҳукм этилади. Маҳқумлар 25 мартда отиб ташланади. Уларга троцкизм тарафдорлари, Ўзбекистонни Совет Иттифоқидан ажратиб олиш ва йирик Ғарб давлатлари томон огдириш режаларини тузишга уринган, Бухариннинг ҳамфиқрлари ва шериклари сифатида иш қурган, деган айблар қўйилган эди.

Шарқ халқларининг содиқ фарзандлари, эътиқодли ватанпарвар, халқининг бахт-саодати, эрки ва мустақиллиги учун курашган Мирсаид Султонғолиев, Турор Рисқулов, Файзулла Хужаев, Акмал Икромов ва уларнинг минглаб тарафдорлари ана шундай маҳв этилди. 50-йилларнинг урталарида зикр этилган тўрт арбобнинг уч нафари оқланиб, уларга қўйилган барча айблар асоссиз деб тошилди, Мирсаид Султонғолиев эса 1989 йилгагина келиб оқланди. Биз — бугунги авлодлар Ватан мустақиллиги йўлида жонини ҳам аямаган фидойилар хотирасини мудом ёдда сақлашимиз лозим.

Ҳозирги вақтда жамиятимизда миллий руҳни, миллий шаън-шавкат ва гурурни тиклаш, халқимизнинг асл тарихи, маданияти, маънавий-ахлоқий қадриятларини теран ва ҳар томонлама урганиш масалалари бош уринга қўйилмоқда.

Шуни таъкидлаш лозимки, Ўзбекистон, Қозогистон, Туркменистон, Қирғизистон ва Тожикистон олий раҳбарлари бошқа соҳаларда булгани каби бу жабҳада ҳам узоқни кузлаб, адолатли, ҳаққоний сие-сат юритмоқдалар. Ана шундай ута нозик масалада яқин-яқингача мавжуд булган барча салбий, ақидавий, ноҳолис ёндашувларни рад этиб, конституционаларда қайд этилган азалий, умуминсоний қадриятларга таяниб, ҳар бир шахснинг миллий ҳистуйулларини ва диний эътиқодини ифода қилиш ҳуқуқи таъмин этилиши учун зарур шарт-шароит яратилмоқда.

Шуниси қувончлики, минтақамизда жойлашган республикаларнинг етакчилари анъанага қура мунтазам равишда учрашиб, қондош-жондош элларимизнинг ери, суви, ҳавоси, тоғу чуллари, дала-даштлари узаро қўшилиб-бирикиб кетганини ҳисобга олган ҳолда иқтисодий, эколо-

гия, табиий имкониятлардан фойдаланиш борасидаги жуда муҳим муаммоларни бир-галикда ҳал этишга интиломда ва айни чоқда МДҲ ва бошқа хорижий мамлакатларнинг манфаатларини ҳам ҳисобга олиш тўтмоқда.

Зотан, узбек халқи, умуман, бутун Марказий Осиё халқлари ватанпарвар аждодларининг қонуний ворислари сифатида бошқа барча мамлакатлар, эл-элатлар билан тинч-тотув ва ҳамкорликда яшаш борасида гоёғ бой билим ва тажрибага эгадир. Турли замонларда улкамиз тупроғида не-не улуг, қудратли давлатлар вужудга келиб, гуллаб-яшнаб, жаҳон тарихида чуқур из қолдирган. Уша даврларда ҳам аждодларимиз уз сарҳадларида уралашиб қолмай, балки ушлаб узоқ-яқин мамлакатлар билан доимо дустона алоқа қилиб турган. Машҳур йилномаларда утмишдаги ушлаб давлат, сиёсий, дипломатия арбобларимизнинг номлари абадий муҳрланиб қолган. Турон, Хоразм, Сугд каби давлатлар минг йиллар муқаддам қуни-қушнилар билан дустона муносабатлар боғлаш маҳоратини тулиқ эгаллагани ҳам маълум. Амир Темур нафақат Шарқ, балки бир талай Ғарб мамлакатларининг ҳукмдорлари билан мактублар алмашиб, уларни Туронзамин билан иқтисодий ва тижорат алоқаларини боғлашга даъват этган. Амир Темур, унинг невараси Улугбек, чевараси Бобур дипломатияси жаҳон тарихи саҳифаларида муносиб из қолдирган.

Яқин утмишда эса, гарчи СССР таркибига кирган Урта Осиё республикалари, жумладан, Ўзбекистон ташқи дунёга бевосита чиқиш имкониятига эга булмасада, уларнинг кўпгина намоёндалари хорижий мамлакатларда ташқи сиёсат, дипломатия, иқтисодий ва тижорат, илм-фан, маданият, спорт соҳаларида фаолият курсатиб, она Ватанининг муносиб вакили сифатида яхши ном чиқарганлар.

Эндиликда мустақил республикамизнинг хорижий эллар билан узаро алоқалари кун сайин кенгайиб-ривожланиб бораётир. Давлат ва ҳукуматларнинг бошлиқлари, жамоат арбоблари, иш одамлари, дин, илм-фан, маданият вакиллари, хорижий ватандошлар мамлакатимизда меҳмон бўлиб, турли халқаро анжуманлар, ярмаркалар, сайёҳлик сафарлари, спорт беллашувларида қатнашиб, халқимиз турмуши, маданияти, қувончу таш-

вишлари билан танишаётирлар. Юзлаб-минглаб бошқа ажнабийлар эса юргимизга узоқ муддат ишлаш, қўшма корхоналар ташкил этиш, савдо-сотик, маданият ва маориф ишларини йўлга қўйиш мақсадида келмоқда.

Уз навбатида элимиз вакиллари ҳам турфа мамлакатларга чиқиб, турли соҳаларда дўстлик ва ҳамкорлик, жумладан, дипломатия алоқаларини йўлга қўйиш ва ривожлантиришда бевосита иштирок этмоқда.

Агар илгарилари Иттифоқ делегациялари таркибига кирган Ўзбекистон вакилларига хорижда ҳаминша эътибор берилмаверилмаган бўлса, эндиликда улардан ҳар бирининг хатти-ҳаракати, узиши тутиши диққат билан синчиклаб кузатилади. Шу хислатларига қараб, уларни йўлаган давлат, халқ, унинг маданияти, савияси, маънавияти ҳақида ҳулоса чиқарилади. Зотан, дипломатия, ташқи сиёсат шу қадар нозик ишки, ундаги ҳар бир ютуқ ёки мағлубият, “тома-тома кул булур” деганларидек, майда-чуйда нарсалардан ташкил топади. Дипломатиянинг асосий қуроли — тил, нутқ маҳорати. Шуларни ҳисобга олган ҳолда, юксак маданиятли, билимдон, хорижий тилларни ушлаштираган, жаҳондаги асосий мамлакатларнинг иқтисодий, ижтимоий, тарихи, элшунослиги, адабиёти ва санъатидан хабардор булган ходимларни тайёрлаш учун юртимизда барча имкониятлар яратилаётгани қувончли ҳолдир.

Ишонч билан айтиш мумкинки, яқин йиллар ичида Ўзбекистоннинг махсус дипломатия тайёргарлигини қурган ушлаб-юзлаб ходимлари фақат қисқа муддатли сафарлар ёки бирон бир топшириқни бажаришга эмас, балки бир ёки бир талай мамлакатда узоқ муддат доимий ишлаш, БМТ, ЮНЕСКО ва бошқа муътабар халқаро ташкилотларнинг вазифаларини адо этиш, ер юзининг турли бурчакларида юзага келадиган низоли масалаларни ҳал қилишда ёки минтақавий сиёсий муаммоларни куриб чиқишда фаол қатнашиш учун ҳам бошқа давлатларга борадиган бўлади.

Мустақил давлатимизнинг халқаро майдонда кун сайин ортиб бораётган обрў-эътибори, вазмин ва оқилона ташқи сиёсати шундан далолат бериб турибди.

Сойимназар КАРИМОВ

Салтанат қонун билан сарбаланд

Мустақиллик Ватанимиз тарихига тегназар назар ташлаб, келажак тараққиёт учун зарур хулосалар чиқариш имкони берди. Бугун мамлакатимизда миллий мустақил давлат пойдевори яратилиб, дунё ҳамжамиятининг ривожланиш тамойилларидан огоҳ, ўз кечмиш ва қадриятларидан бохабар жамият шаклланди. Бу жараён шарофати уларақ ижтимоий фикр янгича сифат касб этмоқда, инсоний муносабатлар янада маданий тус олмоқда.

Миллий тараққиётнинг ҳозирги босқичида ўтмишу келажак масаласи мудоим ёнма-ён, бақамти келаетгани, халқимизнинг тарихий кечмишидаги ютуқ ва нуқсонларни эътиборда тутиб, истиқболдаги режалар қўламини белгилаб, буюк давлат барпо этиш иштиёқи билан тулиб-тошиб бораётганимиз — барчаси республика раҳбарияти, хусусан, Президентимиз Ислам Каримовнинг миллий тараққиёт стратегиясини туғри ва аниқ белгилай олгани самарасидир.

Тарих — буюк ибрат китоби. Бугун биз халқимизнинг шаън-шавкатини тиклаш, мамлакатимиз довруғини дунёга ёйиш йўлида баҳамжихат саъй-ҳаракатга тушган эканмиз, ана шу китобнинг нури

ва қайгули саҳифаларини қайта-қайта варақлаймиз. Ва такрор ва такрор бир ҳикматни туямиз: биз азалдан буюк мамлакат соҳиби бўлиб келганмиз.

Туғри, биз, зиёлилар орасида ўтмишга ҳаддан зиёд маҳлиё бўлиш, ундан бугунги талаблар даражасида хулоса чиқаролмаслик, баъзан тарихни ёппасига оқ рангда кўрсатиш ҳоллари ҳам кўзга чалинмоқда. Бу — яхшилик аломати эмас, албатта. Миллий гуруҳ тўғриси миллий кибрга айланиб кетмаслиги лозим. Шу боис, тарихга муносабат масаласида ҳар доим бугунги тараққиёт, келажак замон талаблари эътиборда туриши даркор.

Сир эмас, ўтмишда халқимиз турли-туман ижтимоий тузумларни, миллий давлатчиликнинг ўзига хос шакллари боздан кечирган. Бу тузум ва давлатлар муайян тарихий даврларда юксак моддий ва маънавий тараққиёт, халқ фаровонлиги учун асос бўлган. Уларнинг тарихи, тузилиши, камоли ва заволини ўрганар эканмиз, бир нарсага амин бўламиз. Бу давлатлар тараққиётидаги барча жиҳатлар уша давр ижтимоий-сиёсий фикри, бош мафкураси негизида ривожланган. Дарҳақиқат, ҳар

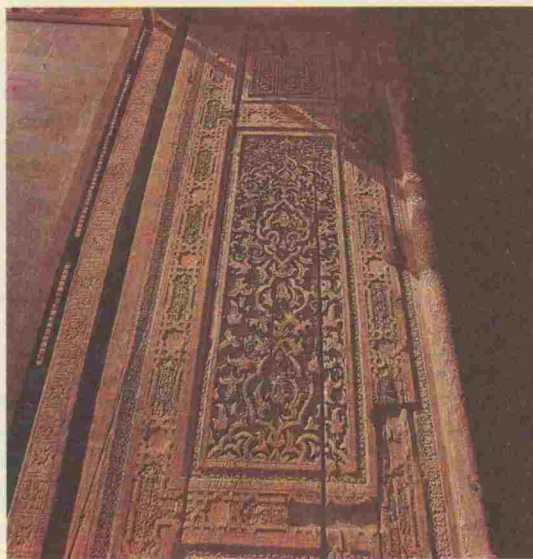
қандай тузум ёхуд давлат тарихида ижтимоий-сиёсий таълимотлар тизими, муайян мафкура муҳим ўрин тутди. Шунинг учун ҳам мамлакатимизда миллий мустақиллик мафкурасини яратишга муҳим эътибор берилмоқда. Зеро, мустақиллик моҳиятини ҳар бир фуқаро онгига сингдирмай туриб, унинг моддий ва маънавий асосларини мустаҳкамлаш қийин.

Хуш, утмишда миллий давлатчилигимизни шакллантириш ва юксалтиришда қандай таълимотлар мавжуд эди? Бугун, дунёвий ўзбек давлатини тараққий эттириш замонида улардан хабардор бўлмоқ фойдадан холи эмас.

Ўзбекистон ижтимоий-сиёсий таълимотлари тарихи жуда қадимий. Улар милоддан олдинги III—IV мингинчи йилларда Турон давлатчилиги ва қонунчилигининг асоси бўлиб шакллана бошлаган эди. Шунинг таъкидлаш керакки, у бора-бора турли-туман гоё ва мафкурага тўйиниб, миллий давлатчиликнинг олий кўринишлари бўлган Сугдиёна, Грек-Бақтрия, Қангҳа, Паркона, Тоҳаристон, кушонлар империяси, эфталитлар давлати, турк хоқонлиги, сомонийлар, қорахонийлар, хоразмшоҳлар, ғазнавийлар, темурийлар, шайбонийлар, аштархонийлар каби сулолалар асос солган давлатларда муҳим ўрин тутиб, уларнинг сиёсий-ижтимоий йўналишини белгилаб берган.

Ижтимоий-сиёсий таълимотлар тарихи ўз ривожланиш bosқичларида турли хил мактаб, оқим, мазҳаб ва йўналишлар орқали Турон сиёсий маданиятининг олий хусусиятларини намойён қилиб келди. Баъзи муаллифларнинг бу таълимотлар Овруро, Араб ва Ажам,

Ҳиндистон ва Хитой мактаблари сиёсий таълимотларининг такрори эди, деган фикрлари асоссиздир. Чунончи, милоддан аввалги IV—III асрларда Балх, Марв, Термизга буддачиликнинг хинаяна таълимоти ҳинд савдогарлари билан бирга хусусий тартибда кириб келиб, кенг тарқалади. Кейин у кушонлар салтанатининг расмий давлат дини деб эълон қилинади ва Ўрта Осиёга ёйилади. Аммо бу ҳинд фалсафий таълимоти айнан қабул қилинди дегани эмас. Буддачиликнинг муқаддас китоблари — Сутра ва Пастриларни янги давр ва янги шароитда ўрганиш, Туронзамин халқлари тилларига ўгириб, тавсирлаб ёзиш батамом янги ижтимоий-фалсафий ва сиёсий таълимотларнинг ривожланишига тurtкигина бўлиб қолмади, балки буддачиликнинг узи ҳам бу ҳудудда ривожланишнинг янги bosқичига қадам кўйди.

Чунки, кушонлар уни ривожлантириб, сиёсий таълимот даражасига кўтарилиши учун ҳар жиҳатдан имконият яратиб берган эди. Кушонлар давлати Марказий Осиё тарихидаги энг қудратли давлат эди. Қадимшunosлик манбаларига

кўра, бу давлат ижтимоий-иқтисодий тараққиёти жиҳатдан Рим империяси ва Парфия даражасида бўлган. Айнан буддачиликнинг маҳаллий халқ маданияти билан яқинлашуви оқибатида бу таълимот биқик мазҳабчиликдан қутулиб, дунё халқларининг учдан икки қисми сигинадиган динга айланган. Будданинг тенглик ва баробарлик гоёси айнан бизнинг заминимизда, хусусан, Бухоро, Самарқанд, Балх, Шош, Термиз шаҳарларида назарий асосланиб, амалда қўлланила бошлаган. Шундан сўнг ҳинд буддачи авлиёлари барчанинг Будда

олдида тенглиги ғоясига асосланган махянана таълимоти шакллантириш фикрини илгари сурди.

Милоддан аввалги V асрга келиб, буддавийлик дини ўрнига яққахудолик, яъни Охурамаздани тан олувчи ва тарғиб қилувчи зардуштийлик дини вужудга келди. Бу — ижтимоий-сиёсий фикр ривожига яна бир давр саналади. Чунки бу даврда олам, худо ва инсон тўғрисидаги янги диний-фалсафий таълимот — зардуштийликнинг бош китоби “Овисто” халқ ва аркони давлат учун сиёсий ва ҳуқуқий тафаккур мезони ҳамда амалиёт учун манба бўлиб хизмат қилган. Зардушт бу таълимотда қабилаларни бирлаштириб, халқларни чет зулмлардан халос қилиш ҳамда фаровон ҳаёт кечириш мумкин деб ҳисоблаган.

Ватанимизда ислом динигача бўлган ижтимоий-сиёсий таълимотлар характери ва моҳиятини ўрганиш муҳим аҳамиятга эга. Чунки дастлаб айнан шу таълимотларда инсон ва у билан боғлиқ муаммолар тилга олинган. Лекин, афсуски, исломгача бўлган таълимотлар баён этилган китоблар бизгача тулиқ етиб келмаган. Юзлаб шундай китоблар ҳақида биз Хитой сайёҳи Сюан Цзан ва Абу Райҳон Беруний маълумотлари орқали хабардор бўламиз, холос.

Жаҳон сиёсат майдонига чиққан Ўзбекистон учун айниқса ўрта аср маданияти, сиёсий-ижтимоий тафаккурини ўрганиш муҳим аҳамият касб этади. Президентимиз Ислом Каримов ёзувчилар билан бўлган учрашувда бундай деган эди: “Амир Темур тузукларини ўқисам, худди бугунги замоннинг катта-катта муаммоларига жавоб топгандай бўламан. Шунинг учун стратегияни жуда пухта ўйлаш керак. Балки, ота-боболаримиз қолдирган меросдан фойдаланиб, ўзимизга хос, ўзимизга мос стратегияни ишлаб чиқиш керак бўлади”. Дарҳақиқат, шарқона стратегиянинг илмий асосларини шакллантиришда ўрта аср сиёсий фикри ибрат ва намуна бўлса ажаб эмас. Ижтимоий-сиёсий фикр тарихидан маълумки, ҳар бир даврда ўзига хос ғоялар тизими бўлади ва улар инсон, жамият, ижтимоий тузум, давлат ва уни бошқариш, одил шоҳ каби турли-туман масалаларни қамраб олади.

XIV—XV асрларда Туронзаминда буюк алломалар етишиб чиқди ва талай сиёсий-фалсафий, ижтимоий тамойилларни олға суриб, Темур ва теурийлар сулоласига давлатни бошқариш ва сиёсат юритишда ёрдам берди.

Шу нарсани таъкидлаш зарурки, у давр ҳукмдорлари ҳам юксак тафаккур соҳиби бўлган. Хусусан, Соҳибқирон Амир Темур ҳазратлари давлат ва сиёсат ишида мислсиз шижоат ва истеъдодга эга эди.

Ул зот сиёсий мутафаккир сифатида давлатни бошқариш ишларида кўпдан-кўп янгиликларни қўллади. У киши назарида сиёсат ўзига хос бир санъат эди.

Амир Темур “Тузуклар”да “Мен ўз салтанатим биносини дини ислом, тўра-тузук асосида мустаҳкамладим”, дейди. Ислом бу — иймон, илоҳий мафкура, ахлоқдир. Тўра-тузук эса — қонунлардир. Демак, Амир Темур салтанати, аввало, иймону эътиқод ва қонунчилик билан сарбаланд бўлган. Зеро, ана шу икки тамойил — иймон саломатлиги ва қонун устуворлиги ҳар қандай давлат камолини белгилайди.

Темур ва теурийлар аслида кучли марказлашган давлат тарафдори бўлсада, салтанатни улус ва туманларга бўлиб бошқаришнинг демократик тамойилларига амал қилган. Чунки, чингизийлардан, яъни Кебақондан мерос бу маъмурий бошқариш усулига мувофиқ ҳар бир туман ва улус ўз мулкига эга бўлар ва бу марказий ҳокимиятни кучайтириш ва мустаҳкамлашга хизмат қилар эди.

Шарқ тафаккурининг хос қуринишларидан бири — мутафаккирларимизнинг шоҳларни Оллоҳнинг ердаги сояси деб талқин қилиши ва уларга сўзсиз бўйсунуш кераклигини муттасил ўқтирганидир. Лекин бунда фақат адолатли шоҳларга бўйсунуш назарда тутилади. Сиёсий қарашлари тизимини дин, шариат ва тасаввуф асосига қурган алломалар ҳар доим шоҳга ҳукмдорлик, куч-қудрат ва давлатни худо бергани ва у хоҳласа баридан жудо қилажagini ва бу юксак мартаба шоҳ учун чин дунёга бориш олдидан синов эканини таъкидлаганлар.

XIV—XV асрларда яшаган мутафаккирлар давлатни бошқаришда Қуръони карим қоидаларига амал қилиш — сао-

дат шарти деб билади. Буюк тафаккур соҳиблари Қуръони карим тамойилларига асосланиб, тожу тахтни шоҳга худо тўғри ниятда фойдаланиш учун беради, бордию унинг нияти бузуқ бўлса ва бу ишга ҳаром аралашса, бирор баҳона билан ундан қайтариб олади, деган фикрни илгари сурган. Амир Темур ҳам халққа, инсониятга беҳуда жабр ўтказишни кескин қоралаган. Шу боис, ул зот ўз фаолиятида “Мамлакат куфр (исломни танимаслик), худосизлик, кофирлик билан туриши мумкин, лекин зулм бор ерда туrolмайди”¹, деган қоидага тўлиқ амал қилган.

Шарқ мутафаккирлари давлатни халқ манфаатини кўзловчи ва ҳимоя этувчи воситага, давлат арбобларини эса халқ хизматкорларига айлантириш гоёсини илгари сурган. Уларнинг давлат аъёнлари, мулозимлар тарбияси ҳақидаги мулоҳазалари жуда ибратлидир. Бу ҳақда Воиз Кошифий бундай ёзади: “Сурадиларки, мулозимлар тарбиятлари биносини на нимарсага қўймоқ керак? Икки нимарсага: бири — лутф (мулойимлик), яна бири — қаҳр (ғазаб). Гоҳи қаҳрига олғай, токим беадабликка далер бўлмағайлар ва гоҳ лутф кўргазғай, то карамидин ноумид бўлмағайлар”. Демак, мамлакатни бошқаришда, ходимларга муносабатда меъёр бўлиши керак. Амир Темур ҳам шу нарсага катта эътибор берган. Шунинг учун ҳам ул зот “Тузуқлар”да “...энг муҳими, раиятни кўрқинч ва умидда сақладим”, деб ёзади.

XIV—XV асрларда яшаган мутафаккирлар давлатни ҳалокатга етакловчи сабабларни кўрсатишга ҳаракат қилган ва бу масалада аниқ илмий тизим яратган. Бу — мутасаввуфларнинг халқ ва мамлакат аҳволини, давлат тузумини яхши билганидан далолат беради. Ҳайратли жиҳати шундаки, бу масалада барча қарашлар деярли муштарак суратда намоён бўлади. Чунончи, Анвар Қосимий давлат ва умуман дунёнинг ҳалокатини белгилловчи беш сабаб деб қуйидагиларни тилга олади: бирин-

чиси — динсизлик; иккинчиси — якка-худодикдан чекиниш; учинчиси — низо, нифоқ; тўртинчиси — бидъатчилик; бешинчиси — илоҳий насиҳатларга қарши исён².

Ўрта аср мутафаккирлари давлат ва подшо заруратини, уларсиз давлатда ҳам, жамиятда ҳам тартиб бўлмаслигини ўринли таъкидлаганлар. Бошқариш бўлмаса, “ўзаро муносабатлар мустаҳкам бўлмайди ва ҳар бир киши бошқа кишининг манфаатларига муттасил зарар етказади ҳамда барча йўқотиш билан машғул бўлиб қолади”³.

Нақадар ҳақ гап! Биз бу сўзлар исботини совет давлатининг сунгги йилларида авж олган бошбошдоқликлар миқсолида кўрдик.

Ҳақиқатан ҳам, оқилона сиёсат ва бошқарувчисиз “дунёнинг муҳим ишлари тартибга тушмайди, агар тарбия ва жазо ҳақида қонун бўлмаса, давлат ишлари бузилади”. Кошифий бошқаришни икки турга бўлади: узининг руҳини бошқариш (узини ўзи тарбиялаш) ва фуқароларни бошқариш. Биринчиси номаргуб феъл-атворни тугатиш ва яхши сифатларни эгаллашга кўмаклашса, иккинчиси фуқаро ўртасида ўзаро муносабат меъёрини шакллантиришга ёрдамлашади.

Буюк аждодларимиз марказлашган кучли давлат тарафдори бўлгани учун ҳам кучли сиёсат юргизишни тарғиб этарди. Лекин бу сиёсат халқни тўлиқ ижтимоий муҳофаза қилиши, адолатли сиёсат бўлиши керак эди. Зеро, адолат ҳеч вақт сиёсатсиз юзага чиқмайди. Аён бўлмоқдаки, миллий давлатчилик ва сиёсат борасида халқимизнинг буюк тафаккур соҳиблари асрлар давомида орзу этиб келган ишлар бугун мамлакатимизда амалга оширилаётган ислоҳот ва ўзгаришларга жуда ҳам оҳанг. Беихтиёр уша буюк зотларнинг ўйи ва фикри, руҳи бизга мададкор бўлиб, шундай хайрли ишларга йўллаб турмаганмикан, деган хаёлга ҳам борамиз. Илоё, буюк ишда буюк аждодларимиз руҳи кўллаб тургани рост бўлсин!

¹ “Темур Тузуқлари”, 94-бет.

² Анвар Қосимий. “Куллиёт”, 91-бет.

³ Абу Носир Форобий. “Фозил одамлар шаҳри”, 168-бет.

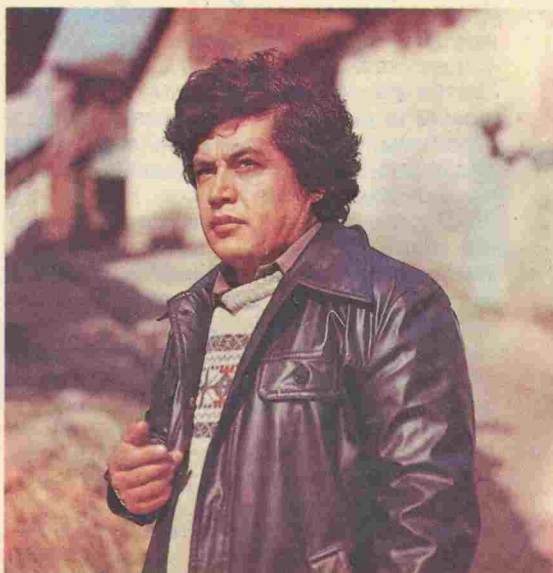
⁴ Воиз Кошифий. “Ахлоқи Муҳсиний” асари.

Халқимиз тарихида инсоний камолоти ва ижтимоий фаолияти билан довруғ қозонган зотлар бениҳоя кўп. Аммо улар орасида бир зот борки, у Ватанимиз кечмиши, буғуни ва эртасида беҳад юксак ўрип тутади. Ул муҳтарам инсон Соҳибқирон Амир Темур ҳазратларидир.

Мамлакатимиз истиқлолга эришгач, Амир Темур шахси яна Ватан ва миллат тимсолига айланди. Истиқлолимизнинг ҳар бир тадбирида, мустақил давлатимизнинг ҳар бир қадамида ул буюк зот руҳи бизга ҳамроҳу ҳамнафас бўлиб бормоқда.

Тарихга ҳурмат, миллий қадриятларга эҳтиром буюк жаҳонгир бобомиз руҳига муносабатда ҳам ёрқин намоён бўлаётир. Мамлакатимиз пойтахтида илк бор Соҳибқиронга ҳайкал қўйилди. Амир Темурнинг буюк шажарасига мансуб зотлар — Заҳириддин Муҳаммад Бобур ва Мирзо Улуғбек таваллуд тўйлари юртимизда зўр тантана билан нишонланди. Мана энди, мамлакатимизда буюк Соҳибқирон таваллудининг 660 йиллигини нишонлаш олдидан тайёргарлик ишлари ҳам бошланди. Республика Вазирлар Маҳкамаси бу тўғрида махсус қарор чиқарди.

Илм ва маънавият аҳли қутлуғ санага атаб кўндан-кўп асарлар яратмоқда. Журнал таҳририяти улардан энг сараларини мунтазам ёритиб боришни режалаштирган. Даставвал, шу қутлуғ ишнинг дебачаси ўлароқ, шоир ва тарихнавис Хуршид Давроннинг мақоласи чоп этилмоқда.

Хуршид ДАВРОН

АМИР ТЕМУР ПИРЛАРИ

*Пирсиз кирма жангоҳга ҳеч дам,
Искандари замон бўлсанг ҳам.*

Маҳдуми АЪЗАМ

Шавкатли бобомиз Амир Темур шахси ҳақида сўз кетса, аксарии Шарқу Гарб тарихчилари кўпроқ ул зотнинг ҳукмдорлик салоҳияти, илми ҳарб ва жаҳонгирлик борасидаги мислсиз истеъдоди хусусида фикр юритишни маъқул кўради. Аслида, соҳибқирон бобомиз ҳар жиҳатдан замонасининг комил кишиси бўлиб, инсоний муносабат, илм ва маънавият масаласида ҳам беқиёс фазилатлар соҳиби эди. Масалан, ҳазрат Алишер Навоий “Мажолисун-нафоис” тазкирасининг еттинчи мажлисида жаҳонгирнинг буюк маънавияти, хусусан, сўз ва назми ҳис этиш иқтидори ҳақида бундай ёзади: “...агарчи назм айтмоққа илтифот қилмайдурлар, аммо назм ва насрни андоқ ҳуб маҳал ва мавқеда ўқибтурларким, анингдек бир байт ўқугони минг яхши байт айтқонча бор”.

Амир Темур маънавияти ва тафаккурига хос фазилатларни кейинча Оврупо алломалари ҳам бир қадар тан олди. Чунончи, француз муаррихи Альфонс де Ламартин бу хусусда бундай деб ёзган: “Амир Темур дин, тиббиёт, тарих, ҳуқуқ ва астрономия илмининг билимдони, кўп ўқиган, Осиеда энг кўп қўлланувчи уч тил — туркча, форсча ва арабчани гоят мукамал билган, зарофат ва қудрат ила ёзиш маҳоратини пухта эгаллаган бир ҳукмдор эди...” Рус тарихчиси Т. Грановский эса қатъий хитоб билан бундай дейди: “Темурнинг шижоатли юрагида, айтиш жоизки, илм ва илм аҳлига илоҳий эъзозу эътибор яширин эди. У илму фанни, демакки, тафаккурни юсак мақомда тушунарди. У олимлар билан эринмай суҳбат қуради, Шарқу Гарбнинг тарихий ривоятларидан яхши хабардор, хусусан, астрономияни беҳад қадрлар, астрологияни эса асло хушламас эди”.

Тарих сабоқларидан маълум, ёв асоратида қолган халқ озодлик курашига аввало маънавий жиҳатдан шайлана бошлайди. У озодлик гоясини кўксига асраб-авайлаб, уни қудратли куч ва ҳаракатга айлантирадиган маънавий заминни топишга интилади. Мўгул яғмосига учраган туронликларнинг эрка

бўлган интилиши ва иродасини тарбиялаган замин — тасаввуф ва унинг бир бўлаги саналмиш футувват — жўмардлик тариқати бўлди. Турон мулкида дунёга келган уч буюк сўфийлик тариқати (улар мўгул босқини арафасида шаклланиш жараёнига кирган эди) намояндалари фаолияти таъсирида халқ эътиқодини поклаб, маънан ўзидан тубан турувчи душманни қурол кучи билан энгшидан олдин руҳий галабага эришди.

Бу галабанинг тарихий моҳияти нимада кўринадимиз? Биламиз, мўгуллар, айниқса, Мовароуннахрни ўз улуси ўлароқ тасарруфига олган Чигатойхон ислом динининг ашадий душмани эди. Машхур тарихчи Жузжоний шу хусусда бундай деб ёзган: “Мўгул ҳукмдорлари орасида ҳеч ким унингчалик мусулмонларга душман бўлган эмас”. Тасаввуф маърифати таъсирида эришилган маънавий галаба аввало шуки, Чигатойнинг ўлимидан сўнг юз йил ўтар-ўтмас мўгул ҳукмдорлари исломни тан олди. Уларнинг аксарияти, жумладан, Баракахон, Маҳмуд Қозонхон, Кебекхон, Тармаширинхонлар кубравия, яссавия ва нақшбандия пешволари итоатига кириб, ислом динини қабул қилди.

Адабиётшунос Нажмиддин Комилов ёзганидек, “Бу даврда Хуросон, Эрон ва Мовароуннахр шайхлари муридларини мардлик ва фидоийлик, саховат ва қаноат руҳида тарбиялаб, жавонмардликни тариқат шиорига айлантиришга киришганлар... Улар сўфийнинг асосий фазилати элга наф келтириш, маърифат тарқатиш деб ҳисоблайдилар... Бу одамлар (сўфийлар) жамиятнинг тирик виждони эдилар, кишилар уларга қараб ҳушёр тортар, дунё беҳудлигидан ўзига келиб, қалбига, қилаётган ишларига разм солардилар”. Демак, тасаввуф, бир жиҳатдан, жаҳолат ва зулмга (бинобарин, босқинчилик ва қулликка) қарши жанг, инсоний эрк учун кураш эди.

Соҳибқирон Амир Темур тасаввуф моҳиятини жуда эрта англади. Гарчи у ёшлигида дарвешлик ҳавасига берилган бўлса-да, кейинча юртни эркинликдан халос этмоқ учун жўмардлик гояларидан фойдаланиш зарура-

тини анлаган, атрофига фидойи йигитларни тўлаб, юрт мустақиллиги учун жангга отланган эди. У бутун умри мобайнида даврининг улуг мутасаввуфлари билан суҳбатдош бўлди, уларнинг панд-насиҳатлари, маънавий йўл-йўриқ ва кўмаклари шарофати ўлароқ миллий давлат асосларини яратди. Буюк жаҳонгирнинг тасаввуф аҳлига эъти-моди унинг “Тузуқлар” ва унга нисбат берилиб “Таржимаи ҳол” деб номланаётган асарларида ҳам намоён бўлди. Ул зотнинг “Золимлардан мазлумлар ҳақини олдим”; Шижоатли кишиларни дўст тут, чунки тангри таоло жасур кишиларни ардоқлайди”; “Адолат ва инсоф билан тангрининг яратган бандаларини ўзимдан рози қилдим”; “Пок ниятли, тоза қалбли кишиларга талпин”; “Дўст-душмандан кимки менга илтижо қилиб келгудек бўлса, дўстларга шундай муомала қилдимки, дўстлиги янада ортди, душманларга эса шундай муносабатда бўлдимки, душманлиги дўстликка айланди”; “Адоват эмас, адолат енгади”; “Куч — адолатдадир” каби ҳикматлари тасаввуфна моҳиятга эга. Соҳибқироннинг ўлим олдида қилган васияти ҳам шундай оҳанг билан йўғрилган.

Ушбу бадеадан мақсад Соҳибқирон эътиқод қўйган ва унинг руҳиятини тарбиялаган пири комиллар ҳақида мухтасар маълумот беришдир. Илло, шу пайтгача биз улар хусусида гоят кам нарса билар эдик. Ул зотлар тақдирини ўрганиш Амир Темур шахсияти ва фаолиятига хос хусусиятларни теранроқ тушунишга асос бўлиши шубҳасиз.

ХОЖА ШАМСУДДИН КУЛОЛ

Хожа Шамсуддин Кулол XIV аср бошида Қашқадарё воҳасида таваллуд тошган ва ёшлиқдан дарвешлик йўлини тутган. У ус-този Саййид Амир Кулол каби кулолчилик билан кун кечиргани боис “Кулол” лақаби-га эга бўлган. Ривоятларга кўра, у муқаддас ҳаж сафарига чўлу биёбон кезиб, яёв борган экан. Ушанда Ироқда замона шайхлари билан мулоқотда бўлиб, шомликларнинг му-роқабаси ўтириш, яъни бош эгиб тангри таолога илтижо — муножат этиш тариқини Мо-вароуннаҳр тасаввуф аҳлига ўргатган экан. Муҳаммад Боқирнинг “Мақомоти Хожа Баҳоуддин Нақшбанд” асаридан олинган мана бу ҳикоя шу хусусдадир.

“Ҳазрати Хожамиз (Баҳоуддин Нақш-банд) Насафга борган эдилар. Шайх Шам-суддин Кулол ҳам ўша ерда эдилар. Шайх Хусрав ва Амир Некшоҳ пиёда Ҳазрати Хожа қошига отландилар. Насафга етиб келгач, аввал Шайх Шамсуддин зиёратига борди-лар... Шайх Шамсуддин Ҳазрати Хожадан шижоат бошлади ва бундай деди: “Ҳижоз сафарига бирга бориб келдим, Ироқдан му-роқабаси сифатини мен келтирдим, уни мана шу сифат билан тарбия қилдим ва илм ўргат-дим. Энди эса амирлик ишларига аралашиб қолдим. Амирзода Абдуллоҳ (амир Қазаган-нинг ўгли) ва ўзга бир кишиларга қўшилиб, вақтим бошқача бўлиб қолди. У мени тарби-ят қилмапти ва биродарчилик шафқатини жойига қўймапти. Шунча ишларга қара-масдан, менинг жойим бўлган Жуббага иж-затимсиз кириб, тасарруф қилишни бошлаб юборди”.

Бу гапдан сўнг Шайх Хусрав ва Амир нек-шоҳ Ҳазрати Хожа олдига келдилар. Унга Шайх Шамсуддиннинг шижоати хусусида га-пириб бердилар. Шунда Хожа: “Аралашув нуқсонга сабаб бўлса, демек, ундан сақлан-моқ лозим, шундагина аввалги муомалага етиш мумкин”, дедилар.

Ривоятдан хулоса булки, Шайх Шамсуд-дин Хожа Баҳоуддин билан бир пайтда Сай-йид Амир Кулол мулозаматида бўлган. Улар бирга ҳажга бориб, бир-бирининг тарбияси билан шугулланган. Ушбу парчадан яна шу нарсани фаҳмлаш мумкинки, Шайх Шам-суддин ва Амир Темур амир Қазаганнинг ўгли бўлмиш амир Абдуллоҳ ҳузуринида бирга хиз-мат қилган.

Хожа Шамсуддин Кулол Амир Темурнинг отаси амир Муҳаммад Тарагайнинг ҳам пири эди.

Бир ривоятга кўра, Хожа Шамсуддин Амир Темурнинг таваллудини ва жаҳонгир-лик саодатини олдиндан каромат қилган. Унда айтилишича, амир Тарагай бир туш кўради. Тушида унга шамшир берибдилар-ки, унинг шуъласидан бутун олам мунаввар бўлибди. Ўша ҳолда қўлидан чор тарафга фаввора янглиг сув отилиб, ерни қоплабди. Бундан мутаассир бўлган амир дарҳол пири Хожа Шамсуддин ҳузурини келиб, тушини айтиб берибди. Хожа бир зум ўйга ботиб, бундай дебди: “Эй амир Тарагай, сенинг нас-линг хонадони салтанат бўлмай ва ул салта-натни сендан тугилажак фарзанд тиклагай.

Ул фарзанд оламни забт айлагай ва замона, тобелар ва халойиқ андин мамнун бўлгай”.

Бошқа бир ривоятга кўра, Амир Темурнинг муборақ исмини ҳам Хожа Шамсуддин қўйган. Бу хусусда “Таржимаи ҳол” асарида амир Тарагай тилидан айтилган ҳикоя мавжуд. Унда ёзилишича, амир Тарагай ақиқа маросими вақтида фарзандини хожа ҳузурига олиб борибди. Амир хонақоҳга кирган пайтда Шайх Шамсуддин Қуръони каримдан ушбу оятни ўқиётган экан: “Амантум ман фи-с-сама ан йуҳифа бикума-л арда фа иза ҳийа тамуру”. Хожа шунда бош кутариб айтибдики: “Эй амир, ушбу мукаррам оятдаги “тамуру” сўзи шарафига фарзандингга Темур исмини бердик!”

Учинчи бир ривоятга кўра, Амир Темур Сейистонда қўл-оёғидан яраланиб, кўп машаққатлар чекиб, бир ҳовуч навқари билан Мовароуннаҳрга қайтаётса, Хожа Шамсуддин унга пешвоз чиқиб, “Тез орада бутун Мовароуннаҳр илкингда бўлгусидир!” деб башорат қилади. Бу тахминан 1362 йилда юз беради. Тарихий маълумотларга қараганда, Амир Темур 1363 йили Пули Сангинда мўғуллар устидан галаба қозонгач, қадимий Кеш шаҳрига келиб, шайх Шамсуддин мазорини зиёрат қилади. Шунга кўра, Амир Темур хожаси деб таърифланган Шайх Шамсуддин Кулол тахминан ҳижрий 764 (мелодий 1362-63) йилда вафот қилган. Хожа билан Амир Темурнинг отаси амир Тарагайнинг қабри Шаҳрисабздаги Дорут-тиловат хонақоҳида ёнма-ён жойлашган.

САЙЙИД АМИР КУЛОЛ

Саййид Амир Кулол 1305 йилда Бухоро шаҳрига яқин Сухор қишлоғида туғилган. Хожакон-Нақшбандия тариқатининг бу буюк сиймоси кулолчилик билан шугулланган.

Ривоят қилишларича, Саййид Амир Кулолнинг тўрт ўғли — амир Бурҳон, амир Ҳамза, амир Шоҳ, амир Умар ҳам замонасининг етук ва комил кишиларидан экан. Амир Кулол тариқат амалига кўра, ўзига тўрт халифа тайёрлаган ва фарзандларининг тарбиясини уларга топширган. “Мақомоти Мир Кулол” асарида бундай ёзилган: “(Амир Кулолнинг) тўрт халифаси — хулафои арбаъни машҳур эди. Амир Кулол ҳазратлари катта ўғиллари амир Бурҳонни шу тўрт халифа-

дан бири — Ҳазрат Баҳоуддинга, иккинчи ўғиллари амир Шоҳни Ҳазрат Шайх Ёдгорга, учинчи ўғиллари амир Ҳамзани Мавлоно Ориф Деггаронийга ва тўртинчи ўғиллари амир Умарни Мавлоно Жамолиддин Деҳаи Осиёга топширдилар. Амир Кулол мудом “Бу

Соҳибқирон Амир Темур.

Малик Набисв асари.

менинг бурҳонимдур (ҳужжатим!)” деб фахрланиб юрадиган тўнгич ўглини буюк шоғирди Хожа Баҳоуддин Нақшбандга топширар экан, “Устоз юзини (яъни камолини) ойинада эмас, балким шоғирдида кўрсин!” деб хитоб қилган.

Амир Кулол билан Амир Темур тахминан 1363 йилда танишади. Мўғулистон ҳукмдори Туглуқ Темурхоннинг Мовароуннаҳрга қилган иккинчи юриши пайтида унинг хиз-

матига кирган Амир Темур хоннинг марҳамати ва ўзоқни кўзлаб юритган сиёсати туфайли дастлаб вазирлик мансабини эгаллайди. Аммо, босқинчиларнинг туб ерлик аҳолига кўрсатаётган жабр-зулмини кўрган Амир Темур қалбида норозилик пайдо бўлади. Хон бундан хабар топиб, уни ўлимга буюради, бироқ ёш саркарда душман таъқибидан яширинади. У атрофига одам тўплаб, босқинчига қарши курашиш режасини туза бошлайди. Бу ҳақда “Тузуқлар” да бундай дейилган: “...Лекин бир неча разил кишилар бу сирни фош қилиб қўйдилар... Шундай бўлгач, яхшиси, шаҳардан чиқиб, Самарқанд тоғларидан паноҳ топай, токи менга қўшилишни истаганлар ҳузуримга келин...”

Уша тоғда бир ҳафтача кутиб ётдим, лоақал бир киши ҳам бизга келиб қўшилмади... Отланиб, Амир Кулолнинг ҳузурларига бордим. Ул зот менга Хоразм сафарини маслаҳат бердилар. Агар галаба қозонсам, Самарқанднинг бир йиллик хироқини ул ҳазратга назр этишга қарор қилдим. Улар менга зафар тилаб фотиҳа ўқигач, кетишимга рухсат бердилар. Саййид Амир Кулолнинг хизматларидан чиққанимда менга ҳаммаси бўлиб олтмиш отлиқ ҳамроҳлик қилар эди...”

“Мақомоти Мир Кулол” асарида бу ырашув қуйидагича тасвирланади: “Нақл қилурларки, бир кун Ҳазрат Амир (Кулол) жума намозини Бухоро шаҳридаги масжидда ўқиб, уйлари томон йўл олдилар. Шаҳардаги Гулобод ва Фатҳобод мавзелари орасидаги сабазорда бир гуруҳ кишилар ўтириб, дарвешлар мақомоти ва авлиёлар каромати ҳақида суҳбатлашар эди. Бу жамоа орасида Амир Темур ҳам ҳозир эди. Унинг нигоҳи дарвешларга тушиб, “Булар ким?” деб сўрабди. Орадан бир одам: “Ўтиб кетаётган зоти шариф Ҳазрат Амир Кулол, атрофдагилар эса ҳазратнинг муридларидир”, деб жавоб берибди. Амир Темур шу зумдаёқ боди сарсари (шамол) янглиг елиб, Ҳазрат Амир Кулол рўбарўсига келибди ва ниёзмандлик билан бундай дебди: “Эй дин бузруквори ва эй яқин аҳлининг ҳумойи, сизнинг карамингиздан умидвор бўлиб илтимос қиламан, менга бир хизмат буюрсангиз, токи дарвешлар хотирин хушнуд этай”. Ҳазрат Амир Кулол: “Дарвешлар сухани махфийдур. Шунинг биланги, менга ўз-ўзимча бировга хизмат буюриш ҳуқуқи берилмаган. Азизлар руҳониятидан ишорат бўлсагина топшириқ бери-

лур. Жаддимиз ҳам ўз-ўзича сухан демаган. Сиз интизор бўлиб кутинг, зеро, йўлингизда улуг равшанлик кўрялман. Сизга албатта яхшилиқ хабари бордир”, деб эдилар.

Ҳазрат Амир Кулол уйларига келиб, хилватхонага кирибдилар ва хуфтон намозида машойихлар руҳониятидан Оллоҳ таоло амри ила хабар келибди. Амир Кулол Шайх Мансур исмли дарवेशга бундай деб буюрибдилар: “Тезда бориб Амир Темурга айт, агар ўтирган бўлса, ўрнидан турсин, агар турган бўлса, қайтиб ўтирмасин! Зеро, покиза машойихлар арвоҳи мана бундай ишорат этадилар: бугун мамлакат бошдан-оёқ Амир Темур ва унинг фарзандларига берилур. Хоразм тасарруфига кирганидан кейин Самарқандга борсин”.

Шайх Мансур интизорлик билан кутиб ўтирган Амир Темурга хабарни етказибди. Ул зот дарҳол йўлга отланибдилар. Андак фурсат ўтиб, (Туглуқ Темурхон юборган) бир гуруҳ кишилар Амир Темур чодирини ўраб олибди, лекин у гўшадан ҳеч зотни топа олмабди.

Оллоҳ таоло марҳамати ила Амир Темур Хоразмни тасарруфига киритиб, голибу музаффар бўлиб, Самарқандга келибди ва бу шариф кенгда сокин бўлибди. Кун сайин, соат сайин буюк зотнинг ишлари ривож топа бошлабди.

Муддат ўтиб, мамлакат тожу тахтига эришган Амир Темур одам юбориб, Амир Кулолни Самарқандга чорлайди. Умрининг сўнгги дамларини яшаётганидан яхши хабардор бўлган кекса пир чопарга узрини айтиб, “Биз бу ерда дуо билан машгулмиз ва бошқа жойга бормоққа ижозат йўқ”, дейди. Кейин эса кенжа ўгли амир Умарни қошига чорлаб, уни Соҳибқирон даргоҳига юборди. Ҳазрат йўлга отланган ўглига бундай деб насихат қилади: “Эй фарзанд, Амир Темурга айтгингким, агар Оллоҳ таоло даргоҳидан умидвор бўлсангиз, тақво ва адолатни рўзгорингизга шиор айланг! Отоҳ бўлинг, ўғлим, Амир Темур сизга кўп назру ниёз бермоқчи бўлади. Зинҳор уларни олманг. Мабодо олсангиз, қайтиб ҳузуримга оёқ босманг. Назру ниёз олмоқ жаддингиз равишларига зиддур. Зеро, дарвешлар мудом мўъминлар дуоси бирла машгул бўлишлари керак. Агар дунёга майл кўрсатсалар, дуолари ҳижоб (парда) ичра қолур, ижобат бўлмас”.

Амир Темур пири муршидининг фарзан-

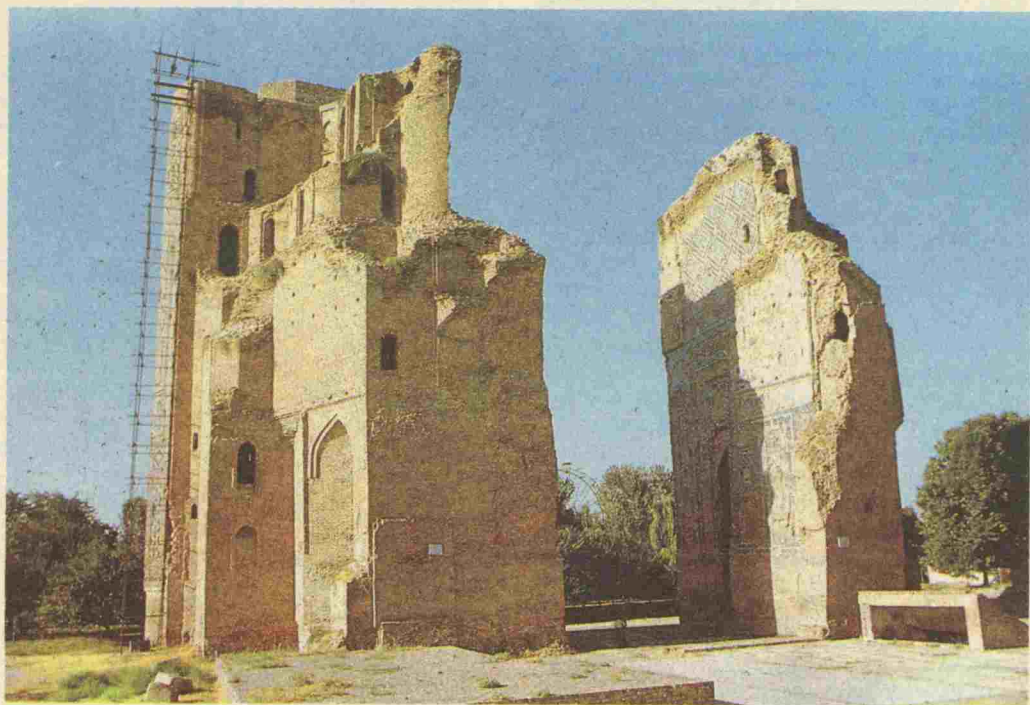
дини иззат-икром билан кутиб олиб, унга назру ниёзлар қилмоқчи бўлади. Аммо амир Умар ҳеч вақо олмайди. Ниҳоят, Амир Темур бундай деб сурадилар: “Ҳазратга нима ни совга қилиб юборсакки, ул зоти шарифга муносиб бўлсин ва бизни ул зоти бобарокотга яқин этсин?” Бу гапларни эшитиб, амир Умар: “Падали бузрукворим дедиларки, “Амир Темур аҳдуллоҳ (Оллоҳга яқин кишилар) дилидан жой олмоқчи бўлсалар, тақво ва адолатни шиор этсинлар, Оллоҳ таолога яқинлашишнинг йўли шудир”, деб жавоб беради.

“Шайхул шуоҳ”, “Султонул тариқа”, “Бурҳонул ҳақиқат”, “Ҳазрат борифъат”,

МАВЛОНО ЗАЙНУДДИН АБУБАҚР ТАЁБОДИЙ

Соҳибқирон бобомиз ихлос қўйган зоти поклардан яна бири шайхулислом, мавлоно Зайнуддин Абубақр Таёбодий Ҳирот яқинидаги Таёбод қишлоғида дунёга келган.

Амир Темур билан Мавлоно Зайнуддин жуда кўп бор учрашиб суҳбатлашганлар. “Таржимаи ҳол” асаридаги ривоятлардан бирида Амир Темур тилидан бу икки зот тақдирида муҳим ўрин тутган учрашув хусуси-

Шаҳрисабзда Амир Темур бино эттирган обида — Оқсарой

“Шарафул мустафвил”; “Зайнул ворисун вал муҳаққиқин” каби фахрли унвонлар эгаси Саййид Амир Қуллол ҳижрий 772 йил жумадил аввал ойининг саккизинчи куни, пайшанба эргалаб, мелодий 1370 йилда оламдан ўтадилар.

да ҳикоя қилинади: “Мен йигирма бир ёшга тулганимда саёҳат қилмоқчи бўлдим. Лекин аввал Шайх Зайнуддин Абу Бақр Таёбодийдан дуои фотиҳа олмоқни ниёт этдим. Шайх саёҳатимга дуои фотиҳа бериб, белимга камар боғлаб, бошимга кулоҳ кийгизди ва менга

бир чиганоқ узук тортиқ қилди; унинг кўзида “Рости — русти” деб ёзилган эдики, унинг маъноси ҳаққонийлик ва одиллик ҳар қандай балодан халос қилади демакдир. Шайх менга муваффақият ва саёҳатимга омад тилади ҳамда мен ҳақимда мана бу самимий сўзларни айтди: “Дунёда бир одам бор, у сени ҳар ишда қўллайди, сени пайгамбарнинг ноибидеб атайди. Алҳол сен уни кўра олмайсан, лекин шундай фурсат келадик, унинг ўзи сенга бахт тўла назар билан қарайди”.

Амир Темур билан шайхнинг илк учрашуви олдинроқ, тахминан 1357-59 йилларда юз берган. Бу тахминни “Тузуқлар”да тасвир этилган Жета-Мўғулистон хони Туглуқ Темурхоннинг 1360 йилда Мовароуннаҳрга қилган босқини билан боғлиқ воқеалар мантиқи тасдиқлайди. Чунончи, бу хусусда ҳазрат Амир Темур бундай ҳикоя қилади: “Чингизхоннинг набираси Туглуқ Темурхон Мовароуннаҳр мулкани босиб олиш қасдида қўшин тортиб, Хўжанд сувини (Сирдарё) кечиб ўтган, менга, амир Ҳожи барлос ва амир Боязид жалойир номига ёрлиқ жўнатиб, унинг ҳузурига боришимизни талаб қилган эди. Улар мен билан кенгашидилар. Ўз эл-улуслари билан Хуросонга кетиш ёки Туглуқ Темурхон қошига бориш ҳақида маслаҳат сўрадилар. Мен уларга бундай йўл кўрсатдим: “Туглуқ Темурхоннинг ҳузурига борсангиз, икки фойда, бир зиён бордир. Хуросон томонга ўтиб кетишнинг икки зиёни, бир фойдаси бордир”, дедим. Улар менинг кенгашимга кирмай, Хуросон томон кетдилар. Мен ҳам Хуросонга ёки бўлмаса Туглуқ Темурхоннинг олдига бориш-бормаслигимни билмай иккиланиб қолдим. Шу ҳол асносида пиримдан (Таёбодий) маслаҳат сўраб хат ёзган эдим, ушбу мазмунда жавоб ёзиб юборибдилар: “Тўртинчи халифа (Ҳазрати Али ибн Абу Толибдан), унга тангрининг қараму марҳамати бўлсин, бир киши сўрабдики, осмон — камон, ер — камон иши, ҳодисалар ва офату кулфатлар эса ўқ бўлса, инсонлар ул ўқ-ёйларга нишон бўлса, отгучи — худой таоло бўлса, унинг қўдрати яна ҳам улуг бўлсин, одамлар қаерга ҳам қочадилар? Халифа жавоб қилиб, “Одамлар тангрининг қошига қочсинлар!” дебдилар. Шунга ўхшаш сен ҳам ҳозир Туглуқ Темурхоннинг олдига қочил ва қўлидаги ўқ-ёйини тортиб олгил”. Бу жавоб келиши билан кўнглим кўтарилиб, юрагим бундан қувват

олди ва Туглуқ Темурхон қошига боришга аҳд қилдим”.

Туглуқ Темурхон Мовароуннаҳр ҳокимиятини ўғли Илёсхўжага бериб, Амир Темурни лашкарнинг бош амира этиб тайинлайди. Орадан кўп вақт ўтмай, Илёсхўжа билан Темур ўртасида низо чиқади. Зеро, кўчманчиларнинг маҳаллий халққа зулми кунмакун ошиб борар, Илёсхўжа эса бош амирининг бу номаъқулликларга барҳам бериш ҳақидаги илтимосларига қўлоқ осмас эди. Ниҳоят, кўчманчиларнинг пайгамбар авлодлари бўлмиш етмиш саййидни асир қилиб олиб кетиши Амир Темур ҳазратларининг сабр косасини тўлдириб юборади ва ул зот жанг қилиб, асирларни озод этади. Кейин, бўлган воқеалар хусусида пирига мактуб йўллайди. Кўп ўтмай, Мавлоно Таёбодий жавоб ёзиб, Амир Темур кўнглини кўтарарди. Мактубда Сабук Тегиннинг онаси — бир кийикни ўлимдан сақлаб қолгани туфайли тангри иноятига эришган аёл ҳақида ҳикоя ҳам битилган эди. “Бу аёл фақат бир кийикни ўлимдан сақлаган эди, — деб ёзади Мавлоно Таёбодий, — сен эсанг етмишта саййидни асирликдан қутқардинг. Энди ишонавергин, бундай буюк ишнинг учун келажакда сени улуг мукофотлар кутади”.

Амир Темур билан мўғуллар ўртасидаги адоват кучайиб боради, ниҳоят, Туглуқ Темурхон ўғли ва бошқаларнинг даъвати остида ёш амирни қатл этиш ҳақида ёрлиқ жўнатади. Кейинги воқеалар ҳақида жаҳонгирнинг ўзи бундай ҳикоя қилади: “Шу (қатл хусусидаги буйруқдан оғоҳ бўлганим) туфайли авлиё Амир (Саййид) Қуллол менга тезда Хоразмга кетишни маслаҳат берди... Душманнинг беҳад зиёда кучларига бас келиш имкони бўлмай қолса, ҳар доим чап бериш ва беркиншиш керак”, деди Амир Қуллол...

Кетишимдан аввал Шайх Зайнуддин Абу Бакр Таёбодийга мактуб ёздим ва 764 (мелодий 1363-64) йилда олгмиш отлик билан Самарқанддан Хоразм тарафга кетдим. Йўлда шайхдан бундай жавоб олдим: “Темур! Тўрт сифатни ўзлаштириб ол. Биринчидан, ҳар қандай саёҳатда пайгамбардан ибрат ол; ҳар қандай ишни тангрининг исми ва марҳамати билан бошла. Иккинчидан, ўз ишларингда Иброҳим алайҳиссаломдан ибрат ол; кўз-қўлоқ бўлиб кузатиб тор, токи сенга тобе ерларда машаққатликка ёки оғир жиноятга йўл қўйма. Тиришқоқликда лайлақдан устун бўл. Бир лайлақ уясида қарга боласини

кўради. Уч кун давомида лайлак унга ҳеч аҳамият бермайди, тўртинчи кун эса тўрт юзта лайлак учиб келиб, унинг усида қаргани кўргани учун уя эгасини чўқиб ўлдиради. Учинчидан, ҳар қандай ишни, пайгамбаримиз сингари, одамлар билан маслаҳатлашиб бошла. Ҳар не ишни биров билан маслаҳатлашмай, ўзбошимчалик билан амалга оширган ҳокимлар бўлган. Лекин уларнинг салтанати узоққа чўзилмаган. Тўртинчидан, чорёр халифалардан ибрат ол; жасур, гамхўр ва сахий бўл; ҳар бир ишни гоят эътибор бериб бажар, токи қушлар ҳаракати сенга ибрат бўлсин, улар жуҒжа очадиган тухумни беҳад диққат ва эътибор билан ёрадилар”.

Ривоятларга кўра, ҳижрий 780 (мелодий 1378-79) йилда Малик Гийёсиддин Пир Али Ҳирот атрофида янги девор тиклай бошлаганида шайхулислом Зайнуддин Таёбодий унга мактуб йўллаб, “Одамларни қийнама, бўлажак офатларни девор тиклаб тўсолмайсан, ундан кўра адолатни тикла”, деб панднасихат қилади. Малик Гийёсиддин эса унга “Давлат ишларига аралашманг, имомлик қилаверинг!” деб жавоб беради. Бундан қаттиқ ранжиган шайхулислом ўша кунийёқ мазорда тоат-ибодат билан машғул бўлиб, Малик мулки яқин орада Амир Темур тасарруфига ўтажагини қаромат қилади.

Фасеҳ Хавофийнинг ёзишича, ҳижрий 782 (мелодий 1380-81) йилда Хуросонни забт этишга овланган Амир Темур Тоёбодга — мавлоно Тоёбодий зиёратига келади. Улар узоқ суҳбатлашадилар. Шайхулислом Амир Темурга насиҳат қилиб, Ҳиротни олиш пайтида шаҳарни гораб қилмаслик ва аҳолига зулм ўтказмасликни сўрайди. Шунда Амир Темур: “Нега сиз Малик Гийёсиддинга панднасихат қилиб, тўғри йўлга солмадингиз?” деб сўрайди. Шайхулислом бундай дейди: “Мен Маликка кўп ўғит айтдим, аммо у қулоқ солмади. Оқибатда у хор, сен эса зўр бўлдинг. Энди мен сенга ўғит айтаман, мабодо қулоқ осмасанг, сен ҳам хор бўлажаксан!” Шавкатли саркарда шайхулислом даргоҳидан чиқар экан, ҳамроҳларига қарата: “Биз алҳол Ҳиротни забт этдик, илло улуг пиримизнинг муборақ каломлари Ҳирот аҳлининг хоҳишидан далолатдир”, дея хитоб қилади.

“Тузуқлар”да Амир Темурга мавлоно Зайнуддин битган жуда кўп мактуб қайд этилган. Улар асосан Соҳибқироннинг маслаҳат сўраб ёзган хатларига жавоб бўлиб, Амир

Темурнинг давлатчилиги сиёсатини белгилашда гоят муҳим ўрин тутади. Келинг, ана шундай хатлардан бири таъсирида Амир Темур таваққурида юз берган ўзгаришга диққат қилайлик. “Тузуқлар”да бундай ёзилади: “...Шундай пайтда пиримдан хат келди. Улар: “Буюк зафарлар соҳиби Темурга, Оллоҳ уни ҳамини қўлласин, маълум бўлсинки, (унинг) салтанати корхонаси тангри таоло корхонасининг бир (кичик) нухасидирки, унда турли мансабдаги ходим ва хизматкорлар (амале ва фаъле), ноиблар, эшик оғалари бордир, уларнинг ҳар бири мартабасига яраша ўз юмуши билан машғулдир, ҳеч бири ўз мартабасидан четга чиқмайди ва доимо Оллоҳнинг амрига мунтазир бўлиб туради. Шундай бўлгач, сен ҳамини хушёр ва эҳтиёткор бўлгин, токи вазирлар, лашкарбошилар, амалдорлар, иш бошқарувчилар, сипоҳсолорлардан ҳеч бири ўз мартабаси чегарасидан чиқмасин ва доимо сенинг ҳукминга мунтазир бўлиб турсин. Ҳар тоифа ва ҳар қавмни ўз мартабаларида тутгинки, салтанатинг низомга келиб, давлат интизомга киргай. Агар ҳар нарсани ва ҳар кимни ўз мартабасида сақлай олмасанг, салтанатингга бундан кўп халаб ва зиён етгай. Демак, ҳар кимнинг қадр-қимматини, тутган мавқеини ва ҳар нарсанинг ўлчовини белгилаб олишинг ва шунга мувофиқ иш юритишинг керак. (Ҳазрати) Муҳаммад авлодидан бўлганларнинг мартабасини бошқалардан юқори кўтариб, уларнинг иззат-ҳурматини жойига қўйил. Уларга қанча муҳаббат билдирсанг ҳам, уни исроф деб ўйлама, чунки қайси иш худо йўлида бўлса, унда исроф йўқдир. Ўн икки тоифа билан давлатингга зийнат бериб, шулар билан салтанат қуртил. Вассалом”, деб ёзибдилар.

Пиримнинг ушбу хати менга етгач, унда буюрилган ҳар бир нарсани бажо келтирдим. Давлатим ишларини қонун-қонда ва интизомга солиб, салтанатим мартабасига зебу зийнат бердим. Салтанатимни ўн икки тоифага бўлиб, уларга таянган ҳолда иш юргиздим. Мамлакатим қонун-қондаларини ҳам шу ўн икки тоифага боғлаб туздим. Бу ўн икки тоифани салтанатим фалақининг ўн икки буржи ва давлатим корхонасининг ўн икки оийи деб ҳисобладим”.

Мавлоно Зайнуддин Абу Бакр Таёбодий замонасининг машхўр ва донишманд кишии эди. Фақат Амир Темур каби улуг соҳиби салтанатларгина эмас, ўша даврнинг етуқ ал-

ломалари, тариқат пешволари ҳам ул зот суҳбатига интизор эди. Ҳазрат Алишер Навоий “Насойимул муҳаббат” асафда Хожа Баҳоуддин Нақшбанд, Хожа Муҳаммад Порсо, Хожа Убайдуллоҳ Аҳрор каби авлиё боларимиз Шайх Зайнуддин суҳбатида бўлганини қайд этганлар.

Мавлоно Таёбодий билан бўлган учрашув Хожа Баҳоуддин Нақшбанд хотирасида қолганини Абул Муҳсин Муҳаммад Боқир қаламига мансуб “Мақомоти Хожа Баҳоуддин Нақшбанд” китобидан билиш мумкин. Муаллифнинг қайд этишича, Хожа Нақшбанд Мавлоно Зайнуддинни тез-тез эслаб турар ва бир гал бундай деган эканлар: “Мавлоно Зайнуддин Таёбодий, қуддиси сирриҳу, зоҳир ва ботинга рию қилишдан баҳраманд эдилар. Улардан сўрадилар: “Рухсат қилинган амаллар билан халқни тузатиш равоми?” Айтдиларки: “Баъзи одамга раво, баъзи одамга раво эмас. Раво бўлган одамга ҳам баъзи вақтда эса раво эмас, то жойига қараш ҳамда амал қилувчининг йўли қай ҳолатда эканига боқиш лозим”.

Мавлоно Зайнуддин Абу Бакр Таёбодий вафоти ҳақида ҳазрат Навоий бундай ёзди: “Мавлоно етти юз тўқсон бирда, муҳаррам ойининг салҳида, панжшанба куни нисфи наҳорда оламдан ўтубтурлар”.

МИР САЙЙИД БАРАКА

Муаррих Ибн Арабшоҳнинг ёзишича, Амир Темур мудом: “Салтанатимдан орттирган жамики бойлигим ва мустақкам маъволарни фатҳ этганим — барчаси Шайх Шамсуддин ал-Фаҳрурийнинг (Кулол) дуоци, Шайх Зайнуддин ал-Хавофий (Ибн Арабшоҳ бу ерда хатога йўл қўяди, Шайх Зайнуддин ал-Хавофий бутунлай бошқа шахс, бу ўринда асли Мавлоно Зайнуддин Абу Бакр Таёбодий назарда тутилган — Х. Д.) ҳимматидан ва бор тошган барокатим эса ёлғиз Саййид Барака шарофатидандир”, дер экан.

Яна шу муаллиф Мир Саййид Барака ҳақида: “Баъзилар уни мағриблик бўлиб, Мисрда яшаб (зулук билан) қон қуювчилик қилган, кейин Самарқандга келиб, ўзини саййиддек кўрсатиб, қадр-қиммати ортган ва довруғи ёйилган деса, баъзилар уни Мадинаи Мунаввара аҳлидан дейди; бошқа бир хиллар эса уни Маккаи Мукаррама аҳлига нисбат беради”, деб таъкидлайди.

Амир Темур пири Мир Саййид Барака билан илк бор 1370 йилда учрашган. Бу фурсатда Амир Темур амир Ҳусайнга қарши сўнгги жангга киришаётган, рақибининг сўнгги истеҳкоми Балх шаҳрини забт этишга ҳозирлик қўраётган эди. Ривоятларга қўра, расули акрам авлодига мансуб Мир Саййид Барака Ҳуросонга келган ва даставвал амир Ҳусайн билан танишган. Вақф ерлар хусусидаги илтимоси назарга олинмагани ва ўзига муносиб иззат-иқром кўрсатилмаганидан беҳад ранжиган Саййид кўп ўтмай, вазиятни тўғри баҳолаган ҳолда, Амир Темур даргоҳига йўл олган. Худди шу дамда юқорида таъкидланганидек, Амир Темур Балх юришига отланган эди.

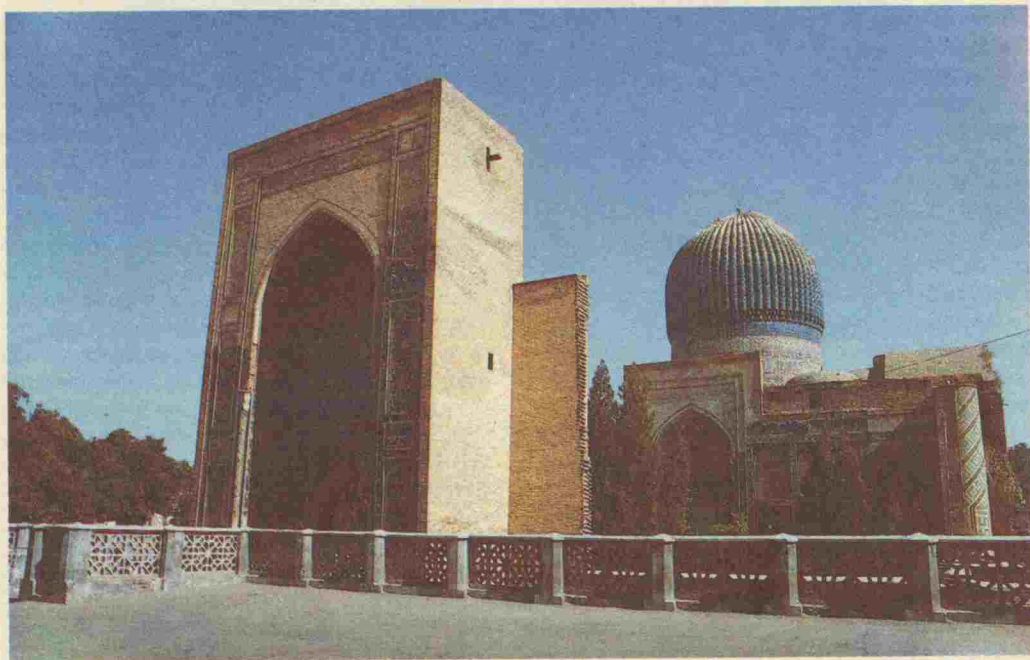
Мозий китобларида Мир Саййид Барақнинг руҳоний қудрати ҳақида талай ривоятлар мавжуд. Ибн Арабшоҳ улардан бирини бундай ҳикоя қилади: “Дашт ва Тотор султони Тўхтамишхон Амир Темур ва султон Ҳусайн ўртасида юз берган можарони кўргач, қони қайнаб, гайирлиги келди. Негаки, улар (Тўхтамишхон ва султон Ҳусайн — Х. Д.) насаби жиҳатидан бир-бирига яқин ва қўшни эди. У кўп аскар, денгиздек ҳайқирган қўшин тўшлади ҳамда Сигноқ ва Ўтзор тарафдан Амир Темур лашкароҳи томон йўл олди.

Амир Темур Самарқанд тарафдан қарши чиқди... Икки ўртада уруш “бозори” қизиди. Жанг, олди-сотдилар авж олди ва ниҳоят, Темур аскари (ун бўлиб янчилимағунча) муҳораба тегирмонининг тошлари айланаверди. Темур сипоҳи пароканда бўлиб, ҳимоя тугуни ечилаётган бир пайтда баногоҳ Саййид Барака исмли зот пайдо бўлди ва Амир Темурга ёвуқ келди. Темур — у гоётда танг ҳолатда қолган эди — бояги зотга юзланиб: “Эй Саййид афандим! Сипоҳим енгилди!” деди. “Қўрқма!” деди унга Саййид Барака. Кейин тулпоридан тушди ва ердан бир сиқим тупроқ олиб, яна бўз отига минди. Сўнг ўша тупроқни бостириб келаётган душман юзига сочиб, “Йоғи қочди!” деб бақира бошлади. Амир Темур ҳам ёрдам қўлини чўзган шайхни такрорлаб бақираверди... Шунда Амир Темур аскарлари... рақибларига қарши дадил маъракага тушди. Унинг қўшинидаги заифу жасур бор жангчи “Йоғи қочди!” деб қичқирди, бақирмагани қолмади. Ниҳоят, улар бир-бирини қўллаб-қувватлаб ва (бир-бирига) мадад тилаб, ёғий устига ҳамла қилди. Тўхтамиш қўшини мағлубиятга учради ва орқасини ўгириб тарвақайлаб қочди.

Амир Темур аскарлари улар бўйнига тиг солиб, ажал қадаҳин ичирдилар... Амир Темур назарида Саййид Бараканинг эътибори ошди... Амир Темур унга: “Неки истарсиз, сўранг ва ҳар не муродингиз бўлса, тиланг!” деди. Ул зот эса соҳибқиронга қараб: “Эй мавлоно Амир! Муқаддас ва муборак шаҳарлар — Макка ва Мадинага тегишли вақфлар (турли) иқлимларда сероб. Хуросон ерларидаги Андхой (ҳам) шулар жумласидан-

рон пири комилни пешвоз қаршилаш учун чодирдан чиқар экан, ўша аснода бехосдан салтанат валиаҳди, бирмунча муддат олдин вафот этган набираси Муҳаммад Султон Мирзо номини айтиб нола чекади. Мир Саййид Барака ҳам бошидаги саллани ечиб, кўз ёшини артади. Пиру мурид — икковлон бир-бирини бағрига босиб узоқ бўзлайди.

Мир Саййид Барака, Фасеҳ Хавофийнинг маълумотига кўра, ҳижрий 806 (мелодий

Гўри Мир мақбараси

дир. Мен ва менинг болаларим ана шу эҳсонга сазовор кишиларданмиз. Агар ўша маъвонинг фойда-зарари аниқланиб, майда-чуйдалари маълум этилса ҳамда вақфлар ҳисобкитоб қилиниб, крим-чиқимлари белгиланса, мен ва болаларимнинг ҳиссаси бу водийдаги мана шу қасабадан кам бўлмайди. Ана ўшани менга иқтоъ тариқасида берсангиз”, деди. Амир Темур ўша жой ва унга тегишли музофоту қишлоқларни шайхга иқтоъ тарзида тортиқ қилди”.

Амир Темур ва Мир Саййид Барака сўнгги бор 1403 йилда Қорабоғда учрашади. Бу тарихда Амир Темур Туркия султони Йилдирим Боязид устидан зафар билан қайтайтиб, қишлоқни Қорабоғда ўтказаетган эди. Соҳибқирон

1403-1404) йилда вафот этган. Муаррих Абу Тоҳирхожа Самарқандий “Самария” асарида бундай ёзади: “Ҳазрат Мир Саййид Барака мазори Самарқанд шаҳрининг ичида, Амир Темур Кўрагон даҳмасининг гумбази тағидадир. Ҳазрат Саййид Барака Қирмон вилоятидан Балх шаҳрига келиб, Амир Темурга ботиндан ёрдамлашибдур ва Амир Темур Баракани Самарқандга олиб келибдур. Саййид Самарқандда бўлган вақтда Амир Темур (набираси) Муҳаммад Султон мадрасасини кўргани бориб, ўша мадрасанинг кунботар томонида ўз қабри учун мрамму яшил тошлардан юксак бир бино ва гумбаз солдирди. Гумбазнинг шимолида улкан бир мадраса бино қилдириб, унинг саҳнида гўзал чорбоғ туздирди.

Саййид Барака вафотидан кейин унинг ўлигини Мозандарондан келтириб, ўша гумбаз ичига кўмдирди. Ўзининг кўмилажак ўрнини ҳам Саййиднинг оёғи остида белгилади. Амир Темур энг кейинги сафари бўлароқ уч юз минг урушқоқ, кучли қўшин билан Хитой ўлкаси фатҳи учун йўлга чиқди. Йўл устида Туркистон музофотидан бўлган Ўтрорга боргач, касалланиб (Ўтрор ҳоқими) Келдибек уйига қўнди ва шу ерда вафот этди. Беш кун ичида унинг ўлигини Самарқандга келтириб, ўз даҳмасининг гумбазини ичида (васиятига кўра) Саййид Бараканинг оёғи остида мармар сандиққа солиб кўмдилар.

Ўрни жоизлиги сабаб, бир ноаниқликка ойдинлик киритишни истардим. Бутун Амир Темур билан Мир Саййид Барака хоки ётган мақбарани “Гури Амир” деб аташ одат бўлиб қолган. Халқ бу даҳмани асли Мир Саййид Баракага нисбат бериб “Гури Мир” деб атайди. Биз эса уни Амир Темурга нисбат берамиз. Ҳолбуки, буюк Соҳибқирон бобомиз ҳазрати пирини эъвозлаб, ихлос талаби билан ўз жасадини ул зот оёғи остига қўйилишини васият қилган. Шуни эътиборда тутиб, кейинги йилларда йўл қўйилган хатони тузатсақ, Соҳибқирон бобомиз руҳини яна бир карра шод этиб, ул зотнинг ўз пирига бўлган муҳаббатини қадрлаган бўламиз.

* * *

Соҳибқирон Амир Темур умр бўйи пирлари ёдини иззату икромда тутиб, уларнинг маънавий ва руҳий кўмаги шарофатидан қудратли салтанатга асос солди. Унинг мислсиз саркардалик салоҳияти, буюк давлат тизимини инкишоф этган тафаккури устозларнинг илоҳий шуур билан йўғрилган ҳикмати билан ўсиб-ривожланиб, камол топгани шакшубҳасиздир. Жаҳонгирлик баҳсида Амир Темурнинг Искандар Мақдуний, Ҳаннибал, Аттила, Чингизхон ва Наполеондан устунлиги сабаби ҳам ана шу маънавий тарбия туйғулдир. Шу боисдан ҳам француз муаррихи Альфонс де Ламартин “Овруро на Искандар, на Аттила ва на Московия зафарини кўчган янги фотиҳ (Наполеон) шахсида бу қадр олий мақомдаги бир завқ, гўзал иродани кўрган эмас”, деб ёзганида минг карра ҳақ эди.

Амир Темур буюк салтанат биносини бар-

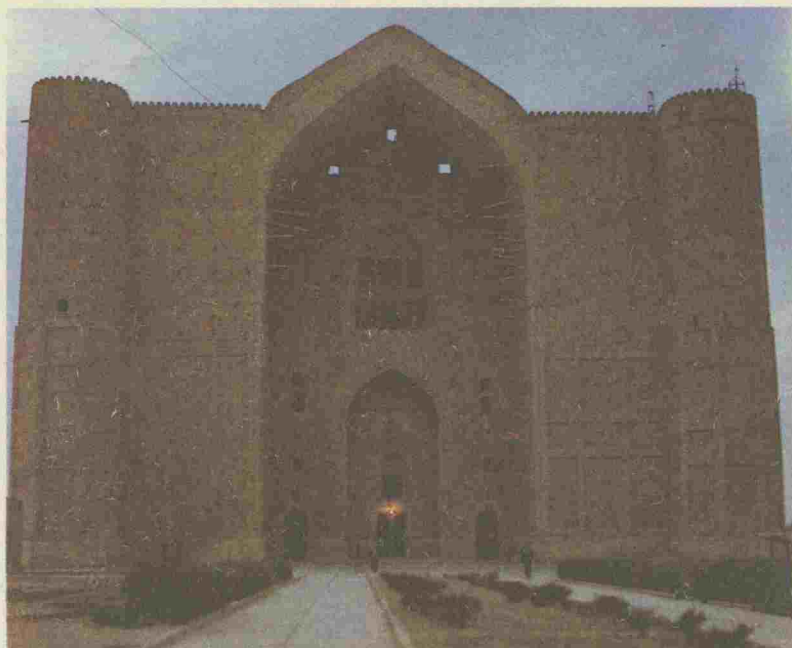
по этишда бевосита кўмак бериб, йўл-йўриқ кўрсатган, юзига муборак нафаслари урилган руҳият пирларининггина эмас, Туркистон заминида яшаб ўтган барча авлиёлар ёдини эъзозу эҳтиром мақомига кўтарди. Чунончи, Бағдод, Дамашқ, Машҳад ва бошқа шаҳарлардаги муқаддас қадамжоларнинг обод қилиниши, кубравия тариқатининг Бухородаги улуг намояндаси Сайфулдин Бохарзий хонақоси ҳамда Термиздаги бир талай муборак мақбараларнинг бунёд этилгани шу эъзоз маҳсули эди. Буюк шижоат соҳибининг ҳазрат Алишер Навоий “Туркистон аҳлининг қиблаи дуоиси” деб таърифлаган Ҳожа Аҳмад Яссавий шахсига ҳурмату эътибори айниқса беқиёс эди. Улуг пир мазори устида тикланган мақбара мажмуи ана шу муҳаббат рамзидир.

Мавлоно Шарафуддин Али Яздий бу обиданинг бино этилиши хусусида “Зафарнома” асарида бундай ёзади: “Ҳазрати Соҳибқирон имомзода Ханафия авлодидан бўлган Шайх Аҳмад Яссавийнинг, Оллоҳ таоло рози бўлсин, (мазорини) зиёрат қилиш учун Ясси қарясига йўл олди. (Сунг) ул табаррук мазор устида иморат қуриш ҳақида мана бу фармони олий содир бўлди: “Унинг гумбазини шундай бунёд этсинларки, ич томондан айланаси бир юзу ўттиз газ бўлсин. Шу зайлда унинг қутри (диаметри) қарийб қирқ газ бўлиши керак. Қурилиш тугагач, баландлиги ҳам шунга мутаносиб тарзда кўтарилмоғи лозим, деворлари ва қўббасини рангли кошинлар билан безатсинлар, эшигини етти хил маъдан қотишмасидан ясасинлар, ўртасида бир ҳовуз бунёд этиб, унинг сатҳини ҳам етти маъдан қотишмасидан қопласинлар. Қабр устига қўйиш учун Табриздан мармар тош келтирсинлар, уни нозиклик билан тарошласинлар ва ажойиб ўйма нақшлар туширсинлар. Қурилишни охирига етказиш мавлоно Убайдулло Садр зиммасига юкланади”.

Шу тариқа Туркистон шахрида зийнаткор бир обида барпо этиладигани, унинг кўркига то ҳануз дунё аҳли лолу ҳайрон термилади.

Амир Темур устозларнинг нафақат ўғит ва ҳикматларига қатъий амал қиладиган, балки уларнинг муборак пойидан тўкилган хоку губорни ҳам юксак эъзозлайдиган садоқатли шогирд эди. Бу хусусда гаройиб бир ривоят ҳам бор. Бу ривоятни туркиялик олим бир юртдошимизга сўзлаб берган экан.

Рум ўлкасини забт этишга отланган Амир

Хожа Аҳмад Исавий мақбараси

Темур қўшини муқаддас Бухоро кўчаларидан ўтаётди. бундай бир манзарага дуч келибди: баланд девор устида бир гуруҳ дарвеш эски жандаларни силкиб қоқаётган экан. Чангу тўзон навкарлар уст-бошига қўнаётгани боис лашкарбошилар жуббаларни қоқаётган дарвешларни жеркиб, бу ишдан тўхтатмоқчи бўлибди. Воқеа хабари ҳазрат Амир Темур қулогига етгач, ул зот қўшинни ортга қайтаришга фармон берибди ва девор устидагиларга жуббаларни қаттиқроқ қоқишни тайинлабди. Қўшин чангу губор ичидан қайта ўтар экан, Соҳибқирон: “Ҳеч ким устига тушган губорни қоқиб ташламасин”, деб амр этибди. Бирор кимса бу иш сабабини сўрашга ботинолмабди. Фақат кейин, Рум султони Боязид маҳв бўлгандан сўнг жаҳонгирдан Бухородаги ўша “чанг воқеаси” сабаби сўралганда, Турон султони қуйидагича жавоб берибди: “Бу чангу губор қадр қимматини сиз ҳам билсангиз эди, у воқеанинг сабабини сўрамас эдингиз. Ўша девор устидан чанги қоқилган жанда кийим-бошлар асло оддий латтапутта эмас, балки Ҳазрати Нақшбанднинг муборак жуббалари эди. Муқаддас каломда айтилганидек, “Оллоҳ адолатни амр этади”.

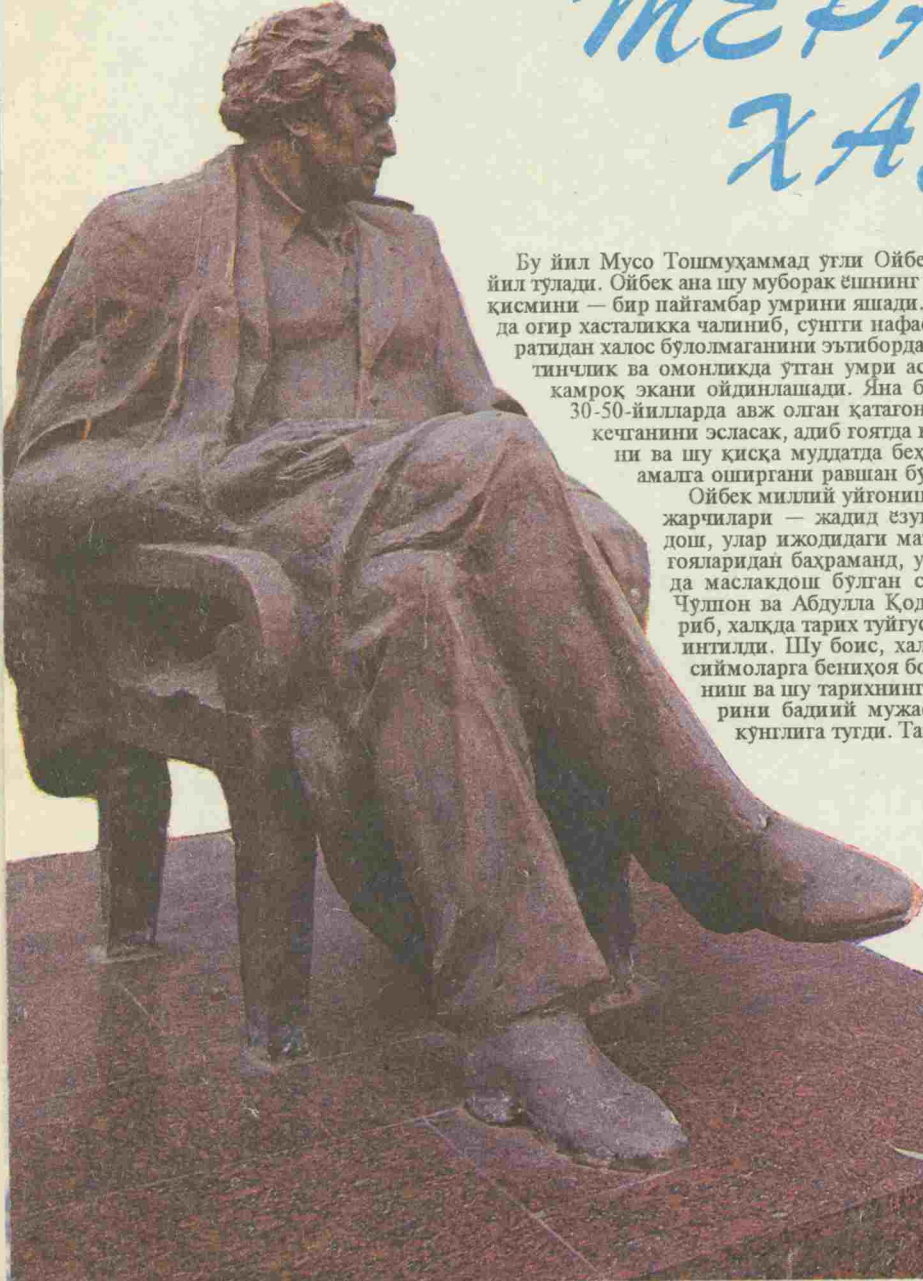
Шу амрга қўра, биз — уст-бошида ҳазрат жуббасининг губорини кўтариб юрган қўшин зафар қучиб, Рум сипоҳи мағлуб бўлди. Илло, Оллоҳ ҳузурда ҳатто авлиёлар авлиёси саналмиш Боязиднинг (Бистомий) даражаси ҳам Ҳазрат Нақшбанд даражасидан анча пастдадир. Оллоҳ адолатни амр этади ва ҳатто ўзига бу қадар содиқ бўлган зоти шарифнинг жуббасидан учган чанг зарраларининг ҳам мағлуб бўлишига йўл қўймайди. Биз шу боис Йилдирим Боязидни енгиб, музаффар бўлдик”.

Соҳибқирон Амир Темур абадияти, ул зот давлатининг шуқуҳи унинг буюк устозларига чексиз садоқати, донишманд пирларининг ҳикматига бўлган илоҳий эътиқоди туфайли ҳамдир. Зукко муаррих қайд этганидек, “унинг шуҳрат қозониши ва (Оллоҳдан) нажот топишининг сабаби шундадир... Ул улуг хислат билан боғлиқ ишлар — унинг мукофоти — халқни гумроҳлик зулматидан халос қилиш ва нури ҳидоятга ноил этишдан иборат, яъни абадий жаҳолатдан қутулиш ва тенгсиз саодатга мушарраф бўлиш йўлини ана шу хислатга интилибгина топиш мумкин”.

ДЕҲТИЗДЕК МЕРАҲ ХАЁЛ

Бу йил Мусо Тошмуҳаммад угли Ойбек таваллудига 90 йил тулади. Ойбек ана шу муборак ёшнинг фақат учдан икки қисмини — бир пайгамбар умрини яшади. Агар у 1951 йилда оғир хасталикка чалиниб, сунгги нафасигача унинг асоратидан халос бўлолмаганини эътиборда тутсак, адибнинг тинчлик ва омонликда утган умри аслида бундан ҳам камроқ экани ойдинлашади. Яна бу қисқа умр ҳам 30-50-йилларда авж олган қатагон буронлари ичра кечганини эсласак, адиб гоётада қисқа вақт яшагани ва шу қисқа муддатда беҳад улуг ишларни амалга оширгани равшан бўлади.

Ойбек миллий уйғониш даврининг буюк жарчилари — жадид ёзувчиларига замондош, улар ижодидаги маърифатпарварлик гоёларидан баҳраманд, уларга том маънода маслакдош бўлган санъаткор эди. У Чулпон ва Абдулла Қодирий изидан бориб, халқда тарих туйғусини тарбиялашга интилди. Шу боис, халқимизнинг буюк сиймоларга бениҳоя бой тарихини урганиш ва шу тарихнинг айрим саҳифаларини бадиий мужассамлаштиришни кунглига тугди. Тарих туйғуси халқ-

ни қўлиқ балосидан қўтқариб, қалби ва шурида миллий гурур ниҳолини парвариш қилиши маълум. Бу туйғу одамларни мустамлакачилик шароитида суниб борган миллий озодлик ва мустақиллик гоясига қайта ошно этар эди.

Ойбек нафақат ёзувчи, балки тарихчи ва адабиётшунос олим ҳам. У ўзбек халқи тарихини, айниқса, теурийлар замонини яхши ўрганган ва у даврни Оврупо халқлари тарихидати Уйғониш даврига қислаган. Унинг талқинига кура, теурийлар туфайли ўзбек халқи ҳаётида уйғониш содир булган ва бу жараёнинг мевалари сифатида Улутбекнинг астрономия мактаби, Алишер Навоийнинг бадий-фалсафий тафаккури, Бехзоднинг миниатюра санъати, Самарқанднинг буюк меъморий обидалари вузудга келган. Ана шу оламшумул воқеалар Алишер Навоий сиймосида айниқса тўлиқ мужассамлашган эди. Шу боис, Ойбек Алишер Навоийнинг ҳаёти ва ижодини тасвирлаш воситасида теурийлар даврининг ўзбек халқи тарихий тақдирда тутган муҳим ўрнини талқин этишга катта эътибор берди.

Афсуски, ҳукмрон мафкура Амир Теуур номини тилга олишга ҳам имкон бермасди. Шунинг учун адиб буюк салтанат соҳибининг халқимиз тарихида тутган беқийёс ўрнини курсатиш шарафига муяссар бўлолмади. Аммо, Н. С. Хрущёв сийсати туфайли собиқ советлар тузумида янги ҳаёт шабадаси эса бошлагач, у Амир Теуур ва Бобур Мирзо ҳақида лирик дoston ёзишга киришди. Агар умр вафо қилса, у мазкур дostonларини тутатиб, Амир Теуур ҳақидаги тарихий романини бошламоқчи эди.

Амир Теуур, Ойбек назарида, пароканда ва тарқоқ мамлакатни бирлаштириш учун тарих тақозоси билан майдонга келган буюк шахсдир. Тарих унинг зиммасига фақат қудратли салтанат барпо этиш вазифасини эмас, балки туркий халқнинг жаҳон маданияти хазинасига қўшажақ хиссаси ҳақида қайғуриш масъулиятини ҳам юклаган эди. У ана шу заруратни доноларча ҳис этиб, Алишер Навоийдек даҳо санъаткор ва файласуфнинг пайдо бўлиши учун замин яратди.

Ойбекнинг тарихий ўтмиш мавзудидаги илмий ва бадий асарларининг руҳи ана шу фикр талқинига қаратилган.

Адиб ижодида “Қутлут қон” романи ҳам алоҳида аҳамият касб этади.

Маълумки, теурийлар сулоласи тарих сахнасини тарк этганидан кейин буюк салтанат турли-туман низолар туфайли майда хонликларга ажралиб кетди. Бундан фойдаланган хоризм армияси Туркистонни босиб олиб, уни ўзининг хомашё базасига айлантирди. Мустамлака халқда мустақиллик орзуси уйғонмаслиги учун чор ҳукумати эллик йилдан зиёд вақт мобайнида маҳаллий аҳолини маърифат ва маданиятдан четда тутиб келди. Диний бидъат ва феодал жаҳолатнинг авж олиши учун эса барча чоралар курилди. Лекин, шунга қарамай, 1916 йилги мардикорликка олиш воқеалари мудроқ халқни дафлатан уйғотиб юборди. Ойбек маҳаллий халқнинг миллий озодлик ҳаракатини тасвирлар экан, шу давр ҳаётини гоятда ҳаққоний акс этиришга ҳаракат қилди.

Хуллас, Ойбекнинг “Навоий” ва “Қутлут қон” романи бундан кейин ҳам ўзбек адабиётининг улут асарлари булиб қолаверади.

Ойбек ҳаётининг аксар йилларини хасталикда ўтказганига қарамай, тинмай ижод этди.

Адиб мутолаа устида

Ойбек ижодкор дўстлари даврасида

Унинг бадий мероси йигирма жилдди қўлиёт тарзида нашр этилди. Ана шу бой адабий мерос орасида ойбекона шеър ва дostonлар айрича тароватга эга. Ута олижаноб ва саховатли қалб соҳиби шеърларида ўзбаки қўнглининг бегубор ва шабнамдек тоза туйғуларини, гўзаллик ва эзгулик ёғдулари порлаб турган кечинмаларини ифодалаган. Унинг шундай тансиқ шеърлари орасида хайёмона тўртликлари муҳим ўрин тутди. Улар шон ҳаётининг сунги йилларида унинг фарзандларига васияти улароқ дунёга келган. Денгиздек теран хаёл эгасининг бу шеърлари ҳикматга тула.

Ойбек 90 ёшга тулган шу қўнларда бу нафис тўртликлар билан танишини шоир ва адибнинг ҳадис фикр уммонидан бир пайёла шиғобахш сув ичиш билан баробар бўлса ажаб эмас.

ОЙБЕК

ХАҚИҚАТГА ЭТИМ
КАСЪ ЭТИДИК
ФУРУР...

*Дарахтлар — олтидир, янграр фироқлар,
Қуюлур япроқлар, йиглар япроқлар.
Оёқлар остида япроқлар — хазон,
Узгармас фалсафа, ҳисобсиз замон...*

ТАФАККУР 42 ТАФАККУР

* * *

О, кўнгил чексиздир, туби йўқ жаҳон,
Сирлар ва тилсимлар кониридир осмон.
Нимадир оламнинг сир-фалсафаси?
Эй кўнгил, сени ҳал эт мушкулдим осон!

* * *

Сирли йўллар босиб кезамен осмон,
Ўйлаймен, ўйлаймен, сира билмаймен...
Осмонга сепилган олтидан сомон,
Ҳақиқат нимадир, ўйлаймен ҳамон...

* * *

Тарих ва фалсафа чуқур, мураккаб,
Ҳаёт машғалидур — ҳақиқат, чин гап.
Ижоднинг булоғи тишимсиз оқсин,
Минг сир бор тупроқда, олсангиз бир кафт.

* * *

Донолар ўтдилар — сафари узоқ,
Қуёшдай ботдилар — манзили тупроқ.
Кетамиз бизлар ҳам навбатма-навбат,
Майли, майдан қуйинг, дўстларим, кўпроқ.

* * *

Фигр нақ чақмоқдай, олмосдай ўткир,
Инсон умри ўтди кўрмай қатра нур.
Дард-алам чўкканди қалбларга чуқур,
Ҳақиқатга етиб касб элдик гурур.

* * *

Ҳақиқат соқовдир, заифдир инсон,
Тошлар ҳам йиглайди — сир тула осмон.
Ҳақиқий олам не? Жавоб йўқ, ҳайҳот!
Файласуф тўқийди ҳисобсиз ёлгон.

* * *

Само қоп-қоронғи, қародир осмон,
Сомон йўли чексиз... Юлдузлар — мезон.
Ҳақиқат нимадир? Топмаймен сира,
Айлақдим, айлақдим минг дафъа жаҳон.

* * *

Ағдарсам тарихни — асрлар қат-қат,
Асрлар ортидан эшитдим нола.
Инсоннинг кўргани — зулм ва ҳасрат,
Қуёшнинг нуридан қани бир тола?!

* * *

Йўқми бу фалакнинг қиргоғи, кети?
Мунча кўп дунёда муаммо, чигал!
Ажойиб қонуздир — қуёш махражи,
Асрлар тугуни қачон бўлмай ҳал?!

Кейинги вақтда — кексалик, хасталик сабаб — жула камуйқу бўлиб қолдим. Уйқу қочганда бош-кеги йўқ, узўқ-юлуқ уй-хаёл қалашиб келавераркан. Шунда тунчирок остида турган дафтарга баъзи тасодифий фикрларни ёзиб қўядиган бўлдим.

Шулардан бир қисмини ҳурматли журналхонларга ҳавола этмоқчиман.

Дафтаримни “Тундалик” деб атадим. Бу “жанр”нинг “кундалик”дан фарқи шуки, унда хронологик тартибдаги воқеалар бўлмайди.

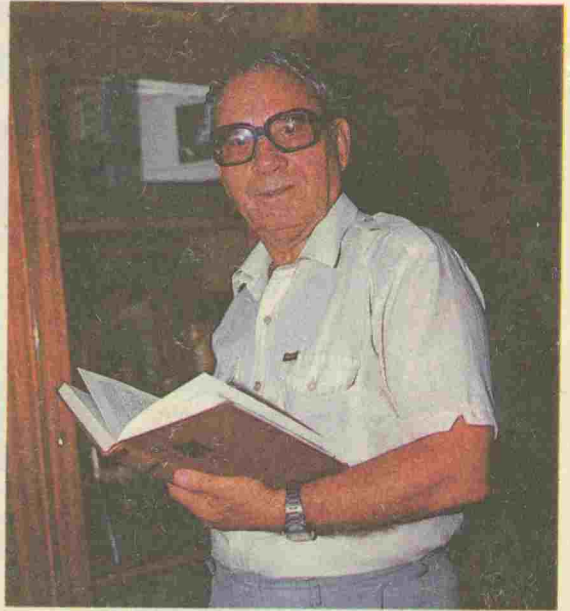
Бу гаплар, бири боғдан, бири тоғдан бўлса ҳам, кимнидир уйга толдириши, кимнингдир фикри ё саъй-ҳаракатига туртки бўлиши мумкин. Қолаверса, улар муаллифнинг руҳий ҳолатидан дарак, зеро биз ҳаммамиз маънавий оламга ҳаминша қандайдир бир тарзда улуш қўшиб яшаймиз.

* Узингникигина эмас, узгаларнинг нодонлиги ҳам ёзишга ҳалақит беради.

* Китоб — бойлик. Лекин сотиб олингани эмас, уқилгани.

* Уйлайманки, Ҳамлет, Фарҳод, Дон-Кихот, Обломов сингари образлар инсон хотирасига типик характер эмас, асосан типик муаммо, абадий савол сифатида миҳланиб қолган.

Чинакам бадий асар ҳамма вақт

Асқад МУХТОР

УЙҚУ ҚОЧГАНДА...

(Тундалик)

Ортиқча сўздан тилини тиёлмаган одамнинг жилови шайтон қўлида.

Замаҳшарийнинг
“Навобиг ул-қалим” асарида

жавобсиз саволдир; бордию адиб унда бирор муаммо кутарган бўлса ҳам, бу — амалда ҳал қилиб бўлмайдиган муаммодир. Агар муаллиф амалда ҳал қилинадиган вазифа қўйса, бу, асосан, очерк ёки мақола бўлади. Ёзувчи эса ташвиқотчи эмас, шоир бўлиши керак.

* Эшик ёпилганда жимликнинг этаги қисилди.

* Лаганбардор бошлиқнинг эриш нуқтасини билади.

* Бу танқидчи мисли жарроҳдек: аввал жиндак мақтов билан ухлатиб, кейин операция қилади.

* Тютчевнинг лирик шеърлари — рус поэзиясининг дурдоналари. Шоир уларни ёзган жойида ташлаб кетавераркан. Қизи ё хизматкорлари топиб олиб сақлаб қўяр экан. Куп шоҳсатрлар шундай сақланиб қолган.

* Биз Союзда бир қўлёзмани икки йил қидирдик. Муаллифнинг тазйиқи билан нечаларга ҳайфсан эълон қилинди, ёзишмаларимиз икки жилд бўлиб ётибди. Икки йилдан кейин муъжиза юз берди: “дурдона”лар топилди. Уқидик. Мана, улардан бири:

*Хуснингни жамоли зор этди,
Ҳар кеча кузимни хумор этди.
Ишқинг юрагимни тор-мор этди,
Кўз ёшимни сувомбор этди.*

* Ёзувчи саёз жойида чуқади.

* Талант ҳақида куюниб гапирганларнинг ҳаммаси ҳам талантли бўлавермайди. Чунки ҳеч ким узини талантсизман деб уйламайди.

* Тошнинг бардоши зур.

* Кичкина бир яхшилик қилиш учун ҳам одам (балки буюк одам) бўлиш керак; катга ёмонлик қилишга кичик одам ҳам қодир.

* Кичкина бир аҳмоқдан кўрқинг (масалан, у “қизил” тугмачани босиб юбориши мумкин).

* Танқидчи ёш адибни қимматбаҳо фикрларининг олтин ёмбиси билан уриб майиб қилди.

* Адабиёт фан-техника инқилоби даврида ҳам инсон билан иш куриши керак. Экзюпери мақтаган самолётлар ҳозир ҳеч нарсага ярамай қолди. Лекин Митти Шаҳзодаси ҳали узоқ яшайди.

* Денгиз, гуё Ерни ҳушига келтирмақчидек, ҳадеб қирғоққа сув сепарди...

* Одиссей арвоҳларни узи билан суҳбатлашишга кўндириш учун уларга ўз

қонидан бериб тирилтиради. Ёзувчи тарихий шахслар ҳақида ёзганида шундай қилиши керак.

* “Муз учиб қолди!” деди бола сувда эриб кетган муз парчасини кўриб.

* Биз XIII—XIV аср Дашти Қипчоқ (Олтин Урда) туркий адабиётини негадир яхши урганмаймиз. Ваҳоланки, бу адабиёт (Қутб, Сайфи Саройи, Ҳисом Котиб) соф туркий тил, халқчиллик жиҳатидангина эмас, умуминсоний мундарижаси билан ҳам катта эътиборга лойиқ. Биргина “Жумжума Султон” достонини олинг. Ҳисом Котиб уни Фаридиддин Атторга (“Жумжуманома”) тақлид қилиб ёзган. Замондоши Дантенинг “Инсон комедияси” билан таққосласангиз, жуда антиқа фикрларга келасиз. (Масалан, дунёни вертикал ҳолда олиб, яъни ҳамма замонларни бир вақтга жамлаб (хронотоп), абадиётда учраштириб тасвирлаш...) Бу икки муаллиф бир-бирини билмай туриб, маънан жуда оҳангдош асар ёзганига ҳайрон буласиз.

Алишер Навоидан олдинги туркий тилга қулоқ солинг:

*Чун ки келдинг дунёя — кетмоқ
керак,
Бор кучинг етганча хайр этмоқ
керак!*

(Ҳисом Котиб)

*Сунгакка иликдур, эронга биллик,
Биликсиз эрон ул — сунгак бебиллик.*

(Адиб Аҳмад, XII аср)

(Дарвоқе, “Инсон комедияси”нинг мотивлари Ал-Мааррийдан буён давом этиб келади.)

* Товус — пенсиядаги афсона.

* Ёзувчи ёлгонни туқийди-ю, ҳақиқатни ёзади.

* Шамол шамни учиради, ёнгинни эса авж олдиради. Шунга ухшаб, айрилик ҳам шунчаки хушторликни сови-

тиши мумкин, чин муҳаббатни эса ўт олдиради.

* Ҳақиқат — худодир: уни ҳамма билади-ю, узини ҳеч ким кўрмаган.

* Узимизда бўлган туйгуларни яшириш қийинми ёки узимизда булмаган туйгуларни ифодалашми?

Шукур Бурҳон менинг бу саволимга шундай деб жавоб берган эди: иккаласига ҳам артистизм керак.

* Бахт — бойликда, десангиз, ҳамма бахтсиз. Чунки ақллига кўп нарса керак эмас, аҳмоқ эса барибир тўймайди.

* Агар айб фақат бир томондагина бўлса, урушлар узоқ давом этмас эди.

* Ёзув машинкаси ясама тишларини кўрсатиб тиржаярди...

* Реал Александр Македонский — Искандар бор. Афсонавий Искандар Зулқарнайн бор, уни улуглаб пайгамбар даражасига кутардилар (Хусрав, Жомий, Навоий, Тожиддин Аҳмадий... ушлаб “Искандарнома”ларда.) Бу — урта асрларга хос нарса. Менимча, Темури биз бундай қилишимиз керак эмас...

* Шоир булиш яхши, шоирлик даъво қилиш ёмон.

* Икки маҳбус қамоқхона панжарасидан ташқарига қараб тураркан, бири ахлат уюмини кўрибди, бири — юлдузларни...

* Даҳолар уз касблари доирасидан чиқиб кетадилар. Фалончи — шоир, фалончи — олим, аммо Навоий Навоийдир, Эйнштейн — Эйнштейн.

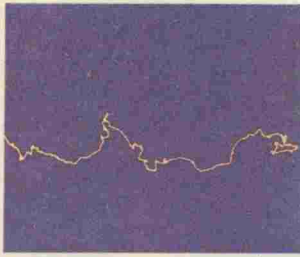
* Милтиқ ҳар отганда узи сесканиб орқага тисарилади.

* Олма нега қизаради? Балки, Одам Атонинг Момо Ҳаво қулоғига шивирлаган гапларини эслаётгандир?..

* Қалам сузининг соясини чизади.

* Ўзбек халқининг номини Ўзбекхон исми билан боғлашади. “Ўзбекхон” узи қаердан келиб чиққан?

Менимча, бу сузининг (демак, халқ номининг ҳам) тарихи анча узоқ. 721

йилда туркий қабилаларнинг қурултойи бўлган. Шунда Билги хоқон уз нуқини бундай сузлар билан бошлайди: “Эй турк угиз беклари!” “Ўгиз” у вақтда “қабила” маъносида ишлатилган. Демак, “Ўгиз беги” — қабила бошлиғи деган

суз. Ўгиз беклари замонида элнинг анча имтиёзли бир қатлами бўлган. Ўзбеклар туркийларнинг ана шу қатламига мансуб табақадан келиб чиққан, деган фаразим бор.

* Сонет — шеърятнинг олифта камзули.

* Асал — уруглиқдир, гушт — қотиллик, сут — бузоқнинг ҳақи... Ё Оллоҳ, гуноҳларимиздан кечармикансан?!

* Тун шафақнинг тасмасини кесди...

* Бойликни бойлик қилган — узимиз. Агар унга бунчалик сизинмасак, у бир тийинга арзимас эди.

* — Танқидга қалайсиз? — деб суради мухбир.

— Фақат қоғоз гул ёмғирдан кўрқадим, — деб жавоб берди адиб.

— Сизга театр ёқадими, киноми? — деди мухбир

— Сизга одам ёқадими ё унинг сояси? — деди адиб.

— ...Баъзи одамлар буладикки, узидан сояси тузук, — деб ҳазил қилди мухбир ҳам.

Кулдилар.

* Ҳар хил экстрасенсу азайимхонларнинг айби йўқ: улар алдангиси келганларни алдайди.

* Илгари мен абстракт санъатни тушунмас ва ҳазм қилолмас эдим. Инсон самога учиб, космос даври бошлангач, бу санъатга қизиқиб қолдим. Абстракт санъат Космос образининг эстетик ибтидоси булсамикан?

* Сизиф афсонасини биласиз, “абдий харсанг”ни ҳам биласиз.

Меним авлодим уша харсангни 70 йил давомида “чуққи”да юмалатди.

Ичимда нола бор. Гоҳо шу нолани эшитиб, Максим Горькийнинг гапи

эсимга тушади. Ундан “Ахволингиз қалай?” дея сураганларида “Максимально горько!” деб жавоб берган экан.

* Мих болгадан қочиб қутуламан деб, тахтага кириб кетди.

* Садриддин Мақсудий (Сорбонна дорилфунунини битирган, Истанбул дорилфунунининг профессори) “Урта Осиё турк давлатлари”, “Қутагду билик”, “Турк тарихи”, “Форобийнинг ҳуқуқ фалсафаси” деган асарлар ёзган. Топиш керак эди. Қизи ҳаёт экан, Одила (Аида) деган. Йирик дипломат. Анқарада. Шундан суралса, балки отасининг китобларини топиб берарди. Бир уриниш керак.

Садриддин Мақсудий Русия думасида нутқ сўзлаб, русларнинг Қуқонда йигирмата мусулмон мактабини ёпганини, Тошкентда Мунавварқорини таъқиб қилишганини, Олмаотада, Ушда, Наманганда мусулмон зиёлилари сиқувга олинганини руй-рост гапирди. (Бу нутқ “Вақт” газетасида босилган.)

Яна топиш керак булган нарсалар мана булар:

Хусайн Файизхонов (Маржонийнинг шогирди) 1862 йилда татар мактаблари учун дарслик чиқаради. Унда Навоийнинг “Мажолисун-нафоис” тазкирасидан парча бор.

Абдулаълам Файизхонов (укаси) 1891 йилда Абулғозихоннинг “Шажараи турк” асарини нашр қилдиради. Бу олим ҳам Маржонийнинг қўлида ўқиган, унинг таклифи билан беш йил Урта Осиёда яшаб, узбек тилини ўрганган (араб, форс, рус, француз тилларини биларди). “Калила ва Димна” ҳамда “Тутинома”ни татарчага таржима қилган.

Зоҳир (эхтимол Зокирдир) Бегиевнинг укаси Мусо Беги 1907 йилда Ал-Мааррийнинг “Лузумият” асарини тар-

жима қилиб бостирган.

Шарқшунос Ризо Фахриддиннинг (1939 йилда вафот этган) Абу Али ибн Сино, Ибн Баттута, Фузулий ҳақидаги китобларини ҳам топиш керак.

* Туркий “Искандарнома”нинг муаллифи Тожиддин

Аҳмадий (XIV аср) Амир Темур билан қуришгандан кейин Ибн Синонинг “Тибб қонунлари” асарини турк тилига таржима қилган экан. Бу — Соҳибқирон сиймосига яна бир чизги.

* Рассом қўлида палитра. Гуё учмоқчи-ю, лекин қаноти биттагина.

* Оҳангдорлиги билангина эмас, мазмунан ҳам қофиядош сузлар қуп: тош-дош, оҳанг-жаранг, замон-ёмон...

* Авваллари яшаш учун ёздим, энди ёзиш учун яшамоқдаман.

* Бой булиш учун қуп нарсани қурбон қилиш керак: ҳаловат, саломатлик, гоҳо балки виждонни ҳам... Йўқ, меним бунга қурбим келмайди, мен унчалик бадавлат эмасман.

* Биз атеист ҳам эмасмиз, художуй ҳам эмасмиз. Биз шунчаки ялқовмиз: худонинг бор ёки йўқлиги ҳақида астойдил уйлашга эринамиз.

* Инсон — табиат боласи, боланинг гуноҳидан кечиш мумкин.

* Араб алифбоси тиллардаги талаффуз узгачаликларини йўққа чиқаради, дейди А. Боровков. Демак, бу алифбо туркий халқларни бирлаштириб турарди. Уларни ажратиш ташлаш учун алифбони узгартиришдан ҳам қулай сиёсат бормиди?

* Хотин кишини қимматбаҳо мўиналарга урасан — совимади.

* Океан орқали телефон алоқаси урнатилди, энди одамлар бемалол гаплашади.

Бунга бобо деди:

— Уларнинг нима орқали гаплашишининг аҳамияти йук, нима ҳақда гаплашишади — шуни айтинг.

* Баҳорнинг оқ хушбуйи.

* Ҳаёт шундай ажойиб муъжизаки, улим унинг эвазига берилган арзимас бождир.

* Ишламаган тишламайди, дерди амалдор. Узи эса ҳамон тишларди. Чунки унинг иши шу.

* Чернобилдан кейин одамзод узи қилиб қуйган ишлардан бир чўчиб, орқага тисарилди. Орқада эса — спиритуализм (хурофот, миллий сектантлик, экстрасенс, кашпировскийлар...).

Лекин ҳали янги луддитлар (машинабузарлар) чиққанича йук, яшпиларгина (художуй технократлар) пайдо бўлибди. Бу гайритабиий гуруҳ хишпилардан келиб чиқмадимикан?

* Одам маст бўлса, бир ухлаб тургач, ҳушига келади, аҳмоқ эса — асло. Бордию одам ҳам аҳмоқ, ҳам маст бўлса-чи?

* Меҳмон яхши-да! Келганида бир хурсанд буласиз, кетганида — яна.

* Атеизм? Бу нима узи? Айниқса, буни фан деб ҳисобловчиларга сира тушунмайман. Бу фақат сунъий ё ёлгон фан бўлиши мумкин. Менимча, худосиз инсон бўлиши маҳол, чунки худо — сирдир. Дунёда сир борки, худо ҳам бор. Сирсиз олам эса абадул-абад бўлмаса керак.

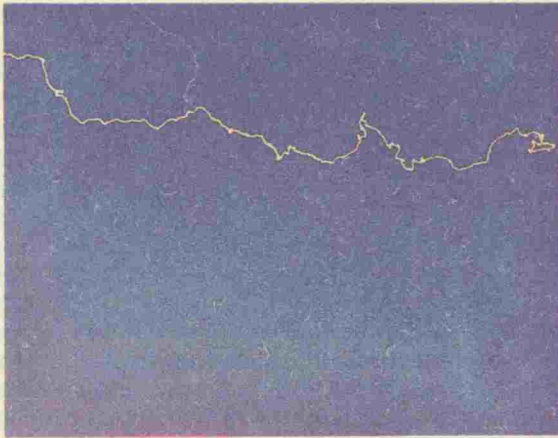
Сир — номаълумлик — гайб...

Қурьони карим, гайбга ишонинг, деган қаҳириқдан бошланади.

Олам сирли, одам художуй.

* Ҳурматни у бойлик ё сармоя деб билади чоғи, қарзга бергандай улашади.

* Меҳнатни роҳатга айлангиришни

хаёл қилар эдик, роҳат меҳнатга айланди.

* Ҳургимчак шамолдан нимадир тикишти...

* Юрак қони билан ёзган одам узун ёзолмайди.

* Мумтоз бадий образлар куп қаватли, яъни чуқурроқ уйлаганингиз сари янги-янги

маънолар касб этгувчи бўлади. Рассом Рембрантнинг “Гумроҳ угилнинг қайтиб келиши” деган асарини биласиз, албатта. Тагин бир эсланг...

Бир қарашда, бу — шахсий тақдир: уйдан қочган бола экан, эсини йиғиб олгач, отасининг олдига қайтиб келибди, ўз уйим — улан тушагим-да, дейсиз.

Яна бир уйлаб қарасангиз, жами инсон болаларининг қисмати шундай: ёшлигида куп уринади, адашади, хатолар қилади, тавбасига таянади, қуйилади, “от айланиб қозигини тонади”-да, тинчийди.

Яна чуқурроқ уйлаб кўрсангиз, бу — халқлар тақдирига ҳам хос. Мана, биз. Инқилоблар қилдик, қонлар тўқдик, кишилик қонунларини буздик, шариятга қарши бордик. Пешонамиз тақ этиб деворга текканда жон тинчлиги — иймон эсимизга тушди. Қуйила бошладик, узлигимизни топгандаймиз. Аслимизга (уйимизга) қайтмоқдамиз...

* Қовоқари — чўг, тегиб бўлмайди.

* Истеъдодсиз шуҳратпараст жуда тубан ва шафқатсиз бўлади.

* Таржимондан аниқлик талаб қилманг. У чизмакеш эмас, рассом!

* Кимнингдир ёзганига офарин, кимнингдир ёзмагани учун раҳмат.

* Бу дунёнинг чалкашликлари... Петрарка куйлаган гузал Лаура, неча

авлодлар қалбида муҳаббат тимсоли бўлиб яшаётган маркиза Лаура қаёқда-ю, жирканч ёвузлик — садизмининг асосчиси маркиз Сад қаёқда!

қасрни иншо этдим, кунгилларига хуш келса, марҳобо, қабул қилгайлар.

Амирга қаср жуда ёқди. Байрашхонга хазинасидан мулкүл совга ва сарпо буюрди. Шу ерда қишлоб қолди. Бухородан

Улар эса (зиё ва зулмат!) яқин қариндош бўлган.

* Рус ерларини талаб пайхон қилган, бош чаноқларидан тоғлар ясаган... Ё раб! Бу сиймони авлодлар қулогига қуйилган бундай тухматлардан мосуво қилиш, аслига қайтариш учун тарихимиз саҳифаларига тез-тез куз солишимиз керак эмасми?!

Мана, шу саҳифалардан бири:

“Амир Темур Кама дарёсини кечиб, Маласда тухтади... Навкарлари қирғоқдаги овулларга жойлашдилар. Кун совук, қор қалин, йуллар лой, юриш мушкул эди.

Зай дарёсининг қуйи оқими Байрашхон тасарруфида эди. Темур шу хонга мактуб йўллади, яъни қорли-қировли кунларни шу ерда утказсам, деб.

Байрашхон жавоб қилдики, “Сулгон Амир Темур, бош устига, биз хизматингизга доим шаймиз. Тангри ризқимизни берса, сиз жанобга жону молимиз қурбон”.

Байрашхон дарё ёқасидаги тепаликда бир қаср солдира бошлаган эди. Шу тайёр бўлгач, Амир Темурни тақлиф қилди. Узининг хос соқчилари қуршовида келган меҳмонни хон асьаса билан кутиб олди.

— Содиқ қулингиз сиз учун ушбу

келиб қазо қилган уламо Мулла Ҳофиз қабрини зиёрат қилди. Минзала водийсининг беги Мустафоҳон саройида меҳмон бўлди.

Қорлар кетганда йулга отланди. Байрашхон уни Йиқ дарёси буйига, Тугошхон мулкигача кузагиб қуйди. Амир Темур Самарқанд сари йул олди”. (Ҳисомиддин Булғорий (XVI аср). “Таворихи Булғор” асаридан.)

* Талант диалектик моҳиятни очади; уртамеъналик эклектика даражасида қолади.

* “Мен камтарман” деган одамни камтар экан деб уйламанг.

* Ҳар бир Шахс — мустаснодир.

* У адабий баҳс ва муҳокамалари сара фикрларини қимматбаҳо тақинчоқлардай тақиб, куз-куз қилгани келарди.

* Ёлгон узи унча хавfli эмас, унинг ҳақиқатга ухшаб кетиши хавfli.

* Дара тинч. Бу ерда ҳамма нарса секин-аста: тонг аста ёришади, олам туфондан қалқиб чиқаётгандай, тун зулматидан аста кутарилади. Бу жойларда Ернинг айланишини тасаввур қилиш мумкин эмас.

Бу ерларга Коперникнинг узи келиб

қолса ҳам гапидан воз кечарди, воолоҳ!

* Ушалмайдиган орзу яхши, унинг айби ҳам йўқ, жавобгарлиги ҳам йўқ, дилингни аллалаб яшайверади. Аммо ушаладиган орзулар купинча алам билан тугайди. Сен доҳиёна шоир булолмасанг, бу — бирнав, утар-кетар... Лекин кунгил қуйганинг кушни қиз эрга чиқиб кетса, бир умр куясан.

* Бизни танқидчилар қурққанимиз учун эмас, купинча дадиллигимиз учун уришди.

* Яхши ният — пештоқ эмас.

* Б. ни қатъиятли, принципиал одам, дер эдилар. Аслида, у бир нарса ҳақида икки марта уйлаш қобилиятидан маҳрум эди, холос.

* Табиат — яхшилик ва гузалликнинг бевосита ифодаси.

* Бир қолипдаги (типовой) иморатлар, бир қолипдаги шаҳарлар худди шундай бир қолипдаги одамлар ва бир қолипдаги фикрловчиларнинг пайдо бўлишига ёрдам беради.

* Дехқон меҳнати — ҳаётнинг илоҳий ақидаси.

* Унинг шоир бўлиши учун фақат бирорта камчилик етишмасди.

* Одамлар сени билмаса ҳам, сен одамларни бил.

* Фақат классика мунозарасиз қабул қилинади. Биз эса классик эмасмиз. Бизнинг асарларимиз қаршиликка учраши, баҳс қўзғашни керак.

* Францияда, Виши шаҳри яқинида Лапалисс деган жанобнинг қабри бор. У ҳаётлигида ҳаммага маълум ҳақиқатларни гапириб одамларни безор қилиши билан машҳур бўлган экан. Қабр тошига шундай деб ёзибдилар: “Вафотидан бир дақиқа олдин тирик эди”.

Баъзи бировларга шундай эпитафия таклиф қиламан: “Вафотидан анча олдин улган эди”.

* Бир эсипаст гавҳарни денгизга улоқтиради, кейин уни мингта доно излаб топа олмайди.

* Қадимда бир донишманд айтган

экан: “Мен вақтнинг нима эканини биламан. Аммо “Вақт нима?” деб сурасалар, айтолмайман”.

Назаримда, шеърят ҳақида ҳам худди шуни айтиш мумкин. У бениҳоя, у битмас-туганмас. У зин рад этган одамгина уни рад этади.

* У уз сузига узи хужайин: бугун беради, эртасига қайтиб олади.

* Аҳмоқ аҳмоқлигини билмай улиб кетади, чунки буни ҳеч ким унинг юзига айтмайди.

* Қурумсоқ тежамкорга исрофгардан ҳам бегонароқдир.

* Эрталаб туриб нималарни кураман? Ана, кузгу — ёруғлик ва кристалларнинг сирли уйини... Қаердадир тугун уйғониб, қули билан шамол келган томонни курсатяпти...

Дунё катта, муъжизаларга чулганган: чинорларнинг мардлиги, гулларнинг архитектураси... Ўсимликларда ижодкор шарбат ёғду босқичларидан кутарилади, эрга яшиллик пуркайди.

— Ҳой танобчи ариқлар! Тоққа неча чақирим қолди? Улар нима қиляпти?

— Осмон тубида қорамтир биқинларини ювяпти!

* Шоир учун асосий иш — кунгил кузи билан кўриш; буни қоғозга тушириш эса — касб.

* Вақт инсон ҳукмида эмас. У — Оллоҳнинг мулки. Шунинг учун судхўрлик (қарз бериб, фоизи эвазига кун кўриш) ҳаромдир. Зеро, судхўр вақтни (узига тегишли бўлмаган нарсани) сотади.

* Баъзи ёшлар, биз Туфоннинг эртасига пайдо бўлганмиз, деб уйлашади чамамда. Ваҳоланки, ҳамма ота-онадан тугилади.

* Асл хурмат бегараздир. Акс ҳолда, амалдорлар бизни нега ҳам хурмат қилардилар...

* Ёлгончининг ёлгончилиги — унинг энг энгил гуноҳидир.

* Муъжизакор келиб, “Мана бу — ҳақиқат, мана бу — уни излаш имконияти, қайсинисини оласан?” деса, мен

кейингисини олардим. Тайёр ҳақиқат ташаббусни улдиради, умуман, ҳаётнинг маъносини йўқотади. (“Тугри йўлни партия кўрсатади, уни излаш сенинг ишинг эмас”, дейиларди. Уша вақтлар “Излаш бахти” шеърим “қайтган”. Кейинги йилларда бостирдим.)

* Худо инсонни бир умр бахт излаш азоби билан жазолаган.

* Унинг “қутарилиши” ҳам, “йиқилиши” ҳам ақллилик балоси эди.

* Бизнинг авлодда замонадан қочганлар қутулди.

* Овидий “ёлғизлик бахти”ни мақтаган. Буюк шоир кечирсин, мен учун ёлғизликда кўрган ҳузур-ҳаловатнинг алами огир.

* Киши ҳаёти — эркинликнинг синовларидан иборат, одам ҳақиқатни эркин синовлардан утиб топади. Менинг эрким — менинг шахсимнинг ички ижодий кучи; мен рупарамда пайдо булган тайёр яхшилик ё ёмонлик йўлини танламайман, яхшилик ё ёмонликни мен узим яратаман, бу — менинг эрким. Акс ҳолда, шахс камолоти йўқ. Ҳақиқат — менинг машаққатли маънавий ютугим; у эрким синовларида қўлга киритилади. Менга биров томонидан тақшиштирилган тайёр ҳақиқат — ҳақиқат эмас.

* Улимдан бир умр кўрқамиз, у эса бир келади. Қайси бири ёмон?

* Баъзилар ҳақида яхши гапирсанг, лаганбардор буласан, ёмон гапиршиш — хавфли.

* Қариликдан кўрқма, унга ҳали етиш керак.

* Шундай йилларни кўрдикки, бахтли бўлиш уят эди.

* Унинг ҳаёти энди кузги япроқлар билан безалган эди.

* Агар биз тарихимиз қанчалик улуг, маънавий меросимиз қанчалик бой, қадриятларимиз нақадар чексиз эканини яхши билганимизда эди... Флобернинг “Ҳақиқат лексикони”да бир гап бор: “Агар от ўзида қанча куч борлигини билганида, тушовлаб қўйишларига эрк бермас эди”.

Энди юган солиб етаклаб кета олмас, лекин барибир утмишни астойдил урганиш, билиш керак.

* Уни ҳамма таланти ёзувчи деб ҳисоблар эди. Лекин бу тасаввурни узи бузиб қўйди: узи ҳам шундай деб ҳисоблар экан.

* Худо, ҳақиқат, шеърят, бахт, муҳаббат, вақт, нариги дунё... бордию буларнинг нима эканини билсак, ҳаётимиз қандай буларди? Билмайман. Фақат шунга биламанки, дин, адабиёт, орзу-хаёл бутунлай булмасди...

* Ёшлик қайтиб келмайди. Лекин гуё ёшлик қайтиб келгандагидек муъжизавий бир ҳиссиётни кўп бор бошимдан кечирганман. Бундай ҳиссиёт кўнгилда ва хаёлда янги роман ёки қисса тугила бошлаган чоғларда вужудимни қамрар эди.

Аммо китобни ёзиб тугатгунча яна қарийсиз. Ва уни илон пўст ташлагандай ташлаб, орқада қолдириб, янгисига интилсиз. Бу пойга, бу янгиланиш, ёшлик кетидан қувишга ухшаган бу изланиш бениҳоядир. Бу ижодий қанотланиш аслида ҳақиқий борлиқни излаш бўлса керак.

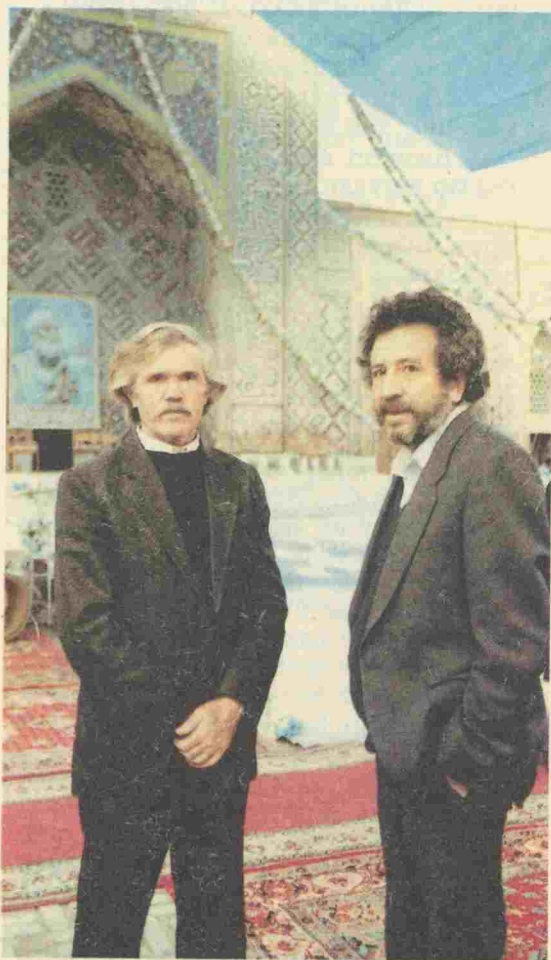
* Физикада оқибат сабабга тенг. Ахлоқда ҳам шундай.

* Истеъдод нималигини, таркибий қисмларини билмайман-у, тасаввур салоҳияти унинг жуда муҳим жиҳати эканига аминман. Биз қахрамонларимизни, уларнинг ҳаракат ва вазиятларини аввал тасаввур этамиз, кейин тасвирлаймиз. Жюль Верн узи кўрмаган шаҳарларни, масофаларни, улкаларни тасвирлаган, унинг бу тасвирлари ҳақиқатга яқин; Жонатан Свифт Марснинг йўлдошларини ўлар кашф қилинишидан 150 йил олдин тасвирлаган, Беруний Америка қитъасининг борлигини Колумбдан 450 йил аввал тахминлаган. Тасаввур салоҳияти адиб истеъдодини фан билан яқинлаштиради.

* “Вақт утяпти!” деймиз сал ҳазинлик билан. Бу гапни инсон узини овутиш учун уйлаб тошган. Аслида биз узимиз утяпмиз...

Биз санъатни кўпроқ сеҳр-жозоба, гўзаллик ва нафосат ифодаси деб биламиз. Аммо унинг ўзига хос ҳикмат ва фалсафаси ҳам мавжуд. Дарвоқе, санъат ижодкори — санъаткор тақдир ҳам биз ўйлагандек силлиқ ва равон эмас. Унинг ҳаёт йўлида паст-баланд, ўнқир-чўнқир манзиллар беҳисоб. Хуллас, санъаткор ҳаётининг ўзи — катта бир олам.

Таҳририят журналхонларни ана шу олам сирлари билан ошно этишга қарор қилди. Бу гал, дастлабки тажриба сифатида, икки санъаткор тақдирини, мулоҳаза, ўй-хаёлларини икки хил ифода шаклида чоп этишни лозим топдик. Бири — Аббор Ҳидояттов номидаги драма театрининг бадиий раҳбари, Ўзбекистон халқ артисти Баҳодир Йўлдошев билан суҳбат, иккинчиси — шу театр бош рассоми Георгий Брим ҳақида мақола. Нега санъат ва санъаткорлик хусусида қўш материал ва не боис яна икки ўринда ҳам бир театр ижодкорлари тўғрисида фикр юритилмоқда? Аввало, бу икки ижодкор тақдирини бир-биридан айри тасаввур этиш қийин. Улар талай йиллардан буён ҳамкорлик қилиб келади. Қолаверса, санъат, санъаткорлик моҳияти ижодкорларнинг шахси, дини, миллатидан қатъи назар, ягона ва ўзгармас эканига эътиборни тортмоқ, санъат фалсафасини тегинроқ англашмоқ ниятида бундай тажрибага журъат этилди.

ДУНИЁ НАХОТ ШУНЧАЛАР ГУВАЛ!...

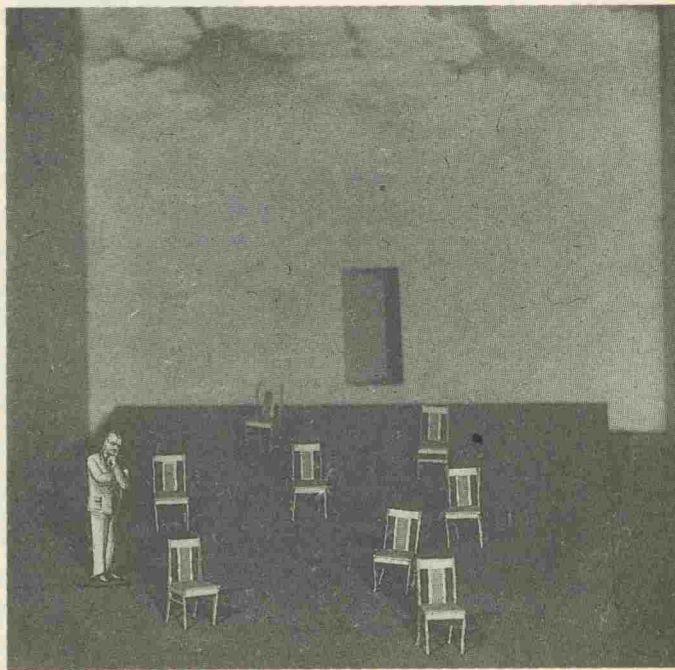
Режиссёр Баҳодир Йўлдошев билан
адабиётшунос Наим Каримов суҳбати

Аброр Ҳидоятлов номидаги Ўзбек давлат драма театри бош режиссёри Баҳодир Йўлдошев билан унинг хонасида суҳбатлашиб ултирар эканмиз, у бот-бот устози Тошхўжа (Тўла) Хўжаевнинг девордаги суратига тикилиб, уйга чўмиб кетади.

Тўла ака талай йиллар шу хонада ишлаган. У пайтлар бу бинода Ҳамза номидаги театр фаолият қўрсатар, Тўла ака эса унинг бош режиссёри эди. Лекин театрдан "чаён чиққач", у жамоани тарк этади. Қарангки, Баҳодир Йўлдошевнинг ижодий тақдирига ҳам шундай қисмат битилган экан. Шунинг учун у устоз суратига қараб, секингина: "Театр чаён йилида тугилган бўлса керак", дейди.

Қамариддин ОРТИҚОВ

БРЫМ КУРАЁТГАН УЙ

— Баҳодиржон, журналхон сиз тўғринида қандай маълумотга эгалигини биласизми? Эштинг-а: "Йўлдошев Баҳодир Турсунович (1945.07.09. Самарқанд обл. Каттақўрғон ш.) — режиссёр, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган санъат арбоби (1979). Тошкент Театр санъати ва рассомлик ин-тини тугатгач (1970), 1970 дан Ҳамза театрида реж., бош реж. (1975). Ўзбекистон Ленин комсомоли мукофоти лауреати (1978)".

Баҳодир Йўлдошевда санъатга илк ҳавас уйғотган онаси — Ўзбекистон халқ артисти Ширин ая Мелиева.

"Ўзбек совет энциклопедияси"нинг сўнги жилдида сиз ҳақинида берилган маълумот ана шу. Мен унга қўшимча қилиб, сиз ҳозир Аброр Ҳидоятлов номидаги театрида бош режиссёр эканини, "Ўзбекистон халқ артисти" унвони ва Ҳамза номидаги Давлат мукофоти билан тақдирланганини айтишим мумкин.

— Мен илк бор уч ёшимда сахнага чиққанман. "Гунчалар" спектаклида галати сахна бўлиб, унда асар қаҳрамонларидан бири фарзандини қутига ташлаб кетар эди. Мен ана шу ташландиқ бола ролини ижро этганман. Отам Турсун Йўлдош, онам Ширин Мелиева Каттақўрғон театрида узоқ вақт ишлаган. Улар шу театрнинг асосчиларидан. Беш-олти ёшимдан бошлаб ўзимча жажжи-жажжи "томоша"лар кўйганман. Аммо театрдagi жиддий ҳаётим, қомусда ёзилганидек, 1970 йилдан бошланган. Шундан бери театр меҳдан (мийида кулиб) "қутулмай" юради.

Қамариддин ОРТИҚОВ

Брим қураётган уй

Георгий Брим алақандай сир оғушида яшайди. Театр рассомлари ўртасида унинг номи алоҳида ўрин тутади. Унинг декорация эскизлари, андозалари ўзимиздагина эмас, хорижда — халқаро кўргазмаларда ҳам намойиш қилинган, булар хусусида қалину юпқа нашрларда мақолалар босилган, алоҳида рисоалар чоп этилган. Санъатда Брим мактаби шаклангани, театрларда унинг кўп сонли шогирдлари ишлаётгани ҳам барчага аён. Бироқ, Бримнинг юзинигина эмас, ўзини ҳам, суратинигина эмас, сийратини ҳам яхши биламан, деган одам кам топилса керак.

Худо ҳар кимни феъли билан яратади. Бримни ниҳоятда камсуқум, камгап қилиб яратган. У кўпчилик олдида нутқ ирод қилишни ёқтирмайди. Суратим яхши чиқмайди, деб қўяди ҳазиллашиб. Мақола ёзмайди, мухбирлар билан суҳбатлашмайди. Хуллас, фақирнинг жойи панада деган қоидага амал қилиб яшайди. У айрим санъаткорлар каби пўрим кийиниб юрмайди. Унинг ташқи кўринишини тасвирлаш лозим бўлса, тасвир аввало унинг иш билан бандлигидан бошланиши керак.

Мудом ишга машгул одамнинг қиёфаси шундай бўлади. У бошқачароқ кўриниш учун эмас, ҳар дақиқада ишга киришиб кетишга тайёр даражада кийинади. Узини тутиши, хатги-ҳаракатида ҳам катта санъаткорларга ҳос бирон бир гайриоддийлик йўқ. Ўртабуй, қотмадан келган, юзидан бирон нарсени уқиш қийин.

Болалар одамнинг юзини ана шундай — шаффоф ва юмалоқ қилиб чизади. Олтимиши қоралаб қолган Бримни ҳам бола дейиш—оқни оқ, қорани қора, дегандек гап. Чунки, театрга даҳлдор одамки бор — ҳаммаси катта ёшдаги бола бўлади. Театр рассоми бутун умри давомида бамисоли қум устига қаср қуради. У ҳар бир янги қасрда ўзим яшайман, деб уйлайди. Георгий Брим қурган "уй"ларни санаб адоига етиш қийин.

Театр рассоми сеҳргар бўлади. Биласиз, сеҳргар ишни жуда тез битиради — сирли таёқчасини силқиса, бас, исталган нарса муҳайё. Унинг қўли ҳам оппоқ, нозик ва нафис бўлади. Бироқ, Бримнинг қўли — бақувват, дағал, қаварган, аммо ишончли қўл. Ҳиёнаткор эмас, садоқатли, бор эз-

— Бир пайтлари, ҳали халқимизнинг маданий савияси бугунгидек юксалмаган вақтда, жаҳон адабиётининг Шекспир сингари улуг сиймолари билан таниш бўлмаган ўзбек томошабини 27 кун мобайнида “Ҳамлет”ни узлуксиз томоша қилган. Шундан буён утган давр ичида театр халқимиз ҳаётига сингиб кетди. Нафақат Шекспир, балки бошқа буюк драматургларнинг асарлари ҳам ўзбек саҳнасида ўйналди... Лекин бугун театр залларига кирганингизда энг яхши спектакллари ҳам саноқли одамларгина кўраётган бўлади. Халқнинг оёғи театрдан узилиб қолди. Маданий эҳтиёж турмушнинг бошқа эҳтиёжлари олдида чекинди. Бозор иқтисодиётига утишимиз муносабати билан ҳаётимизда кескин ўзгаришлар содир бўлиб, моддий қадриятлар тарозини босиб кета бошлади. *(Бу гаплар Б.Й.га янгилик бўлмагани учун бир-икки эснаб олди.)* Шундай бир замонда театрнинг аҳволи қандай кечади? У халққа, томошабинга бундан кейин ҳам керак бўладими?

— Театр — ҳеч ким охиригача тушунмаган ва бундан кейин ҳам тушунмайдиган санъат турларидан бири. Агар мусаввир бирор расм чизса, у халқнинг маданий бисотида қолади. Агар ҳайкалтарош бирор ҳайкал ишласа, у ҳам боғларимиз, майдонларимиз, музейларимизни безайди. Театр асари эса маълум бир давргина яшайди, холос. *(Ёнимиздаги хонтахтада Б.Й.нинг дустлари — доктор Анвар Мақсудов билан композитор Фарҳод Алимов шахмат уйнай бошлади. Б.Й. уйинга разм солиб келиб, сузига давом этди.)*

Театр санъати жонини шу соҳага бағишлаган кишиларгагина яхши тушунарли. Биласизми, мен учун кундуз—қоронғи, кечалари эса ёруғдир. Чунки, биз кечалари билан театрда яшаймиз, спектакль яратамиз. Бир спектакль томошабин назарида ҳар куни такрорлангандек бўлади. Аслида ундай эмас. Спектакль ҳар куни янгилиниб, ҳар куни қайта тугилади.

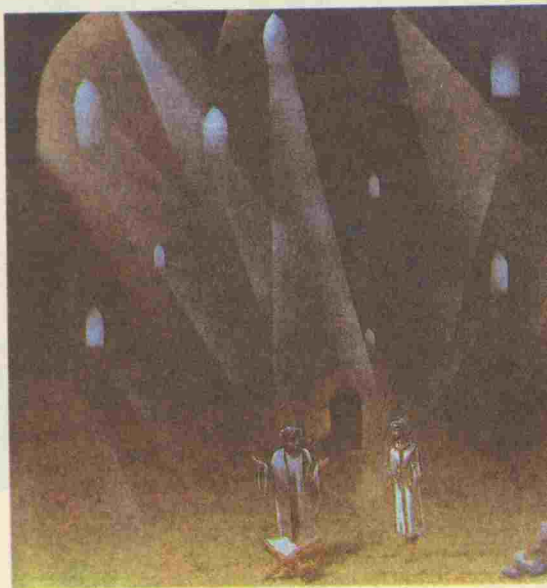
Театр мен учун — тақдир, менинг тушларим, менинг изтиробларим, менинг изланишларим. Менинг ҳар бир спектаклим, бу — менинг тушим. Шекспир “Ҳамлет”да ўз тушида курганларини тасвирлаган. “Ҳамлет”— Шекспирнинг туши. Шунинг учун унда арвоҳлар бор... *(Энди шахматчилар Б.Й.га қулоқ сола бошлайдилар.)*

Қамариддин ОРТИҚОВ

Брим қўраётган уй

гулик ва инсонийлиги, дарди ва меҳри қат-қатига жо бўлган одамнинг қўли.

Брим — зирҳли совут кийиб олган одамга ўхшайди. Аммо бу совут шунчаки хўжақўрсинга, омонат. Шунинг учун унга озор етказишдан осон иш йўқ. Одатда бундай одамларнинг тўғрилиги, самимийлиги камтарлик, ўзига танқидий қараш пардаси остида бўлади. Бунинг замирида, эҳтимол, табиат билан тасодиф ўртасидаги алақандай ўйин бордир. Аслида ҳамма нарсанинг ибтидоси — ўйин. Ўйин йўқ жойда, умуман, санъаткор, хусусан, театр рассоми ҳам бўлмайди. Бу ўйиннинг моҳияти шундаки, ҳар бир улкан рассом ҳам истеъдод даражаси ўзига тенг режиссёр ҳамкорлигисиз барибир рўзга чиқмайди, кўзга ташланмайди. Таганка театри рассоми Д. Боровскийнинг номи Б. Любимов номи билан, Э. Кочергиннинг номи Г. Товстоногов номи билан ёнма-ён юриши бежиз эмас. Георгий Бримнинг бахти шундаки, у ҳам ўзига мос режиссёрни тошган. Бугунги кунда унинг номини Баҳодир Йўлдошевнинг номисиз ёки, аксинча, Баҳодир Йўлдошевни усиз

— Мен “Фаридун” спектакли илк намоёнишидан кейин сиздан сўнгги саҳнани қандай тошанингизни сўрасам, “У менинг тушим”, деган эдингиз. Уша сўнгги лавҳада акалари хоинларча ўлдирган, аниқроғи, чавақлаган ва бир-икки лаҳзадан кейин ҳалок бўладиган Эрож бир арава бешикни судраб саҳнага чиқиб келади. Бу ниҳоятда кучли якуи. Уйланмаган, аммо ўлимга маҳкум этилган Эрождан ҳали тугилмаган фарзандлари бешиги билан тўла араванинг саҳнага кириб келиши — чинакам каш-фиётдир. “Ҳамлет” — Шекспирнинг туши, деяпсиз, наҳотки...

— Ҳа, чинакам санъаткор энг улуг, энг яхши асарларини, уларда тасвирланган воқеаларни кўпинча тушида кўради. Шекспир ҳам “Ҳамлет”ни тушида кўрган. Аммо мен бошқа нарсани айтмоқчиман. “Ҳамлет” спектаклини ҳамма ҳам кўя олади. Мен ҳам, сиз ҳам кўйишингиз мумкин. Лекин агар “Ҳамлет”ни (*Улугбек ҳақидаги спектакль эскизини кўрсатиб*) мусаввир ёки ҳайкалгарош кўйса, у уша “юдузли дақиқа”ни авлодларга қолдирга билади. Аммо, театр саҳнасида ҳатто энг буюк режиссёр кўйган ва энг буюк артист бош ролни ижро этган спектакль ҳам маълум бир вақт доирасида яшайди, холос.

— Фикрингизни тушундим. “Ҳамлет” — театр учун ёзилган асар. У асрлар давомида уйнаб келинмоқда. Лекин Лоуренс Оливьенинг Ҳамлети бошқа, Олим Хўжаевнинг Ҳамлети бошқа, Смоктуновскийнинг Ҳамлети бошқа. Сиз кўймоқчи бўлган “Ҳамлет” ҳам бошқача бўлишига шубҳа йўқ.

— Шекспир “Ҳамлет”ни (*шахматчиларга имо қилиб*) дўстлари учун ёзган. Театр санъати дўстлар учун яратилади, ҳеч қачон томошабин учун эмас! “Театр — томошабин учун” деган гап ёлғон! (*Б.Й. ўрнидан туриб кетди.*) Театрга фақат дўстлар келади. Улар — театрнинг дўстлари, яхши кунда ҳам, ёмон кунда ҳам тарк этмайди. Ҳаёт дўстликка асосланганидек, театр ҳам дўстлар билан тирик. Улар шу театрни, шу театр ижодкорларини ҳурмат қилади. Шу театр ҳавоси билан нафас олади. Театрга ана шундай содиқ дўстлар керак! Менга томошабин билан тўла, лекин спектакли тушунмайдиган, тушунишни ҳам хоҳламайдиган зал керак эмас. Шунинг учун мен томошабиннинг озлигидан, театрға оқиб келмаётганидан зорланмайман. (*Шу пайт*

Қамариддин ОРТИҚОВ

Брим қураётган уй

тилга олиб бўлмайди. Фель-хуй жиҳатидан бир-бирининг муғлақ акси. Тақдир-да, улар худди бир-бирига батамом тескари фель-атвор соҳиби бўлгани учун топишгандай.

Баҳодир Йўлдошев театрда усиб-улгайган. Брим эса санъат даргоҳига жуда узоқ ва машаққатли йўлни босиб келган. “Халқлар отаси” Волга бўйида истиқомат қилаётган немис миллатига мансуб аҳолига ҳам “мурувват кўргизиб”, ватанидан мосуво этгани маълум. Ёш Георгий ҳам Тошкентга келиб Беньков номидаги билим юртига ўқишга киргунига қадар не-не кунларни бошдан кечиради.

Баҳодир Йўлдошев — кўпчилик актёрлар сингари кўнгли очиқ, аммо қадрини биладиган, ҳар хил театр тажрибаларидан тап тортмайдиган таваккалчи одам. Брим эса босиқ-вазмин — унинг этагидан бир оз тортиб туради, ҳар қандай таваккал ишни аниқ бир изга солишга ҳаракат қилади. Улар танишганларидан буён бирга ишлайди. Бир-бирини огиз очмасданоқ тушунади.

Бу икки улкан санъаткоримизнинг ижо-

ди ва тақдири бир-бири билан шундай чирмашиб кетганки, уларни асло алоҳида-алоҳида тасаввур этиб бўлмайди. Улар ҳамкорликда яратган ҳар бир асар доимо эсда қоладиган воқеага айланади. Бинобарин, улар юксак унвону мартабаларга ҳам баравар сазовор бўлди.

Санъатшунослар ҳар бир ёқимли томоша — санъаткорнинг қайта тугилишидир, деб ҳисоблайди. Баҳодир Йўлдошев билан Георгий Брим ана шундай, қайта-қайта тугилган санъаткорлардан.

Улар дастлаб “Рўйхатларда йўқ” спектаклида қайта тугилган эди. Бу спектаклда томоша зали бутунлай узгача манзара касб этади. Ўриндиқлар буз билан ўраб қўйилган. Томошабин тўша-тўғри Брест қалъаси истеҳкомларидан бири кўринишини олган саҳнага чиқиб, аскар шинели ёпилган харрақларга утиради. Шу ҳолда у икки соат Брест қалъасида урушнинг бор даҳшатини бошдан кечиради.

Шекспирнинг, ҳаёт бутунлай театрдан иборат, бизлар эса ундаги актёрлармиз, деган машҳур таъбири Георгий Брим сингари санъаткорлар ҳаёти мисолида айни

телефон жириглаб, Б.Й. ким биландир Улугбекнинг Самарқандда ўтажак тантаналари ҳақида сўзлашди.)

— Спектакль саҳнага чиққунга қадар бутун бир умрни кечиради. Бу — она қорнидаги ҳомиланинг умрига ўхшайди. У қандай ҳаёт? Спектакль қандай майдонга келади?

— Киши болалари қандай дунёга келганини хотинидан сўрайдими? Бу — яширин мавзу, ман этилаган мавзу. (*Шахматчилар ўзаро тортишиб кетди. Б.Й. бориб, уларга ҳакамлик қилиб келди.*) Бир аёл Наполеонни гойибона яхши кўрар экан. Лекин у билан учрашмаган, ҳатто бир сония ҳам бирга бўлмаган. Шунга қарамай, ундан шундай фарзанд тугилганки, тирногидан сочига қадар Наполеоннинг худди ўзи экан...

— Узр, мен сиздан бошқа нарсани сўрамоқчи эдим. Мана, пьеса ёзилиб, қўлингизга тушди. У яхшими-ёмонми, сизга тошпирилди, уни қўйишга киришдингиз...

— Мен (*Б.Й. саволни кутиб утирмай сўз бошлади*) жуда кўп спектакллар қўйганман. Масалан, Зиё Саид ва Назир Сафаровнинг "Тарих тилга кирди" пьесасини.

Асарда тасвирланишича, бир бой қамалади. Отасини қутқариб қолиш учун бойнинг ўгли сингисини шўро одамларига қўшади. Шу саҳна менга жуда ёққан. Қиз ролини Римма (*Римма Аҳмедова — таҳр.*) ўйнаган. Обид акам ҳам (*Обид Юнусов — таҳр.*) ўйнаган уша саҳнада. Раҳматли Махсум Юсупов ҳам қатнашган. Қаранг, отасини қутқариб қолиш учун ўғил ўз сингисини, унинг номусини, ифратини сотган. Унинг бошқа иложи йўқ эди. Шу саҳнада узундан-узоқ диалоглар бор. Мен уларни бутунлай қисқартириб, биргина сўзни қолдирдим — "Чиқ!" деган сўзни. Бойвачча ҳукумат одамлари турган жойни кўрсатиб, сингисига: "Чиқ!" дейди. Бу чинакам драматизмга тўла саҳна эди... Шундан кейин Римма чиқиб келарди. (*Кетма-кет жириглаб турган телефон дастагани ёнига қўйиб.*) Шундай ҳоллар бўладики, бирор одам билан гаплашиб, чақнақлашиб утирасиз, бир оғиз сўзи сизга ёқади-да, унга маҳлиё бўлиб қоласиз. Пьеса ҳам шундай. Асар сизга ёқмаса ҳам, лекин унда бир яхши диалог бўлса, шу ўртамиёна асарни саҳнага қўйиш, спектаклни кўриш мумкин...

— Пьесадаги ана шундай саҳналарни ҳис этиш учун кишида тугма режиссёрлик

Қамариддин ОРТИҚОВ

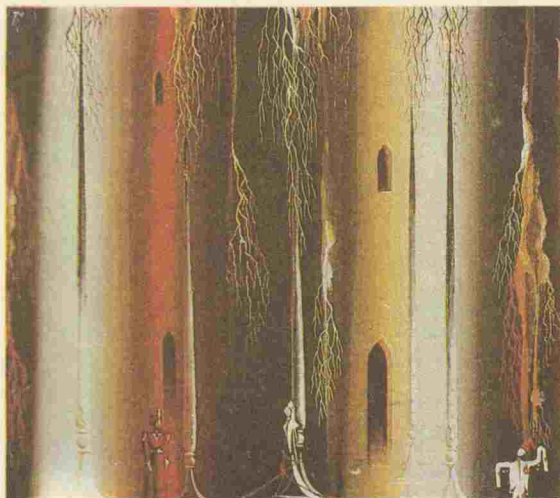
Брим қураётган уй

ҳақиқатта айланади. Гоҳида театрдан олинган таассуротингиз ҳаётдан олинган таассуротингиздан кучлироқ, ибратлироқ бўлади. Георгий Брим театрда кўпроқ кашфиёт қилганми ёки ҳаётдами — билиш қийин.

Аброр Ҳидоятлов номидаги (уша пайтда "Ёш гвардия" деб юритилган) театр Алмати шаҳрида ўтказилган илк минтақавий "Наврўз" фестивалига "Майсаранинг иши" спектаклини тайёрлаб боргани эсимда. Спектакль Мухтор Авезов номидаги академик театр биноси олдидаги майдонда, ижодий жамоа учун бутунлай гайриоддий шароитда намойиш қилинган эди.

Ана шу кундан эътиборан "Майсара" ҳамма ёққа машҳур бўлиб кетди. Кейинчалик назариятчилар, бу спектакль миллий анъаналар тугилишини бошлаб берди, дея эътироф этди. Томоша театр залида эмас, майдонда ўйналиши театрнинг асл ҳолига қайтиши билан изоҳланар эди. "Келинлар кўзгодини", "Нодирабегим", "Инқилоб тонги" каби спектакллар Георгий Брим билан Баҳодир Йўлдошевни ана шундай улкан тажрибага тайёрлагандай эди.

Шу ўринда Георгий Бримнинг олис 60-йилларда Амударё бўйлаб қилган сафари

эста тушади. Юртни қадам-бақадам кезиб, унинг тубсиз, серюлдуз осмонига маҳлиё бўлган Брим уша пайтлардаёқ театрни очиқ осмон остида, бозор майдонида

туйғуси бўлиши керак. Сиз беш-олти ёшингиздан бошлаб турли ҳаётгӣ воқеаларни, ҳолатларни саҳналаштиришга урингансиз. Бора-бора ана шу туйғу ўсиб, киши ҳар бир нарсага, ҳаётга режиссёр кўзи билан қарайдиган бўлиши мумкин. Сиз ўқиган ҳар бир асарингизга, ҳатто, мана, олдингизда Навоий газаллари турибди, уларга ҳам режиссёр сифатида ёндашсангиз керак?

— Мен *(ўх тортиб)* рус мактабида ўқиганман. Ўзбек адабиёти билан жуда кеч танишдим. Жуда кеч! Кеч қолган одамнинг етиб олиши оғир бўлади. Лекин мен Алишер Навоийни биринчи ўзбек драматурги деб биламан. Фарҳод билан Хусравнинг "Деди: Қайдин сен, эй Мажнун гумроҳ? Деди: Мажнун ватандин қайда оғоҳ?" деб бошланувчи ўша машҳур диалогнинг ўзи — театр. Абдулла Қодирийнинг "Ўтган кунлар"идаги Отабек билан Кумуш учрашган саҳнадаги диалогнинг ўзи — буюк драматургия...

(Хонага Хуршид Даврон кириб келади. Б.Й. у билан Улугбекнинг Самарқандда утиши мўлжалланган юбилей кечасининг сценарийси ҳақида суҳбатлашади.)

Кейинги давр ёзувчилари орасида менга Асқад ака ёқади...

— Асқад Мухторнинг насрий асарларими?

— Асқад аканинг "Бўронларда бордек ҳаловат" қиссасидаги диалоглар. Мен бу асарни саҳнага қўйганман. Асқад аканинг ўзи шу қисса асосида пьеса ёзиб берган...

— Асқад Мухторнинг Охунжон қизиқ ҳаётидан олинган "Зар қадри" деган пьесаси ҳам бор. Афсуски, шу асар қўйилмай қолган.

— Йўқ, уни Наби Абдурахмонов қўйган. Мен Аббор Ҳидоятлов театрига ўтганимдан кейин шу асарни қўйишни унга топширган эдим. Асқад аканинг бу асарини мен эмас, фақат Наби саҳнага қўйиши мумкин эди.

(Телефон жиринги. Бу сафар, чамаси, Шукур Холмирзаев қўнгириқ қилмоқда.)

Яна ўзбек адабиётига қайтсак, Шукур Холмирзаевнинг номини тилга олишни истардим. У — диалог устаси. "Қора камар"даги диалогларнинг ўзиёқ Шукур аканинг яхши драматург эканига кафолат беради.

Яна санада давом этсак, Машраб Бобоевнинг илк ижоди. ...Ўйлайманки, ҳозирги

Қамариддин ОРТИҚОВ

Брим қураётган уй

уйнаса ҳам бўлади, шундай бўлиши лозим, деган фикрга келган эди. Орадан анча ўтгач, мана шу орзунни амалга оширди...

Театр — дунёнинг бадиий ифодасидир. Театр бир дунё бўлганидек, гоҳида дунё ҳам театрга айланиб қолади. Миллий маданият, Оврупо театр анъанаси, халқ оғзаки ижоди илдизлари ҳамда ўзбек мумтоз адабиётини ургана бориб, Баҳодир Йўлдошев билан Георгий Брим табиий ва мантиқий равишда Алишер Навоий ижодига мурожаат қилади — "Искандар" спектакли саҳналаштирилади. Шу пайтгача ўзбек театрида буюк шоир қиёфасини мелодрама шаклида жонлантириш анъана бўлиб келган эди. Алишер Навоий қиёфасини яратиш тажрибасида муҳим ютуқларга эришилган ҳам. Аббор Ҳидоятлов, Олим Ҳўжаев сингари улкан санъаткорлар буюк мутафаккир бобомизнинг ўзига хос қиёфасини яратган, бироқ кейинги авлод актёрлари машҳур санъаткорларга тақлиддан нарига ўтмай қолгани ҳам сир эмас.

Баҳодир Йўлдошев бу масалада тамоман янгича ечим топишга интиларди. Бинобарин, бошқача саҳна талқини ва "тили" зарур эди. Давр ўзбек саҳнасида Алишер

Навоий шеърятини, фалсафасини, умуман, бутун меросини бошқача идрок этишни тақозо қиларди. Ана шу даврнинг ўзи ечимни ҳам топиб берди. Георгий Брим саҳнада ақл бовар қилмайдиган даражада гўзал қаср қурди. Бу қасрда Будда илоҳиёти ҳам, Оврупо ибодатхоналари унсурлари ҳам, мусулмон масжидларидаги қадимий нақшлар ҳам, араб алфбосида гўзал қилиб битилган Қуръони карим оятлари ҳам мужассам, уларнинг тепасида эса бепоён коинот акс эттирилган эди.

Буюк шоир ва мутафаккир, миллий маданият ва тарихимизнинг фаҳри Алишер Навоий спектаклда буюк дунё фуқароси сифатида намоён бўлади. Спектакль серқиёфа ва серовоз. Унда ажойиб халқ оҳанглари Бахнинг классик орган куйлари билан табиий равишда уйғунлашиб кетган. Буни асло тасодиф деб бўлмайди. Бир гал театрдa Алишер Навоий ролини француз актёри Франсуа Шато ижро этгани ҳам спектакль муаллифларининг санъаткорлик сезгисидан дарак беради...

Эҳтимолки, "Искандар" спектакли буюк Алишер Навоий ижодини янгича саҳнавий

Ўзбек драматургияси катта драматургни бой берди. Мен яқинда Машрабнинг Бухоро театрида саҳнага қўйилган бир пьесасини кўрдим. Бу — бошқа Машраб. Уни Машрабнинг илк пьесалари билан мутлақо солиштириб бўлмайди.

— Ёзувчи яхши драматург бўлиши учун қандай фазилатларга эга бўлмоғи лозим? У тўғри йўлга тушиб олгани ва шу йўлдан бораётганини қаердан билиши мумкин?

— Мен номларини тилга олган ёзувчиларга эътибор берган бўлсангиз...

Мана, масалан, Шекспир. У — артист, суфлёр. У — дарбадар санъаткор. Унинг асарларини юз йил давомида ҳеч ким қўймаган. Юз йил-а! Бир аср дегани бу! Бу давр ичида асарлари ҳатто узоқ йиллар давомида қўйилиб келган драматурглар ҳам унутилиб кетади. Шекспир эса бир асрдан кейин, энди саҳнада абадий қолиш учун қайтган...

Мольер! Артист, режиссёр, дарбадар санъаткор, дарвеш! Унинг ҳатто қаерда дафн этилганини ҳам ҳеч ким билмайди... (Ф.А. чой дамлаб келади, бир пиёла қўйиб узатади.) Драматурглик — ўзидаги бор нарсани яширмасдан ошкор этиш санъати... Ҳар бир ёзувчи асарида ўзини фақат яхши томондан кўрсатмоқчи бўлади. У ижобий қаҳрамонни тасвирлай туриб, "Мана шу қаҳрамон мен бўламан, кўряписизми, қандай ажойиб одамман-а!" деб ўзига маҳлиё бўлади. Китобхонга ҳам у покиза ва меҳридарё инсон бўлиб туюлиши мумкин. Шунинг учун ҳам китобхон кимки ёзувчи бўлса, уни албатта яхши одам, деб ўйлайди. Йўқ! Ёзувчи ҳам осмондан тушмаган. У ҳам инсон!

Ўз ички дунёсини яширмай, дунёқарашини бўямай-нетмай, очиқ-ойдин тасвирлай оладиган драматурггина ҳақиқий драматург даражасига кўтарилади. Агар драматург аблаҳ бўлса ва аблаҳлигини ижодда яширмаса, унинг асари бадиий ҳақиқат кучига эга бўлади. (Яна икки-уч меҳмон келиб, тўрдаги столга дастурхон ёзилади. Б.Й. бир бурда нон тишлаб, суҳбатга қайтади.)

— Дунё ўзгаришга юз тутган замонда яшаймиз. Илгарилари одамлар, агар кафтдек ҳовлилари бўлса, унга гулсафсарми, гулбеорми, намозшомгулми экардилар. Ҳозир

Қамариддин ОРТИҚОВ

Брим қураётган уй

тадқиқ этишининг гўзал муқаддимаси бўлиб қолар.

"Майсаранинг иши" томошасидаги халқ театри анъаналари, ўзбек миллий маданиятини ўз маданияти каби ҳис қилишда Брим шу маданиятга мансуб кишилардан ҳам утиб кетади. Уқуви бор киши ҳар қандай ҳолда ҳам истеъдодини намойиш қила олади. Санъаткор мўъжизага қодир бўлади. Ўзи орасида яшаб турган халқ маданиятига сингиб кетиш ва бу маданиятни ўзиники қилиб олиш осон эмас. Бинобарин, бундай ишга буюк санъаткорларгина қодир. Георгий Бримнинг мана шу салоҳияти "Искандар" спектаклида тулиқ аксини топган.

Георгий Брим Муҳаммад Тарагай Улугбек таваллудининг 600 йиллиги нишонланган кунларда Баҳодир Йўлдошев билан яна бир марта санъаткор бўлиб тугиди. Улар юбилейга атаб Самарқандда намойиш этган томоша кўлами билан ҳам, сифати билан ҳам маданиятимиздаги ёрқин воқеага айланди...

Георгий Бримнинг пойтахтда уйи, шаҳар ташқарисида дала ҳовлиси бор. Аммо, у уй қуришдан чарчамайди. Ҳар бир янги

спектаклда уй қургани қурган. У қурган уй — қасрлар пишиқ, мустаҳкам, чиройли бўлади. Чунки, у бу уйларни бизга атаб, меҳр билан қуради. Бу уйларда биз яшаймиз. У бизни яхши кўради.

ўша одамларнинг набиралари кафтдек ҳовлиларига помидор ё булғор қалампирига ўхшаш рўзгорбоп кучатларни экадилар. Гўзаллик туйғуси бугун манфаат сезгиси билан пайвандлашиб кетди. Табиатдаги яшаш учун кураш қонунига кура, ким кучли бўлса — қолиши, кучсиз бўлса енгилиши керак. Гўзаллик туйғуси ҳам манфаат ҳисси билан, ҳам моддий сезгиси билан курашда енгилиб, сусайиб бормоқда. Гўзаллик деганимиз эса, ўша кафтдек ҳовлидаги гулларгина эмас, балки Навоий газаллари, Абдулла Қодирий романлари, Баҳодир Йўлдошев спектаклари (*Б.Й. "Оля-ля!" дея кулиб кўяди*) ҳамдир.

— Агар шаҳардаги нонвойхоналардан бири ёпилса (*паширос тугатиб*), бу — халқ учун фожиа. Агар "Тез ёрдам" хизмати тугатилса, бу — ҳаммамиз учун даҳшат. Агар телевизор тугатиш устахонаси бекитилса, бу ҳам гурбат. Бизнинг бахтимиз шундаки, адабиёт ва санъатни, театрни ўлдириб бўлмайди.

Биз афсоналарга урганиб қолганмиз. Биз айтамикки, "Ўтган кунлар" журналда биринчи маротаба эълон қилинганда ё китоб бўлиб чиққанида ўзбек халқи уни ётиб ўқиган, деб. Йўқ, ҳеч қачон халқ ёппасига навоийхон ҳам, қодирийхон ҳам бўлмади. Абдулла Ориповни ҳам ҳеч ким ётиб олиб ўқимайди. Ўша пайтда ҳам "Ўтган кунлар"ни санокли одамларгина ўқиган. Ҳозир ҳам "Ўтган кунлар"ни санокли кишиларгина ўқийди ва шуларгина театрга тушади. Театрга одамларни мажбуран олиб келиш мумкин эмас. Совет ҳукуматигина театрдан ўз мақсади йўлида фойдаланишни билган.

Ҳамма нарса узимизга боғлиқ. Агар менга шу театр — Аброр Ҳидоятлов театри керак бўлса, демак, у яшайди. Агар бир театр ўлса, бошқаси пайдо бўлади. Агар барча театрлар ўлса ҳам масхарабозлар яшайди, халқ артистлари яшайди. Театр ҳамма вақт бўлган ва бундан кейин ҳам бўлади.

Инсоният ҳамиша роль уйнаб яшаган, бундан кейин ҳам шундай бўлади. Ер юзидаги ҳаётнинг ўзи — театр. Буни бирорта тузум, бирорта куч ўзгартира олмайди. Театр, ҳаттоки, тузумга ҳам боғлиқ эмас. Агар бирор театр тузумга боғлиқ бўлиб қолса, бу — ўша театрнинг ўлгани демакдир.

Шу пайт — *Б.Й. буюрган экан — дастурхонга бир лаган димлама келтирилади. Ҳаммамиз овқатга утирамик.*

Сўхбатдошим эҳтиросга берилиб сўзлаётгани учунми ё бошқа бирор сабабданми, баъзан менинг саволларимга аниқ-тайин жавоб берилмаган ҳоллар ҳам бўлди. Мен ҳам гоҳо уринсиз саволларим биланми унинг куйилиб келаётган фикр тулақинини тўхтатиб турдим. Ҳозир магнит тасмасига ёзилган сўхбатни қорозга кўчирар эканман, лирик чекиниш сифатида бир гапни қистириб ўтмоқчиман.

Баҳодир Йўлдошев 1945 йилда тугилган. Отаси Турсун ака Галаба йилида тугилгани учун фарзандига Баҳодир деб исм қўйган.

Киши дунёга келганидан кейин минг хил савдолар орасидан ўтади. Баҳодир Йўлдошевнинг ижодий ҳаёти ҳам курашлар ичра ўтмоқда. "Баҳодир" деган номни отасининг кўнглига Оллоҳнинг ўзи солган бўлса керакки, у кураш майдонларида ютқазганида ҳам, ютганида ҳам баҳодирлигича қолмоқда. Мағлубият аламини баҳодирларча кечириб, галаба нашъасини ҳам баҳодирларча сурмоқда.

Уруш йилларида Ўзбекистоннинг бошқа шаҳарлари каби Каттақўрғонга ҳам душман чангалида қолган ерлардан бошпанасиз аҳоли кўчириб келтирилган. Улар орасида фан ва маданият заҳматкашлари ҳам бўлган. Баҳодир таҳсил кўрган мактабда шундай билимдон кишилар унга сабоқ берган. Бу юксак ва ҳақиқий сабоқ эди. Баҳодир мактабни тугатиб, Тошкентга, ҳозир Санъат институти деб аталадиган даргоҳга кириб келганида рус ва жаҳон адабиётидан устозларидан ҳам яхшироқ хабардор эди. "Ҳамлет"нинг бутун матнини ёд биларди у. "Сирано де Бержерак"ни ҳам, бошқа машҳур асарларни ҳам ёд биларди.

Тошкентга келгач, у атоқли режиссёр Тошхужа Хўжаевга шогирд тушди. Бу бааъни ёш Алишернинг кекса Лутфий билан учрашувидек тарихий воқеа эди.

Кечки таомдан сўнг яна сўхбатга ўтамиз.

— Театрингизга яқин кишилар даврасида шундай гаплар ҳам юрадики, гўё сизга катта истеъдодга эга артистлар керак эмас, сиз гўё ўртамиёна артистлар билан ҳам

хоҳлаган спектаклингизни қўйишингиз мумкин. Бундай мишмишларда жон борми? Умуман, бугунги театрда ким муҳим — актёрми ё режиссёрми? Театр кўпроқ кимнинг меҳнати эвазига пайдо бўлувчи муъжиза?

— Биласиз, дарахт баҳор пайтида гулга бурканади. Аммо бу гулларнинг кўпи тез кунда тўкилиб кетади. Бизнинг ўзбек санъатимизда бундай пуч, мева бермайдиган гуллар ҳам оз эмас. “Артист” сўзи билан “уста” (“мастер”) сўзи бошқа-бошқа нарсаларми, айтинг?

Жаҳидлар “артист” сўзи ўрнида “мушассис” сўзини қўлаганлар. Бизнинг ўзбек артистларимизни шу атама билан аташ тўғрироқ бўлади.

Мана шу хона — менинг ишхонам, ижодхонам. Кундузлари шу ерда машқ ўтказаман. Ундан бўш вақтларда бу ерда шоирлар, ёзувчилар, rassomлар, композиторлар йиғилади. Лекин сиз шу ерда бирорта артистни кўрганмисиз? Биз билан баравар баҳслашиб ўгирадиган, суҳбатни илиб кетадиган, бизни ўз ижодий дардлари, адабиёт ва санъат тўғрисидаги фикрлари билан маҳлиё этадиган артистни кўрганмисиз? Мен артистларни ёмонламоқчи эмасман. Ишонинг, мен улар билан бир қозонда қайновчи одамман. Лекин артистликни, унинг азобларини, фидойилигини бўйнига оладиган, ҳаётини сўнги томчи қонига қадар саҳнага бағишлашга тайёр, бу касбнинг, бу тақдирнинг уйинларига рози бўладиган одамлар кам.

Чеховнинг ажойиб ҳикояси бор. Унда бир артистнинг қисмати тасвирланади. Артист шундай дейди: “Мен саҳнада жонимни жабборга бериб ўйнайман. Томошабин театрга мени кўргани келади. Спектакль тугагач, менинг санъатимга таҳсинлар ўқийди, гуллар тақдим қилади, қарсақ чалади. Аммо мен ундан қизининг қўлини сўраганимда, мени куёв қилишни ўзига ор билади”. Бу — артистнинг фожиаси. Бу — катта муаммо.

— Сиз ҳар йили 1 сентябрда, Тошхўжа Хужаев вафот этган куни бир даста гул кўтариб унинг қабрини зиёрат қилгани борасиз.

(Хонага Саида Раметова эри Жумадилла Раметов билан кириб келади.)

Абдулла Ориповнинг шоир Қудрат Ҳикмат қабрини зиёрат қилиб ёзган бир тўртлиги бор:

- *Нега қаддинг эгик, нега бошинг хам,
Нега нигоҳингни тортади тупроқ?*
- *Менинг ер устида танишларим кам,
Менинг ер остида дўстларим кўпроқ.*

Киши баъзан ёлғизланиб қолганида, барча дўстлари ўтиб кетгандек туюлади. Лекин бу маълум бир пайтдаги ҳолат эмасмикан?.. Балки сиз ҳам ана шу ёлғизликда режиссёрлик театрга мойилик билдириб тургандирсиз?

(Шу пайт Муножот Тешабоева билан Мирза Азизов келади.)

— Аброр Ҳидоятлов театрини режиссёрлик театри, деб аташларига мутлақо қўшилмайман. Режиссёрлик театри ҳали вужудга келганича йўқ. Бугунги театр — давлат театри. Давлат кўпроқ артистларни тақдирлайди, кўпроқ уларнинг меҳнатини қадрлайди, уларнинг халқ ўртасида машҳур бўлишлари учун шарт-шароит яратади.

— Давлат театрлари орасида ҳам турли ижодий йўналишдаги театрлар борлиги маълум. Масалан, Ҳамза театрининг қиёфасини биринчи навбатда артистлар белгилайди. Шу маънода Ҳамза театри — актёрлик театри. Бу театрда Шукур Бурҳонов ё шу кўламдаги бошқа санъаткор ҳаёт бўлганида бирорта режиссёр уларга “тазийқ” ўтказмаган. Улар ҳар қандай спектаклда уларнинг актёрлик “мен”ларини сақлаб қолганлар. Шу сабабдан бу спектаклларда актёр биринчи ўринда турган. Томошабин, масалан, “Отелло”ни эмас, Аброр Ҳидоятловнинг Отеллосини кўриш учун тушган. Менимча, сизнинг театрингизда артист эмас, артистлар ансамбли кўпроқ кўзга тапланади. Истайсизми, истамайсизми, Аброр Ҳидоятлов театри спектакларида Баҳодир Йўлдошев “дирижёрлик таёқча”сининг ҳар бир ҳаракати аниқ сезилиб туради.

(Меҳмонлар таълифи билан С.Р. тожикча қўшиқни хиргойи қила бошлайди.)

— Биласизми, буюк артистлар ўз буюкликларини сезмай ўтиб кетади. Ҳаттоки,

замондошлари ҳам, давр ҳам уларнинг буюклигини илгаб улгурмайди.

Айтинг-чи, Мажнун бўлганми? Йўқ, мажнунлар бўлган. Фарҳод бўлганми? Йўқ, фарҳодлар бўлган.

Совет ҳукуматига “байроқ”лар керак эди. Бу артистлар фидойи бўлганлар, холос. Улар санъат даргоҳига кириб келганларида Чарли Чаплин ҳаёт эди. Шу даврда улуғ Оливье яшаган. Улар билан бир муҳитда эса бетакрор Папазян ҳам ижод қилган. Биз ўзимиз тўқиган афсоналарга маҳлиё бўлиб юрганмиз.

— Сиз ижодий фаолиятингиз давомида жуда кўп спектакллارни сахналаштиргансиз. Нафақат Ҳамза ва Аброр Ҳидоятлов театрларида, балки талай хорижий театрларда ҳам ишлаб келдингиз. Бой ижодий тажрибангиз бор. Айтинг-чи, театр сиз учун, тажрибали режиссёр учун нима дегани? Ҳар куни эрталаб театрга қандай туйғулар билан келасиз ва ҳар кеча, ҳаммадан кейин, қандай кайфиятда кетасиз?

— Театр мен учун, энг аввало, *(меҳмонларни кўрсатиб)* дўстлар демақдир. Театр — менинг инсофим, диёнатим, имоним.

(Шу пайт Ф.А. ютган бўлса керак, ўрнидан туриб, қийқириб юборади. Б.Й. “Ҳали менинг дўстимни ютадиган сенмисан”, дегандек уни уйинга қистайди. Ф.А. эса, “Менга шу ютуқнинг ўзи этади”, деб кўнмайди.)

Театр, аслида, кўгирчоқ ўйинидан бошланган. Станиславскийнинг улуғлиги шундаки, у инсоннинг режиссёр бўлиб тугилишини биринчи бўлиб айтган. Бола гўдаклик чоғидаёқ кўгирчоқ ўйнайди — “режиссёрлик” қилади.

Театр — менинг ёшлигим. Ёшлиқда эса одамнинг дўсти кўп бўлади. Театр — менинг хаёлим, тушларим. Агар мен дўстларимга, тушларимга, хаёлларимга содиқ бўлиб қололсам, театр ҳам менга шундай садоқатли бўлади.

Ҳамлет — менинг дўстим. Мен ҳар тонг унинг ёди билан уйғонаман, у билан бирга дунёдан нафратланаман ва у билан бирга шу дунёни севаман.

Театр мен учун — Алишер Навоий. Афсуски, мен Навоий билан кеч учрашдим. Шекспир билан эса одинроқ учрашганман. Энди билсам, Шекспир домла Навоий ҳазратларидан кўп нарса олган экан. Эшитинг:

*Ўзгалар ҳуснин тамошо айласам чиқсин кўзим,
Ўзга бир кўз ҳамки ҳуснингни тамошо айласа.*

Мана, театр! Шу сатрларнинг ўзи — театр.

(Хонага устахонасини кулфлаб чиққан Георгий Брим кириб келади. Бизнинг суҳбатимизга халал бермаслик истагида шахматчилар ҳузурига бориб, уларга ўзи тайёрлаган ичимликни тақлиф этади. Биз ҳам бу ичимликдан татиб кўрамиз.)

— Театр тарихи қанчалик узоқ асрларга бориб тақалса, драматургия тарихи ҳам шунчалик бой ва қадимийдир. Жаҳон драматургияси ўз тарихи давомида шу қадар кўп сахна асарларини яратганки, улар йигилиб, катта бир хирмонни ҳосил қилиши мумкин. Сиз ана шу хирмондан асар қидирганингизда қалбингизда қандай мақсад, қандай талаб, қандай эҳтиёж устувор бўлади? Театр репертуари қандай шаклланади?

— Сиз бу саволни бошқача тарзда қўйишингиз ҳам мумкин: “Нима учун фалончи билан дўст бўласиз-у, пистончи билан дўст тугинмайсиз?” деб. Агар бу саволингизга жавоб беролсам, у ҳолда менга дўстим ҳам дўст, душманам ҳам душман бўлолмас эди.

— Мен боя “Фаридун”нинг сўнгги сахнаси тўғрисида сўз бошлаган эдим. Чиндан ҳам, бундай қутилмаган ечимни киши фақат тушидагина топиши мумкин. Аммо асар замирида бўлмаган хотиманинг тушда топилиши кишини ҳар хил хаёлларга олиб боради. Нима дейсиз, ижодий жараёнга илоҳий кучлар ҳам таъсир ўтказадими?

— Яқинда телевизорда мақомчилар ансамблининг концертини кўрдим. Кейин ёнимда ўтирган композитор Фарҳод Алимовга: “Мақомни нотўғри айтишяпти”, дедим. Шунда у: “Улар образни тушунмайди”, деб жавоб берди. Мен ҳозир мақомчиларнинг нимани ўрнига қўя олганини айтиб беролмайман. Бизда мақомни айтиш санъати билан кўнгилдагидек шугулланилмаган. Мақомда фақат мусиқа эмас, сўзнинг ҳам жилваларини

тингловчига етказа билиш керак. Ростини айтсам, мақомларимизни ҳамма ҳам эшитмайди. Телевизорнинг мурватини бурасангиз, бошқа каналда қандайдир нотаниш хонанда "Мен келдим, сен келмадинг" деган алақандай бир қўшиқни турли ҳолатга тушиб айтаётган бўлади. Қўшиқ матни гариб бўлишига қарамай, бу хонанда шу қўшиқнинг образини яратади. Томошабин ана шу образ учун бу хонанданинг "пачоқ" бир қўшигини эшитади.

Мақомчилар қўшиқни мусиқий жиҳатдан тўғри айтишади-ю, образни ҳис қилишмайди. Масалан, Навойнинг бир газалида бундай сатрлар бор. *(Б.Й. хонтахтани чертиб, қуйлай бошлайди: "Кел, эй зори балокаш ошигим, менсиз нечукдурсан"...)* Бу сатр ниҳоятда даҳшатли сатр. Агар тингловчи унинг магз-мағзини чақолса, юраги ёрилиб кетиши ҳеч гап эмас.

Ҳар бир саҳнанинг ўз образи бор.

Дунёда бўш бешиқни тебратиш ҳеч кимнинг бошига тушмасин. "Фаридун"да икки ака тожни қўлга киритиш учун укаларини ўлдиради.

(Г.Б. меҳмонларга қандайдир расмларни кўрсатади.)

Мен бир кунни тасвирий санъат кўргазмасида бир расмни кўриб қолдим. Расм "Орол" деб аталган эди. На денгиз бор, на сув бор эди расмда. Фақат синиқ бешиқлар сочилиб ётарди. Шу манзаранинг ўзи Орол фожиасини яққол ифода этиб турарди. "Фаридун"нинг якуний саҳнасини тайёрлаётганимда шу расм тушимга кирди. Фаридун фожиаси Орол фожиасининг кичик бир парчаси бўлиб кўринди. Ахир, Оролни ҳам Фаридуннинг акаларига ўхшаш худбин кишилар шу аҳволга олиб келмаганми?

— Театр оламида шундай гап бор: Аброр Ҳидоятлов театри, бу — Баҳодир Йўлдошев дегани. Баҳодир Йўлдошев эса бу — Георгий Брим дегани. Агар шу гапда жон бўлса, айтинг-чи, сизнинг спектаклларингизда мусаввир Бримнинг ишгиروي, ҳиссаси, ўрни қандай?

— Режиссура — жуда галати бир ҳунар. Лойни тинмай тепасиз, аммо ундан нима чиқишини ҳали билмайсиз. Шунда Брим келиб: "Лойни яхши пишитибсан. Бу лойдан мачит қурилишида фойдаланиш мумкин. Лекин бу лой фақат қора сувоққа кетади", деб қолади. Шу лой қанчалик пишган бўлса, Брим унинг сифатига қараб ё пардозга ишлатади, ё бошқа нарсага. Агар лой пишмаган бўлса, шимининг почаларини қайириб, ишга тушиб кетади. *(Б.Й. "Қалай гапирдим? дегандек Г.Б.га қараб олади.)*

Биласизми, режиссура ҳам, саҳна безакларини либослар ҳам, мусиқаю нур ҳам — ҳаммаси актёр учун, уни "бойитиш" учун, уни "ёпиш" учун, уни кўрсатиш, уни ҳимоя қилиш учун.

Тула акамнинг бир гаплари бор эди. У киши: "Биз, режиссёрларнинг ҳеч кимга керагимиз йўқ. Тўртта яхши артист бўлса, битта шолча билан бозорда бизсиз ҳам ажойиб бир спектакль кўрсатишлари мумкин", дер эдилар.

— Сизни Каттақўрғондан, Бримни эса Ашхабоддан олиб келиб, Тошкентда учраштирган тақдир қандай тақдир экан-а?

— Мен жуда омадли одамман. *(Уйига қайтаётган Г.Б. билан хайрлашиб.)* Гап шундаки, дўстларим кўп эмас. Аммо шундай дўстларим борки, итини инсондек кўмади. Шундай дўстларим борки, анча ёшга бориб қолган бўлса ҳам, бор бисотини тўкиб, ўгилларига иморат қуриб беради. Шундай дўстларим борки, мени ҳар қандай шароитда ҳам ҳимоя қилади.

Брим иккимиз бир ойда тугилганмиз. Фарқимиз шундаки, мен ундан ўн ёш кеч тугилганман. Бизнинг ҳамкорлигимиз — Тула акамнинг хизматлари. Шу одам иккимизнинг бошимизни қовуштирган.

Меҳмонлар Муножотдан қўшиқ айтишни сўрайдилар. *М.Т. ликопча чертиб, қўшиқ айта бошлайди. Мирза қаердандир тор топиб келади.*

Мен сезиб турибман: Баҳодир Йўлдошев ҳозир устози ҳақида сўзлашга ўтади. Лекин, ҳар сафаргидек, устози хусусида мен биламан, мен эшитмаган бирор воқеани айтиб беради. Сиз — ҳурматли журналхонга уни тушуниш осон бўлсин учун устоз билан шогирд тўғрисидаги баъзи бир гапларни айтсам.

Самарқанд шаҳрида Мирзо Улугбек таваллудининг 600 йиллигига бағишлаб саҳналаштирилган тантанали томошадан лавҳалар

Ҳозир биз суҳбатлашиб ўтирган хонанинг сул тарафи — Баҳодир Йўлдошевнинг узига хос “қизил бурчаги”. Бу ерда, деворда иккита расм осиглиқ. Уларнинг бири, сал тепароқдагиси — Аброр Ҳидоятлов. У Отелло ролида. Сал пастроқда, ён тарафдаги — Тошхўжа Хўжаевнинг расми. У уннг томонга қараган. Шогирднинг айтишича, унинг бундан дурустроқ сурати ҳам йўқ.

Ҳар премьерадан ва театрда ўтадиган байрамлардан кейин Баҳодир Йўлдошев битта гулни олиб, устознинг “чакка”сига тақиб қўяди.

Тошхўжа Хўжаев шу хонада репетиция ўтказган. Шогирд устознинг илтимоси билан бу ерда Ҳамлетнинг монологларини ўқиган. Сиранонинг дилни садпора қилувчи монологларини айтганда эса унинг кўзларидан тирқираб ёш чиқарди. Устоз шогирдни ниҳоятда севган. Унинг истиқболига, истеъдодига ишонган. Шунга қарамай, ўшанда бир воқеа бўлиб ўтганки, шогирд уни ҳамон эслаб юради.

Устоз шу хонада москвалик бир санъаткор биродари билан чақчақлашиб, “жиндак-жиндак” қилиб ўтирганида севимли шогирдларининг санъатини меҳмон ҳузурида кўз-кўз қилмоқчи бўлибди. Шогирдлар устознинг илтимоси билан “Ҳамлет”дан кичик бир саҳнани ижро этибдилар. Лекин икки “томошабин”нинг сархуш ҳолати таъсир қилганми, хуллас, улар ўша саҳнани енгил-елпи уйнабдилар. Шунда устоз шогирдларини кўрсатиб, меҳмонга дебди: “Бетховенни балалайкаларда чалиб бўлмайди!”

Лекин ана шу “балалайка”лардан бирининг келажакда улут классикларнинг энг мураккаб асарларини ҳам қойилмақом қилиб ижро этажagini билган. Унинг шу даражага эришиши учун қўлидан келган кўмагини аямаган.

Баҳодир Йўлдошев — шу устознинг давомчиси, унинг бутунги ўзбек саҳнасидаги овози, унинг рўёбга чиқмаган орзулари.

(Қушиқдан кейин шахматчилардан бошқа ҳамма тарқалди. Шахматчиларнинг хонадони шу атрофда бўлгани учун улар одатда уй соҳиби билан бирга қайтардилар.)

— Биз “устоз” деган сўзни унутиб қўйдик. Тула акам менинг бир умрлик устозим бўлади. Тула ака — менинг кўзёшларим, менинг ичган шаробларим, менинг қўйган асарларим.

Менинг биринчи спектаклим Дюманинг “Нель минораси” асари асосида яратилган. Шу спектакль илк бор қўйилганида Тула акам уни залда эмас, балконда туриб кўрган. У пайтда Тула акамнинг ўзи хизмат қилган, бугун умрини, соғлигини, илҳомини бағишлаган театрга келиши тақиқланган эди.

Спектаклдан кейин менга қанча гул берилган бўлса, ҳаммасини олиб Тула акамнинг уйига борганмиз. У алаmidан эмас, хурсанд бўлганидан роса ичган ушанда. Ҳозир ҳам унинг ўша пайтдаги ҳолати кўз олдимда турибди...

— Ҳаммаси бўлиб қанча спектакль қўйгансиз?

— Юздан ортиқ. Лскин шундан тўрт-бештасигина менинг асарларим. Булар — “Қароқчилар”, “Руйхатларда йўқ”, “Бўронларда бордек ҳаловат”, “Қора камар”, “Келинлар қўзғолони”...

— “Искандар”, “Фаридун” сингари спектакллари бу руйхатга киритмайсизми?

— Йўқ. Уларга ҳали унчалик ишонганим йўқ. Ҳатто баъзан уйлаб ҳам қоламан: бу спектакллари асар деса буладими ўзи?

— Муваффақиятсиз чиққан ё кўнглингиз тўлмаган спектакллари тўғрисида нима дейишингиз мумкин?

— Қолган ҳаммаси — муваффақиятсиз чиққан асарлар.

Бугун қўйилган ҳар бир асар эртанги асарга бир пойдевор, холос. Ҳар бир асар

ундан юксакроқ асар сари қўйилган қадам бўлади. Лекин санъатда мунча қадам қўйганимдан кейин чуққига чиқаман, деб бўлмайди. Кутарилиб, кутарилиб, чуққи яқин қолганида кишининг жарликка қулаб кетиши ҳеч гап эмас.

— Агар режиссёр бўлмаганингизда...

— Электрик бўлган бўлардим. *(Яна телефон жиринги.)* Театрда... *(Б.Й. телефон қулогини олиб театршунос Муҳаббат Тулахўжаева билан сўхбатлашади.)*

— Ижодий биографиянгизда актёрлик саҳифаси ҳам бор-ку?

— Мен ҳар бир спектаклни қўйишдан аввал ҳамма роларни ўзим уйнаб чиқаман. Шундан кейин ҳар бир ролни актёрларга тушунтираман. Дард билмаган табиб — табиб эмас. Лекин актёрлик тўғрисида сўз борар экан, Станиславскийнинг гапи ёдимга келади. У: "Энг буюк санъаткор — пианиночилар ва балет артистларидир. О, агар ҳар бир драматик артист ҳар куни улардек машқ қилиб турса эди", деб орзу қилган.

Актёрлик касби — ҳавасмандлик касби. Ҳар ким ҳам актёр бўлиб кетавериши мумкин. Лекин ана шу пианиночи ё балет артистининг меҳнатига ҳар ким ҳам чидайвермайди.

— Театрингизда мусиқанинг ўрни бўлакча. Аброр Ҳидоятгов театри спектакларида мусиқанинг роли ўсиб бораётганининг сабаби нимада? Томошабиннинг дид ва эҳтиёжларини эътиборга олишми ё Муножот Тешабоева, Саида Раметова, Мирза Азизов сингари артистларнинг мусиқий имкониятларидан фойдаланиш йўлими бу?

— Навоийнинг бир сатри бор. *(Б.Й. ўрнидан туриб, телевизор олдига боради. Мурватни бураб, турли каналлардан дурустроқ кўрсатув қидиргандек бўлади.)* У киши айтадики: "Сен қизил либос кийибсан, гўё оҳу каби лолазор ичра юргандек туюляпсан менга". Сиз бу ажойиб сатрни ўқиб, қизил либос кийган соҳибжамолни кўз одингизга келтирасиз. Аммо, Навоийдан нега қизни оҳуга, қизил либосни эса лолазорга қиёс этганини сўраш ҳаёлингизга ҳам келмайди. Шоир ўз маҳбубаси образини яратиб учун нималарни ўйлаб топмайди дейсиз!

Ана шундай ўйлаш ҳуқуқи, ўйлаб топиш ҳуқуқи режиссёрда ҳам бор. Унинг фақат драматург материалдан, фақат мусаввир санъатидан эмас, балки, биринчи навбатда, актёрнинг ички имкониятларидан ҳам фойдаланиш ҳуқуқи бор. Аслида, бу — режиссёрнинг ҳуқуқи эмас, унинг бурчидир.

(Бу маҳал шахматчилар ҳам хайрлашиб, чиқиб кетадилар.)

— "Ҳамлет" — сизнинг азалий орзунгиз. Бримнинг "Ҳамлет"га ишлаган ажойиб декорациясини чанг босиб ётибди...

— Совет театрида "Ҳамлет"ни охириги марта Любимов қўйган. Ҳамлетни шундай бир артист ижро этиши керакки, у миллатнинг ифтихори, армони ва тимсоли бўлиши лозим.

— Бу сўзлар "Ҳамлет"ни илоҳийлаштириш истагидан тугилмаганми? Висоқкий Ҳамлет ролин ижро этганидан кейин рус халқи уни илоҳийлаштириб юборди. Сизнинг Ҳамлет ҳақидаги тасаввурингизга ҳам ана шу илоҳийлаштирилган Висоқкий таъсир этгани, ҳатто "Ҳамлет"ни қўйишингизга ҳалақит бераётгани йўқми?

— Йўқ, Висоқкий миллатнинг тимсоли эмас, ёшларнинг тимсоли, тўғрироғи, ёшлар қалбининг ифодачиси эди.

— Смоктуновскийни ҳам миллат тимсоли деб бўлмайди...

— Смоктуновскийнинг Ҳамлети яхши Ҳамлетлардан эмас. У яхши Деточкин бўлган, лекин яхши Ҳамлет эмас. Ҳамлет ким? Бу — муаммо! У: "Мени ёнроқ ичига солиб қўйиб, "Сен озодсан!" десангиз, мен ўзимни бутун дунёнинг хоҳони деб сезаман", дейди.

Ҳамлет — миллат тимсоли, озодлик тимсоли.

Аслида, "Ҳамлет" Ҳамлет ҳақидаги асар эмас. Шекспир бу пьесада аёл ҳақида, Гертруда ҳақида ёзмоқчи бўлган. Пьесада Ҳамлетнинг "Давр издан чиқди, уни изига солмоқ менинг зиммамага тушди" деган машҳур сўзлари бор. Бу нима дегани? Қаранг, ука аканинг тагига сув қуймоқда; сеvimли аёл ёрига хиёнат қилаётир. Фожианинг

даҳшатли томони шундаки, у — оддий бир аёл эмас, қиролнинг рафиқаси. Қиролнинг хотиники шу қадар тубанликка бориб етдими, демак, даврнинг ахлоқи чок-чокидан ситилиб кетган. Яъни, давр зидан чиққан. Ҳамлет, энг аввало, ҳақиқатнинг тагига етиб, онасига сабоқ бермоқчи, Гертруданинг шира босган кўзларини очиб қўймоқчи.

Агар "Ҳамлет"ни қўядиган бўлсам, миллатимизнинг қайси тимсоли бу ролни ижро этиши мумкин?..

— Сиз "Ҳамлет"ни қўйишга бундан ўн йил аввал чоғланган эдингиз. Бугунги томошабин Чўлпоннинг гўзал таржимасини ҳис қилмаслиги мумкин, деган андиша билан асарни қайта таржима эттирган эдингиз. Бу янги таржима ҳам яхши чиққан эди. Лекин, назаримда, ўша пайтда ҳам миллатнинг тимсоли бўлган артист йўқ эди.

— Мен шундай артист бор, деб хато ўйлаган эканман. Биласизми, баъзан ўз фарзандингизни шу қадар сеvasизки, бутун дунёни ахтариб, унга муносиб қизни топа олмайсиз; агар фарзандингиз қиз бўлса, уни ҳатто энг баркамол йигитга узатишга ҳам кўзингиз қиймайди. Мен учун Ҳамлет — ана шундай фарзанд.

— Сизнинг хаёлингизда ҳар доим бир-бирдан ажойиб гоёлар чарх уриб туради. Бундан икки-уч йил аввал "Келинлар кўзғолони" спектаклини Навоий театри сахнасида намойиш этган эдингиз. Бу спектаклнинг мислсизлиги шунда эдики, унга мамлакатимизнинг кўпгина вилоят театрларидан энг яхши артистлар таклиф этилган эди. Унутилмас театр байрами бўлган эди ушунда. Кейин Сирдарё театри жамоаси билан ҳамкорликда "Дардимни кимга айтай?" деган спектаклни сахнага қўйдингиз. Биринчи марта сахнада артистлар паловга уннаб, спектакль финалида уни сузиб келдилар. Утган йили эса "Искандар" спектаклидаги Алишер Навоий ролини Франсуа Шато ижро этди. Ҳазрат Навоий биринчи марта сахнада француз тилида сўзлаб юборди. Кўнглингизда яна қанчадан-қанча режалар бўлиши мумкин.

— Мана шу хонани иситадиган батареяда француз тилида "Дунё наҳот шунчалар гўзал" деган сўзлар ёзилган. Буни театр билан хайрлашаётиб Франсуа Шато ёзиб қолдирган. Театр либосхонасида унинг Навоий ролида чиққан кийими сақланади. Шато қачон Тошкентга келса, шу либосни кийиб, театримиз сахнасида Навоий сиймосида чиқиши мумкин. Дунёдаги бошқа барча истеъдодли артистлар учун эшигимиз ҳамиша очиқ. Истардимки, бизнинг артистларимизни ҳам чет элларда орзиқиб кутадиган кунлар тезроқ келса. Ва улар дилида ҳам Шатонинг ўша унутилмас сўзлари мавжланиб турса: "Дунё наҳот шунчалар гўзал".

— Энг охири савол: Баҳодир Йўлдошев ким? Оллоҳнинг иродаси билан дунёга келган санъатқорми? Тошхўжа Хўжаевнинг бизга қолдирган тирик васияtimi? Ё театр ташвишларидан ҳориб, Каттакўрғонга онасини тез-тез соғиниб борадиган оддий инсонми?

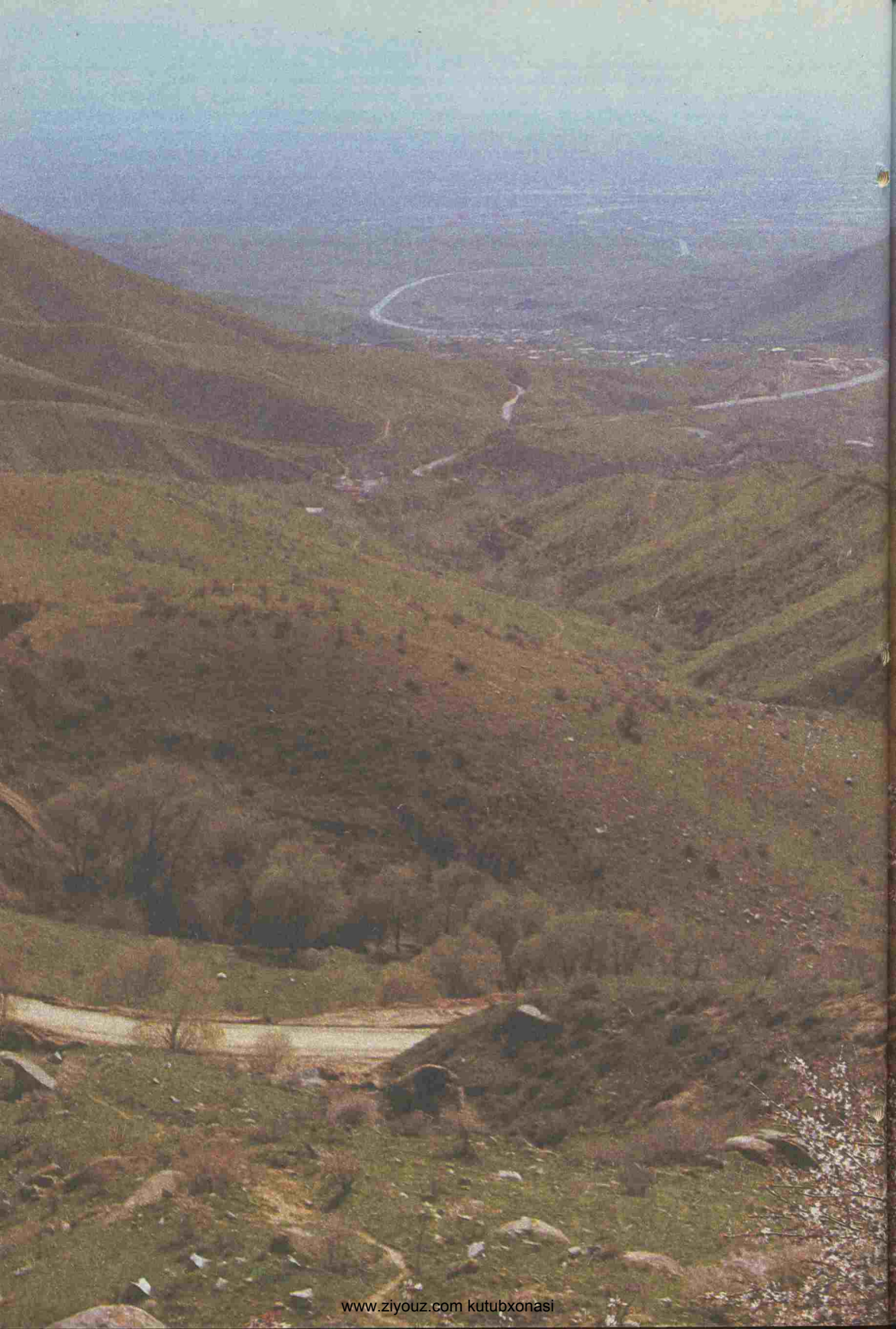
— Бир нарсани аниқ биламан: агар менга дўст керак бўлса, Баҳодир Йўлдошев билан дўстлашган бўлардим. Ва биламанки, у ҳеч қачон менга хиёнат қилмайди. Агар жаннатга тушиш учун менга бир пайса савоб етмай қолгудек бўлса, у мен учун ўз савобидан ҳам, жаннатидан ҳам албатта воз кечади.

Б.Й. уридан туриб, эшикни очади-да, ҳовлига қарайди. Ҳовли тип-тинч. Қоронги осмонда уч-тўртга юлдуз милтиллаб кўринади...

Мен Франсуа Шато театр билан хайрлашган кун ўша ерда — Баҳодир Йўлдошевнинг ёнида эдим. Франсуа ҳаммамиз билан хайрлашар экан, кутилмаганда Баҳодир унинг қўлига қалам тутқазиб, дастхат қолдиришини сўради. Шато қаламни олиб, девор сари борди-да, иситтич олдида тиз чўкиб, чўян "қогоз"га шу сўзларни ёзди.

Баҳодир Йўлдошев француз актёрининг сўзларини эслар экан, менинг хотирамдан бошқа нарса утар эди: у Лаосда "Келинлар кўзғолони"ни қўйгач, спектаклдан гоёт мамнун бўлган театр жамоаси ўзбек режиссёрини Будда қошига олиб бориб, дуолар ўқиган, турли-туман расм-русмларни адо этиб, муқаддас маъбудаларидан Баҳодир Йўлдошевни ўз паноҳида асрашни, унинг бу дунёда фақат эзгулик муҳитида, эзгу ниятли кишилар қўршовида яшашини илтижо қилган экан.

Шояд, Будда, муқаддас Будда уларнинг илтижоларини қабул қилган бўлса...

Қулман
ОЧИЛ

ЖАЙДАРИ САЛСАРА

Бу воқсани мен отамнинг эски ошнаси Тура чупондан эшитганман. Тура чупон деганимиз узбекдан ҳам кура Босфор буйларида яшовчи туркларга кўпроқ ухшаб кетади — оқ-сарикдан келган, барваста, куккуз, шоп муйловли қария. Аммо узи гирт узбек. Буни шундан ҳам билса буладики, боши туйдан чиқмайди. Бир куйи иккита булса, қозонга босади. Яхши курган гапи: “Йигитнинг топгани — даврага”. Қулининг очиклиги, улфатсеварлиги боис уйдан меҳмон аримайди. Қозони кечаю кундуз учокдан тушмайди.

Биз борганимизда ҳам уйи тула меҳмон экан. Туман газетасида ёзилганидек, “яқинда Тура бобо чупонлик таёгини углига тантанали равишда топшириш маросими утказиб”, элга яна ош берган. Даврадагилар уша дабдабали тадбирга қатнашолмай, бизга ухшаб “қутлуг булсин”га келганлар эди.

Кечаги туйнинг, бугунги давранинг “айбдори” — Тура бобо пойгакда жимгина гапга қулоқ солиб утирарди. У кишини шунча ҳай-ҳайлаб ҳам тўроққа утказолмадик. Гап айланиб, табиийки, бобога, чупонликка бориб тақалди. Шунда кимдир сураб қолди:

— Чупон бува, бир йиллари қамали-

шингизга бир баҳя қолган экан, шу гап ростми?

— Рост. Хуп десангизлар, нима гап булганини айтиб бераман.

Табиийки, биз рози булдик.

— Бу гаплар булиб утганида кеча мендан чупонлик тағини олган углимиз эндигина оёғи чиққан гудак эди. Эсимда қолгани шу — йил яхши келган. Эрта баҳордан кеч қишгача охурлар ем курмаган — ушоқ молдан сигир-бузоққача даладан тўйиб келарди. Чупон-чулиқнинг ҳам омбори ем-хашакка тула, ҳамманинг димоғи чоқ эди. Меникини-ку сураманг. Отаримда мингдан зиёд қўй булса, шунинг камида ярми узимники, шахсий. Жониворлар ҳам қўймисан қўй — жундан тортсангиз мойи чиқади. Кунда-кунора санаб, узимча марсиниб қуяман. “Худога шукр, — дейман ичимда, — мана, энди қулимни қаёққа узатсам етади. Мошиним бор. Отим бор. Сигир-бузоқ, уй-жойдан, ейиш-ичишдан камим йўқ”.

Уша йил баҳорда туй қилиб, бугунги чупон углимнинг қулини ҳалолладим. Убластнинг катталаригача келди. Сал утиб, қузилатишни яхши якунлаганим учун мукофотга яна битта мошин олдим. Журналист укаларимизнинг ҳам қадами узилмайди. Ҳали Қаршидан, ҳали Тошкентдан тинимсиз мақтаб туришибди.

Буларни қуриб-билиб узимча суюнаман, албатта: “У-у, шу кунларни отанг курмади-да, Тура!”

Бу томонини сурасангиз, отадан эрта етим қолиб, дурустроқ мактаб ҳам курмаганмиз.

Бир куни уйнинг соясида кигизда шуйтиб ҳаёл суриб ётсам, бир мошин гирр этиб ёнимга келиб тўхтади. Қарасам, совхозимизнинг — “Қукдала”нинг директори. Шу йиллари директориниз Рустам Бозоров дегич эди. Раҳматли қазо қилиб кетди. Ундай мард одамни курмаганман. Лекин сержаҳл эди. Жаҳли чиқса, улай-булай нарсадан қайтмасди — айтганини қилмаганини сукардиям, урардиям. Узи пақанароқ булса ҳам, виқори томдан баланд. Катта-кичик — ҳамма олдида баргдай титраб турарди. Тракторчилардан биттасини бир уриб шудгорга ағдариб ташлаганини курганман. Қизиги, орадан бир ҳафта утиб, уша

тракторчининг туйига келган. Кек сақламасди-да раҳматли. “Туйингга чақирмасанг ҳам келабердим, — деб ҳазиллашган. — Энди уйингдан уқловингни опчиқиб, мениям бир-иккита тушир, аламингдан чиқасан”.

Рустам Бозоров ана шундай мард одам эди. Мен билан-ку тоза қалин, “Тура ошна” деб гапирарди. Мен ҳам унинг ҳурматини жойига қуярдим-да. У ёқ-бу ёққа дам олишга бормоқчи булса, сарф-харажати учун тўрт-беш қўйнинг бетига қараб утирмасдим.

Лекин бу гал директорнинг авзойи бузукроқ чиқди.

— Ширвозларингдан иккитасини чал, — деди тилининг тагидаги носини тупурақан. — Бир-икки яшиқ арақ ҳам топтир. Гап бор. Райондаги каттаман деганнинг бари сеникига йигилмоқчи.

Бундай гурунглар тез-тез булиб тургани учун ажабланмадим. Район катталарининг кунгли зиёрат тусаса, совхоз директори уйига олиб бормаиди-ку. Менга ухшаган чупон-чулиқниқидан қулай жой борми!

Этдор туқлидан иккитасини суйиб, биттасини қозонга, иккинчисини тандирга босдим. Салқингина жойга дастурхон ёзиб, ёнбошига икки яшиқ арагини ҳам келтириб қўйдим. Ёирпасда уйимнинг атрофини мошин босиб кетди. Милисанинг каттаси, прокурор, суднинг раиси, райкум — ҳуллас, йигирма бешлар одам йигилди. Шурва ичилиб, тандиркабоб ёйилиб, арақшишалар бушаб қолганидан кейин, райкум директорга:

— Энди бошланглар, — деди.

Директор аввал менга, сунг ерга қарачи.

— Тура, — деди, — сурувингни қутои-га қама. Қўйларни санаймиз.

Бу гапни эшитиб, узимни йўқотиб қўйдим. Урнимдан турай десам, туролмайман. “Биров устимдан ёзибди! — деб уйладим. — Беш юздан зиёд шахсий қўйи бор, деб ёзган. Энди ҳаммасини тортиб олади”.

Қўйларни иззилатганча иссиқдан димиққан қутонга солдик. Бугалгир, зоотехник, булим бошлиғи эшик олдида туриб, биттама-битта санади. Сурувда битта-яримта қариндош-уруғ, ошна-оғайнининг ҳам қўйи бор эди. Улар ҳам ҳисобга кириб кетди.

— Жами бир минг юз ун учта, — деди директор.

— Хуш, нечта кам экан?

— Беш юз ун еттита!

Райкум менга юзланди:

— Уртоқ Аннаев, қўйнинг қолгани қани?

— Бори шу! Бошқа йуқ, катта бува.

Аввалига ҳеч нарса тушунмадим. Менинг ҳисобим буйича, давлатнинг сурувдаги қўйи оз эмас, куп эмас, беш юздан ортиқ чиқиши керак эди. Ҳамма гапни кейин, бугалтир билан зоотехник ҳужжатларни курсатгач, тушундим. Билсангизлар, чупонлар ҳар йил бошида, бу йил отаримдаги совлиқлардан фалонгадан қўзи оламан, деган мажбуриятга қўл қўяди. Хатта тушдинг — утга тушдинг. Қўл қўйдингми, бас, совлигинг шунча қўзи туғадими-йўқми, кимнинг иши бор, мажбуриятни бажаришинг шарт! Бажармасанг, ёнингдан тулайсан. Биз ҳам ҳар йили библи-билмай шундай ҳужжатга қўл қўяверган эканмиз-у, қогоздаги қўзилар болалаб кетаверган экан. Бу кургулик бошига тушган бир менми десам, йуқ, районда бизга ухшаган “илгор чупон” йигирма-уттиз бор экан. Бир хиллари шу йили қамалиб кетди.

Хуллас, уша қуни отар қўлдан кетди — бошқа чупонга олиб берилди. Давлатдан салкам олти юзта қўй қарздор булиб қолдим.

Икки от, икки мошин, беш-ун сигир, яхши кунларга атаб қўйган гиламларимиз — бари кетди. Товуқчақа сотдим. Уйим мазорга ухшаб ҳувиллаб қолди. Лекин, қарзимнинг ярмини ҳам тулай олмадим. Уй-жойни сотай десам, нари борса, элик қўйнинг пули булади. Бу томонда бола-чақа, ҳаммаси ёш. Нима қиларимни билмай, гаранг бупқолдим. Бу орада директорнинг одами келиб, уч кунлик муҳлат бериб кетди.

— Энди биздан хафа буманг, юқоридан суроқ қаттиқ буляпти, — деди.

Кечаю кундуз излаб, калаванинг учини тополмайман. Уттиз йил сурувнинг чангини ютиб, топганим шу булдим, деб хурлигим ҳам келади. Ишим терговга ошиб, қамалишимга кузим етди. Хаёлимда, бугун-эрта келиб олиб кетадигандай. “Энди қамалишим тайин, — дейман. —

У ёқлардан эса соғ-омон қайтишим ҳам гумон — ёш бир жойга бориб қолди”. Саккиз гудагимни уйлайман: “Мен-ку бир гап буларман, уларнинг қуни нима кечади? Отаси қамалган деган тавқила-нат-чи?..”

Бир қуни шундай хаёллар билан темир йулнинг ёқасига бориб қолганимни сезмабман. Қизиқ-да, энди эсласам кулгим келади. Қамокда улгандап кура узимни поезднинг тагига ташлашни аъло курибман. Узининг жонига қасд қилди, деган маломатдан ҳам қутуламан, деган хаёлга борибман.

Бир пайт от дупури кулогимга чалинди. Бурилсам — Шуробозор қишлоғининг оқсоқоли Муйдин бува, туригини йурттириб келяпти. Раҳматли куп кайвони одам эди. Бировнинг гагини икки қилмасди, бошқалар ҳам унинг айтганига йуқ демасди. Самарқанду Қашқадарёда уни танимаган одам кам топиларди. Дарёдил одам эди-да! Ай йигитлар, очигини айтсам, Муйдин бува раҳматли мени улимдан қутқариб қолган.

Муйдин бува индамай отдан тушди. Қулимни қисиб саломлашди.

— Сени йуқлаб келаётувдим, — деди. Ҳамма гапдан хабари бор экан.

— Сенинг феълинг бузилган, — деди.

— Аҳмоқлик қилма. Узингни кулга ол.

Сунг отига миниб, буюрди:

— Сен келинга бир товоқ чалоб қилдириб тур, мен ҳозир келаман, — деди-да, қишлоқнинг нариги бурчига қараб отини йурттириб кетди.

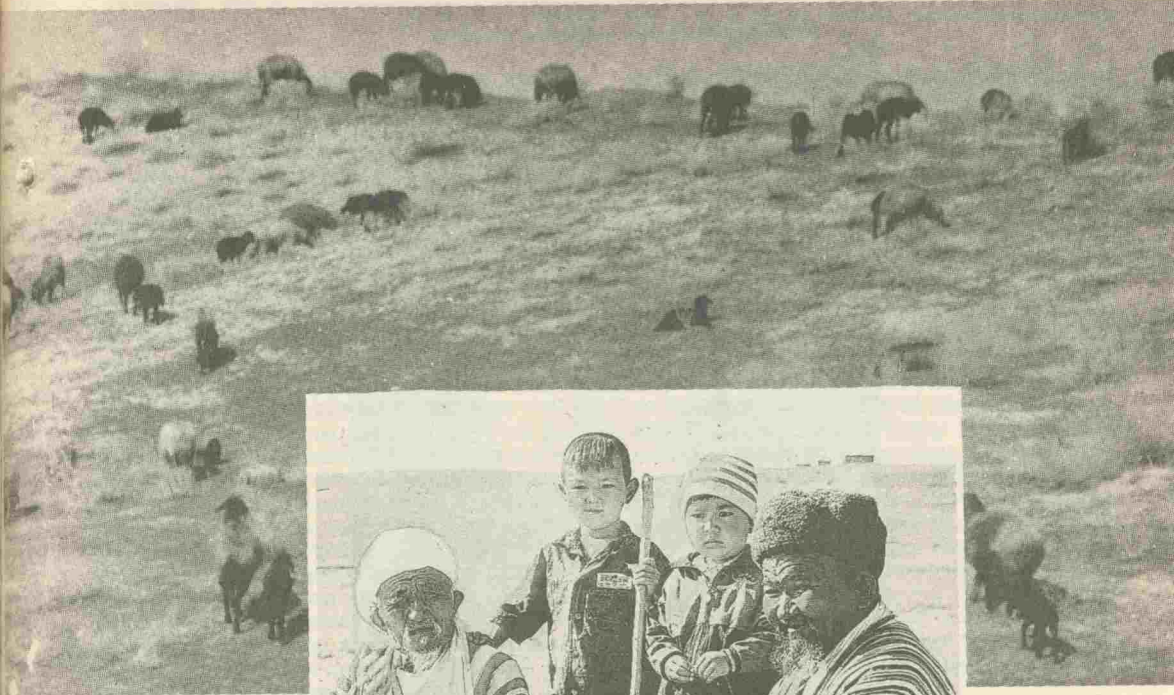
Росгдан ҳам, бир товоқ чалоб тайёр булар-булмас, ташқарида қўй маърагани эшитилди.

Чиксам, Муйдин бува. Олдида — бир гала қўй-қузи, эчки-улоқ.

— Ҳозирча шунисига эғалик қип тур, — деди. — Мен яна бир айланиб келай.

Раҳматли эгарда утирганича чалобни симирдию яна туригини йурттириб кетди. Сал утмай, тагин бир гала ушоқ молни олдига солиб келди.

Кейин билсам, қишлоқма-қишлоқ, уйма-уй юриб, одамларга аҳволимдан гап очибди. “Саккиз боласи билан бечора қамалиб-негиб кетмасин, — дебди. — Элчилик-элатчилик, ёрдам қилайлик”.

Ким қуй, кимдир қузи, яна биров эчки-улоқ берибди. Үзи уйдан учта қуй ҳайдаб келди. Шундай қилиб, икки-уч кунда юз элликтача ушоқ мол йиғилди.

— Барибир етмайди, — дедим умидсизланиб.

— Сен шошмай тур, — деди у яна. — Совхоз директорига ҳам бир учрай.

Сунг уйимга расмона бир отар мол ҳайдаб келди. Совхоз директорини беш юзта туқли беришга рози қилган экан. Яна тағимни қулга олдим. Биласиз, давлат биринчи йили туқлидан қузи талаб қилмайди. Боя айтганимдек, шу йил яхши келиб, туқлиларнинг қузи димоғи чоқ булиб усди. Бир йилга қолар-қолмас, ҳамма қарзларимдан қутулдим.

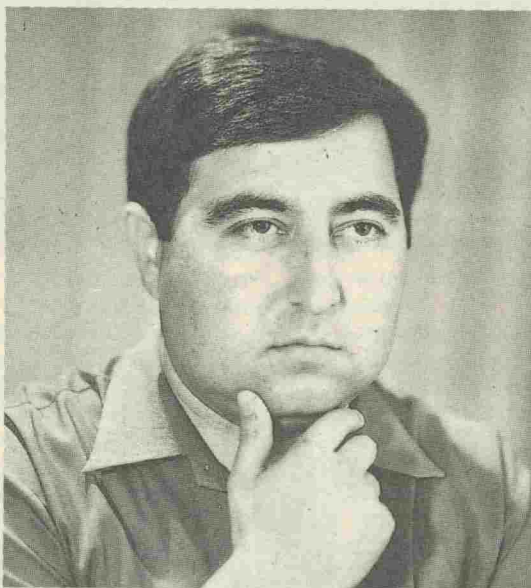
Мана, энди яна ҳамишагидай булиб қолдик. Мошинимиз, оту сигир - бузоғимиз бор. Қуйимиз ҳам етарли. Энг муҳими, фарзандларнинг ҳаммасини уйли-жойли қилдик. Худоимга шукрларки, бировдан кам жойимиз йуқ.

Бу гапларни бувангиз нимага айтяпти, йигитлар? Бошингиз ёш, иссиқ-совуқ-

ни ҳали қуп курасиз. Лекин бир гапни эсдан чиқарманг: бошингизга давлат қуши қуниб, устихонингизга жир битса, бой булдим, деб босар-тусарингизни билмай қолманг; бошингизга қулфат тушиб, ночор аҳволда қолганингизда ҳам, мендан омад кетди, деб кукрагингизни захга берманг. Ҳар иккисигаям бардошли булинг. Билингки, худоим баида сизга давлатни ҳам, қулфатни ҳам синаш учун берар экан, — деб ҳикоясини тугатди Тура чупон.

— Муйдин бува деганингиз шуробозорлик Муҳиддин Нурматовми?

— Ҳа, шу киши. Ҳозир қишлоғидаги мактабга оти қуйилган. Қуп яхши одам эди раҳматли... Ай йигитлар, шу одамнинг яна бир ишига қойил қолдим. Шунча йил катта жойларда ишлаб, мол-дунё йиғай демаган экан. Таъзиясига бориб билдик. Лекин раҳматлидан қандай ақлли болалар, қандай яхши ном қолди! Бир хил пайтлар уйлаб қоламан: эртага бу дунедан утар булсак, бизни ҳам биров шуйтиб алқаб тилга олармикан?..

Шухрат
РИЗО

Маърифатпарварликдан маърифатчиликкача

Туркистон маърифатпарварлиги ҳақида гап кетса, мавзунинг бундан минг йил аввалги асрларга олиб бориб боғлаш илмий адабиётларда одат тусига кирган. Дарҳақиқат, илмда мазкур гоёнинг пайдо булишини IX-X асрлардан бошлаш тарихан далилланган. Хусусан, Шарқ Ренессансининг таркибий қисми бўлган Туркистон урта асрлар даври фикрий тараққиётида маърифат гоёси етакчи гоёлардан бири эди. Маърифат орқали инсоннинг ҳар жиҳатдан комил бўлиб етишишини таъминлаш масаласи — “Овисто”, Урхун-Энасой битикларидан “Қутаду билиг”, “Ҳиббатул-ҳақойиқ” ва Яссавий “Ҳикматлар” игача — узоқ такомил йулини босиб ўтди. Бунда, таъбир жоиз бўлса, маърифатпарварлик гоёси соф маънавий-руҳий жараён сифатида ислом дини ақидалари билан бирлашиб, инсонни нафс қуллигидан чиқариб, маънавий-руҳий юксакликка ундади. Бу гоё уса бориб,

урта аср Ренессансининг юксак инсонпарварлик ақидалари таркибига сингиб кетди. У диний, фалсафий ва бадий жиҳатдан идрок этилиб, ривож топди ҳамда темурийлар, хусусан, Хусайн Бойқаро ва Навоий даврига келиб авж нуқтасига етди. Маърифатпарварлик гоёси тасаввуфнинг муҳим таркибий қисмларидан бўлиб, XIV-XV асрларда назарий ва бадий жиҳатдан ҳар томонлама кенг талқин этилди. Аммо бу, умуман олганда, аввало ва асосан, гоёнинг усuvi ҳамда такомиллигива эди, холос. Гоёнинг миқёсли, амалий тус олиши жараёни то XIX аср иккинчи яримларига қадар буй курсатмади. XVI асрдан то XIX асрнинг иккинчи яримигача кечган тарихий давр ижтимоий-сиёсий воқеликдаги нотекислик, ички низолар авж олган давр эдики, бундай шароитда гоёнинг янада тараққий топиб, муайян амалийлик қасб этиши тарихан мумкин эмасди. Қолаверса, шу давр учун ҳам маърифатпарварлик гоёсининг етук назарий ифодаси На-

вой қарашлари мисолида тугал бир намуна бўлиб сақланиб қолаётган эди. Чунки воқеликнинг ижтимоий-сиёсий тартиботларида, мафкуравий қарашларда катта узғариш руй бермаган эди...

XIX асрнинг иккинчи яримига келиб, ижтимоий-сиёсий воқеликдаги узғаришлар маърифатпарварлик гоёсини ҳам муайян узғаришларга тортди ва, асосан, унинг назариядан амалиётга алмашилуви билан белгилади. 1860 — 70-йилларда Россиянинг Урта Осиёда ҳукмронлик урнатиши ички низоларга барҳам бериб, улжада тургун сиёсий-ижтимоий, маданий-эстетик жараёнларни қарор топтирди. Мустамлака ҳокимиятининг сиёсий мақсадлари муайян маданий узғаришлар, янгиликлар учун ҳам замин ҳозирлашни тақозо этарди. Ана шу тушунча билан Туркистонга олиб келинган янги — оврупоча маданият муайян муддат уз вазифасини бажарди ҳам. Яъни, унлаб зиёлиларнинг фанний-илмий, маънавий мўъжизалардан ҳайратта тушуви уларни яна маърифатпарварлик гоёларининг эҳтиросли тарғиботчиларига айлантирди. Анъанавий маърифат гоёси оврупоча мўъжизакор илм-фанни муштаракликда узлаштириш фикри томон етаклади. Натижада Фурқат, Муқимий, Аҳмад Дониш, Комил Хоразмий, Нодим Намангоний, Сатторхон Абдуғафоров кабиларнинг муштарак маърифат гоёсини тарғиб этувчи бадиий-публицистик асарлари майдонга келди. Уларда илму фаннинг янги тараққиётига тимсол бўлиб турган Россия маданиятидан урганишга уз халқларини даъват этиш истаги кучли эди. Шу тариқа, маърифатпарварлик гоёси маърифатчилик ҳаракатларининг қарор топишини кун тартибига қўя бошлади. Масалан, Фурқатда гоёнинг фаолият билан алмашилуви “Туркистон вилоятининг газети”га хизматга кириши ва унда рус маданияти, яъни театр, кургазма, гимназия, бал ва концерт намоёнчилирига бағишлаб публицистик манзумалар яратишда кўринса, бошқа маърифатпарварларда, масалан, Сатторхон, Саидгани Саидазимбой угли, Муҳиддинхўжа қози, Шарифхўжа қози кабиларда рус-тузем мактаблари очил, бу мактабларда муаллимлик қилиш, уларга ҳомийлик сингари амалий ҳаракатларда қуринди. Демак, маърифатпарварлик гоёдан, мафкурадан ташқари, амалий ҳаракатлар тусини ҳам ола бошлади. У энди маърифатчилик тушунчасини касб эта борди.

Шубҳасиз, ҳар қандай тугилиш, шаклланиш жараёнидаги сингари, бу ҳодисада ҳам қарашлар, хатти-ҳаракатларнинг соддароқ қуринишлари мавжуд, яъни Оврупода илм-фан тараққиётининг тажассуми сифатида фақат Россияни қабул қилиш, рус мустамлака маданий узғаришларининг моҳиятини теран тасаввур эта олмаслик ва уни ҳаётга татбиқ этишнинггина улжа тараққиётининг асосий омили деб ҳисоблаш

кабилар. Бизнингча, рус-тузем мактаблари ва бошқа рус уқув муассасаларини, маданий учоқларини қизгин тарғиб қилиш, расмий чор ҳукумати мабтулиги билан яқиндан ҳамкорлик, осори-атиқа ва қадимият намуналарини кадрловчи деб рус миссионерларига холис хизматлар кўрсатиш — Туркистон маърифатчилик даврининг шаклланиш палласидаги бошланғич содда тушунчалар маҳсули. Фақат XIX асрнинг 90-йилларига келиб, бу қарашларда муайян узғаришлар юз бера бошлади. Фурқатнинг шу ун йиллик бошида хорижга кетиб Оврупо мамлакатлари билан танишуви, 1892 йилда Тошкентда қутарилган “вабо” кузғолони, 1898 йилда Андижонда содир булган Дукчи эшон воқеаси кабилар маърифатчилар тушунчаларида кескин узғаришлар пайдо қила бошлади. Маърифатпарварларнинг айримлари дарбадарликка, айримлари жисмоний ва маънавий таъқибларга, баъзилари эса руҳий таназзулга учраши уша фикрий бурилишларга замин ҳозирлади. Маърифатчиликнинг моҳият замирига миллий озошлик гоёси чуқур урнашди. Пировардада бу гоё Туркистон маърифатчилигининг энг қизгин — иккинчи даврини бошлаб берди, унинг янги-янги буюк намоёндаларини тарих майдонига чиқарди.

1900-йиллардан 1916 йил урталарига қадар булган даврни уз ичига олувчи узбек маърифатчилигининг иккинчи босқичи “Жадиличлик ҳаракати” деган истилоҳ билан ҳам юритилади. Бу давр энди маърифатчиликнинг мазмун-моҳият жиҳатдан ҳам кескин узғаришларга учраган даври эди. Унинг моҳиятан узғариши, аввало, рус сиёсий, маданий тартиботларининг моҳиятини тула англаб етиб, маърифатпарварлик гоёсининг Туркияга, татар ва озарбойжон фикрий дунёсига, улар орқали эса Гарбий Оврупо маърифатчилигига эрганиш, удан ибрат олишга интилиш билан белгиланади. Айни шу даврга келиб, Туркистон маърифатчилиги, илк давридан фарқли уларақ, фақат феодал тузум асосларини илм-фан, маърифат йули билан узгартириш, айрим янгиликларни жорий этиш ва шу йул билан ривожланишигина мезон қилиб олмади, балки бу йулларни жадал амалий изга солиш, феодал қоқоқликка, ноёб урф-одатлар, бидъатларга қарши очиқ кураш йулини тутди. Жаҳон маърифатчилиги тарихи тажрибасидан маълумки, маърифатчиликнинг энг бирламчи асоси феодал қоқоқлик ва диний мугаассибликни инок этиб, жамятга эркин, адолатли, маданий муносабатларни шакллантиришдан иборатдир. Бу йулдаги энг асосий вазифа — жамят аъзоларининг онгини қайта қуриш, тушунча ва тасаввурларини узгартириш. Буни амалга оширишнинг асосий шарти эса, илм-фан, турли дунёвий билимлар тарқатишдир. “Шубҳасиз, маърифатчиликнинг моҳияти — унинг феодализмга қарши қаратилганлигидир... Аммо шуни

Мунавварқори, рафиқаси Лазиза ая ва жияни Муҳиддинжон

ҳам назарда тутиш лозимки, маърифатчилар тушунчасида маърифат — билимларни тарқатишдангина иборат эмас, айти чогда, “бидъат”ларни бартараф этиш, “соғлом тушунчалар”ни, яъни моҳиятни ифодаловчи гоъларни тарғиб қилиш ҳамдир”, дейди бу хусусда рус олимаси Р. Г. Эймонтова “История СССР” журналида (1988 йил, 6-сон) босилган “Маърифатчилик ҳақидаги баҳсларга доир” мақоласида.

Жадид маърифатчилари худди шу йўлдан бордилар. Бироқ, уларни Ғарбий Оврупо ва

Россия маърифатчилигидан ажратиб турадиган хусусиятлар бор эди. Бу — улканинг мустамлака шароитида, истибдод остида эканидир. Иккинчидан, Ғарбда, Оврупода маърифатчилик даврлари узоқ ун йилликлар ва ҳатто асрлар мобайнида кечган бўлса, ижтимоий-сиёсий ва тарихий шароит Туркистон маърифатчиларини фавқулдда вазиятлар гирдобига тортиб, шитоб билан шиддатли ҳаракат қилишга мажбур этмокда эди. Жадид маърифатчилари Россиянинг сиёсий бўҳронлари, империалис-

тик урушлар шароитида тарих майдонида чиққан эдилар. Тазйиқ ва таъқиблар кучайган, великорус шовинизми авж палласига кутарилган бир замонда жадал сиёсий ҳаётдан оддий туркистонликнинг маънавий турмушигача ураб-чирмаб ташлаган бир шароитда сиёсий мақсадларни ошқор этиш ҳақида суз ҳам бўлиши мумкин эмас эди. Бу мақсад жадид зиёлиларнинг кунгил тубида вақти-вақти билан ёлқинланиб турса-да, юзага чиқиши, ҳам объектив, ҳам субъектив сабабларга кура, муқаррар ҳалокатга олиб келишини улар яхши тушунардилар. Ватанни озодликка, миллий мустақилликка етаклашдек муқаддас гоё энг илгор қарашли жадид зиёлилар фикрида бўлгани ҳолда, мавжуд шароитда унга етишув иложи йўқ эди. Унга фақат узлуксиз маърифий фаолият, маърифий-маданий узғаришлар ва миллат онгини устириш билангина эришиш учун кураш жадид маърифатчилигининг моҳиятини белгилади. Тошкент жадидларининг отаси Мунавварқори буни изоҳлаб, уз вақтида шундай деган эди: “Жадид мактаби очинимизга сиёсий ва маданий курашчилар тайёрлаш баҳоси берилмаганига таассуф билдирмай уга олмайман. Наинки, биз жадид мактаби очини билан савдо хизматчилари, бошқача татбир билан айтганда, дўконда ултириб насия ёзадургон ходимлар етказсак!” (“Қизил Ўзбекистон” газетаси, 1927 йил, 7 июнь.) Шу тариқа, маърифатчиликнинг жаҳон тажрибаси турк, татар ва озарбойжон муаллимлари, матбуоти, театри ва ижтимоий-маърифий ҳаракатчилиги воситасида кириб кела бошлади. Ун-ун беш йил орасида Туркистонда товуш методига асосланган “усули жадид” мактаблари очилди, миллий матбуот шаклланди, хайрия жамиятлари ташкил топди, оврупоча театр туғилди, “Шарқ кечалари” — миллий концерт ва адабий ўқишлар уюштирилди, том маънодаги янги адабиёт майдонга келди. Давр матбуоти ва бошқа кўп манбалардан маълум бўлишича, Қримда жадидчилик ҳаракатининг отаси Исмоилбек Гаспирали тажрибалари асосида “усули савтвия” мактаблари очини, айниқса, бошланғич паллада гоёят кенг тус олган. Туркистоннинг Тошкент, Самарқанд, Қўқон, Андижон, Наманган, Хужанд каби шаҳарларида ҳам шу кезлари етмишдан ортиқ ана шундай мактаблар ишлаб турди. “Тараққий”, “Хурийд”, “Тужжор”, “Шухрат”, “Осиё”, “Самарқанд”, “Садои Фаргона”, “Садои Туркистон”, “Турон”, “Бухорои шариф” газеталари, “Ойина”, “Ал-Ислоҳ” журналлари нашр этилди. “Турон”, “Ғайрат”, “Зарафшон”, “Умид”, “Тарбия атфол” деган жамият ва нашриёт ширкатлари пайдо булди. Тошкент ва Самарқандда мунтазам, Қўқон, Наманган, Андижон, Бухорода муваққат театр труппалари спектакллар намоиши этишга киришди. Хуллас, маърифий-маданий ҳаёт фақулдда шитоб билан юксалиб борди.

1914 йилда бошланган Биринчи жаҳон уруши ва Россиянинг бу урушда иштироки мустахлакка улжаларда маърифий-маданий ҳаракатлар натижасида анча етилиб қолган миллий онгини ижтимоий-сиёсий масалалар доирасига тортди. Жадидларнинг илгор қисми илк паллаларда кунгилда ниш урган орзуларининг амалиёти учун муайян шароит пайдо бўлаётганини сеза бошлади. Улар ҳаракати жадаллашди. “Ойина”, “Садои Туркистон”, “Садои Фаргона”даги маърифий мавзудаги материаллар ижтимоий долзарб мақолалар, бадиий асарлар, хабарлар билан алмашина борди. Бехбудий, Мунавварқори, Убайдулла Хужаев, Абдулла Авлоний, Фитрат, Ҳамза, Сиддиқий-Ажзий, Ҳожи Муъин, Тавалло, Чулпонларнинг қарашларидаги ижтимоий фаоллик публицистик чиқишлар ва бадиий асарларда равшан куринди. Шу тарзда Туркистон маърифатчилигининг иккинчи босқичи охирлаб, кейинги — ривожланган, юксакроқ босқичига утиш бошланди. 1916 йил июнь ойларида кутарилган мардикорликка қарши исёнлар маърифатчиликнинг сиёсий маслак ва интилишлар билан уйғунлашиб кетган учинчи босқичини юзага чиқарди.

Учинчи даврга келиб, сиёсий мақсадлар ошқор тус олди. Бу жараёнга зиёлидан руҳонийгача, бойдан камбағал хунармандгача — жамиятнинг барча табақалари кенг жалб этилди. Бу — маърифатчилик даврининг Туркистондаги авж нуқтаси эди. Россияда 1917 йил февраль инқилоби содир бўлиши эса жараёнга янада шиддат бағишлади. 1917 йил февралдан 1918 йил февригача бўлган давр жадид маърифатчилигининг сиёсий манфаатларини, маслак ва мақсадларини амалга ошириш учун шароит яратди. Гарчи бир оз эрта юзага келган шароит эса-да, уни қўлдан чиқариб бўлмас эди. Воқелик Туркистон учун ҳаёт-мамонт масаласини кун тартибига қўйди. Худди шу жараёнда жадид маърифатчилигининг умуммиллий тарихида кучларнинг кескин ажрალიши — бўлиниш содир булди. Бу маърифатчиликнинг иккинчи босқичида умумият касб этган турли ижтимоий табақаларнинг сиёсий тушунчаларидаги ва ҳатто ижтимоий келиб чиқишидаги хилма-хилликнинг беҳосдан рубга чиқиши билан белгиладиган ҳол эди.

Маърифатчиликнинг иккинчи босқичи, яъни 1900—1916 йилларда жадидлар ҳаракатида жамиятдаги барча табақаларнинг илгор фикрли вакиллари қатнашгани кузатилади. Бу давр ҳаракатида бадавлат, мулкдор кишилар — Саидносир Миржалилов, Файзулла Хужаев, Фулодбойвачча Зокиров, Нуширавон Ёвушев, Обиджон Маҳмудов, Абдулхамид Сулаймон, Ақобир Шомансуров; зиёли-муаллим ва майда савдогарлар — Бехбудий, Мунавварқори, Авлоний, Абдусами қори, Ҳожи Муъин, Сиддиқий-Ажзий, Ҳамза, Фитрат, Ашурали Зоҳирий; руҳонийлар ва мударрислар, уламолар —

Шоир ва муаллим Сиддиқий-Ажзий

Саидахмад Васлий, Пирмухаммад Аълам, Шораҳим домла Шоиноятов, Шарифжон ҳожи; ҳунарманд-ишчилар — Низомиддин Хужаев, Абдулла Бадрий — барчаси фаол эди. Улар муайян масалаларда баъзи мунозарали қарама-қарши фикрларга эга булсалар-да, муҳим сиёсий, ижтимоий масалаларда яқдил эдилар. Шу даврдаёқ булар билан фикрий зиддият, балки адоватга киришган яна бир ижтимоий оқим бор эдики, улар “қадимчилар” номини олган консерватив фикрли уламо, руҳоний, домла-

имом ва муллалардан иборат эди. Жаҳид маърифатчилиги билан уларнинг дунёқарашларида келиштириб булмайдиган, муросасиз низо-лар илк даврлардаёқ шаклланиб, 1917 йилгача гоҳ у, гоҳ бу тарзда давом этиб келди. 1917 йил урталарига келиб эса бу зиддият ошқора душманлик тарзига кучди.

Жаҳидчиликка доир аксарият кейинги илмий тадқиқотларда “жаҳид” ва “қадим” масаласи ёритилар экан, унинг моҳиятини теран англамай, жунлаштиришга мойиллик кузга

ташланади. Ваҳоланки, жадид тараққийпарварлари қарашларини аниқ тасаввур этиб, ижобий баҳолаганимиз ҳолда, “қадимчи”ларни тараққийга туққинлик қилган қора гуруҳлар сифатида уч-тўрт жумла ва бир-икки жисмоний таҳдидларга оид далиллар билан “таърифлаб” утаверамиз. Зеро, “қадимчи”лар биринчи навбатда консерватив нуқтаи назарни шу та назарий асосга суяниб илгари сурган мафкуравий мухолифлар эди. Уларнинг ана шу назарий асосга қура тараққийғ ҳақидаги ўз тушунчалари, йуллари бор эди. Уларнинг “усули жадид” мактабларини ёпиши, жадид зиёлиларини куйфу динсизликда айблаб, кўшгина саъй-ҳаракатларига тугаюқ бўлиши, бу — кучли ижтимоий-сиёсий уюшманинг ҳаракат йўналишидаги айрим зоҳирий кўринишлар эди, ҳолос. Аслида эса, улар “Ҳазрати Усмон замонидан бери мусулмон халқлари тарихида қурилмаган Халифаи Рашидиддин давлатчилик қурилишини қайтариш” ва бунинг учун “Туркистонда “Маҳкамаи Шариат” номи билан вакиллар мажлиси (Сенато) қуриб, Бутунрусия Таъсис мажлиси ва Умумрусия парламенти тарафидан Туркистонга доир чиқарилаётган қонунларнинг бу Маҳкамаи Шариат тасдиғига тобе бўлишини талаб қилиш” мақсадидаги нуфузли сиёсий партия эди. Жадидларнинг “истило асоратидан” қутулиш учун “ислоҳот планини уртага ташлаб”, мустақил давлат эки мухториятли жумҳурият тузиш режалари ана шу “қадимчилар” сиёсий уюшмасининг оддий халқ уртасидаги нуфузи туйфайли барбод бўлди. Охир-оқибат биродарларнинг мурасасиз кураши Туркистонни “қизил истибдод” исканжасига яна етмиш йил маҳкум этди.

Туркистон маърифатчилиги бу даврга келиб, сиёсий маслаклар билан янада омухталашиб кетди. 1916 йилдан кейин жадид маърифатчилигининг буткул сиёсий қиёфа касб этгачи кўшгина мутахассисларнинг жадидчилик шу пайтда тугади, дея шонқалоқ хулосалар чиқариши учун асос бўлиб келмоқда. Бу, биринчидан, жадидизмни фақат маърифатчилик деб тушунишдан бўлса, иккинчидан, маърифатчиликнинг ўзини гоят тор лугавий маънода тасаввур этиш туйфайлидир.

Рус маърифатчилиги XIX асрнинг 60-йилларига келиб, бутун моҳиятини “озодлик” деган бир сўзга мужассамлаган экан (Р. Г. Эймонтова), худди шунингдек, жадид маърифатчилиги ҳам 1917 йилга келиб, Туркистон мустақиллиги гоёсида тулиқ инкишоф бўлди. Демакки, гоё ўз тадрижий тараққийғида давом этди. Муайян воқеа-ҳодисалар туйфайли ўз тараққийғининг кейинги, яъни учинчи босқичига ўтди. Сиёсий эҳтирослар Туркистон мухторияти ҳукуматининг 1918 йил февралдаги ҳалокати ва ундан кейинги уч-тўрт йиллик ожизгина амалий-гоявий қурашлар билан барҳам тошгач, маърифатчиликнинг ривожланган маънавий

3-июль

1, 2 и 3-го июня 1915 г.

Телеграфическое уведомление абонентам
Телеграфического управления в отношении
Ходатайств абонентов на получение
Денежного бюджета три месяца
60% поступить в пользу Кривен-
ского Крестца

ПОСТАВКА БУМАГ

1-го июля

ПАДАКУШЪ
(ОТЦЕУБИЕЦЪ)

Денеж в 2 руб. 4 коп.

Участниковъ званъ:

А. Алексеев, Н. И. Колпаков, Ш. Исмаилов,
К. Юсупов, М. Каримов, С. И. Давлатов,
С. Салимов, Х. Юсуф, А. Ибрагимов, К.
Халифав, Т. Исмаилов и др.

Полномочен Н. И. Колпаков.

2-го июня

ПОСТАВКА БУМАГ

2-й рубль **ТОЙ** 2-й рубль

(Раззорение одного богача)

Денеж в 4 руб. 4 коп.

Участниковъ званъ:

А. Алексеев, Н. И. Колпаков, Ш. Исмаилов,
К. Юсупов, М. Каримов, С. И. Давлатов,
С. Салимов, Х. Юсуф, А. Ибрагимов, К.
Халифав, Т. Исмаилов и др.

Настоящее предприятие

Разпорядительный директоръ
Полномочен Н. И. Колпаков.

3-го июня

Полученого бюджета 1-й рубль и 40 коп.

Бадбахт Келинъ
(Несчастная невестка)

Денеж в 4 руб. 4 коп.

Участниковъ званъ:

А. Алексеев, Н. И. Колпаков, Ш. Исмаилов,
К. Юсупов, М. Каримов, С. И. Давлатов,
С. Салимов, Х. Юсуф, А. Ибрагимов, К.
Халифав, Т. Исмаилов и др.

Разпорядительный директоръ
Полномочен А. Алексеев.

Ничего ссавлени въ 8 ч. вечера

Полномочен Н. И. Колпаков.

حاجتہ تہیہ

۱، ۲ و ۳ جونہ ۱۹۱۵ء

تلیگرافیکہ اطلاعہ اہلکاروں کے لیے
تلیگرافیکہ انتظامیہ کے متعلق
اہلکاروں کے درخواستوں کے متعلق
۳ ماہ کے لیے ۶۰% رقم کیلئے
کریوینسکی کرسٹس کے لیے

۱ جولہ

پاداکوشہ
(اوتقبیہ)

دینے ۲ روپے ۴ کاپے

مشارکت کنندگان کے نام:

А. Алексеев, Н. И. Колпаков, Ш. Исмаилов,
К. Юсупов, М. Каримов, С. И. Давлатов,
С. Салимов, Х. Юсуф, А. Ибрагимов, К.
Халифав, Т. Исмаилов и др.

Полномочен Н. И. Колпаков.

۲ جونہ

۲ روپے **ТОЙ** ۲ روپے

(ایک دولت مند کے تباہی)

دینے ۴ روپے ۴ کاپے

مشارکت کنندگان کے نام:

А. Алексеев, Н. И. Колпаков, Ш. Исмаилов,
К. Юсупов, М. Каримов, С. И. Давлатов,
С. Салимов, Х. Юсуф, А. Ибрагимов, К.
Халифав, Т. Исмаилов и др.

Настоящее предприятие

Разпорядительный директоръ
Полномочен Н. И. Колпаков.

۳ جونہ

۱ روپے ۴۰ کاپے

بادбахت کелиنہ
(نہشتہ عورت)

دینے ۴ روپے ۴ کاپے

مشارکت کنندگان کے نام:

А. Алексеев, Н. И. Колпаков, Ш. Исмаилов,
К. Юсупов, М. Каримов, С. И. Давлатов,
С. Салимов, Х. Юсуф, А. Ибрагимов, К.
Халифав, Т. Исмаилов и др.

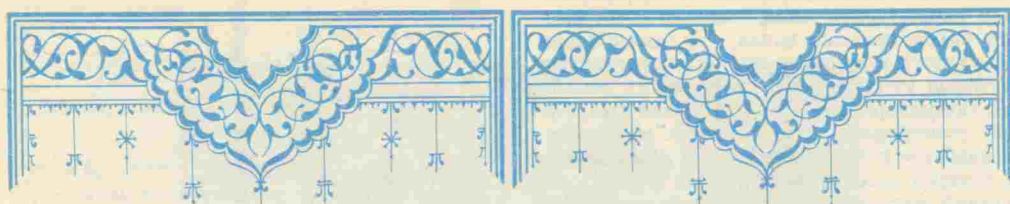
Разпорядительный директоръ
Полномочен А. Алексеев.

۸ بجے

۸ بجے

Жадид театрларида қуйилган спектаклар афинаси

тамойиллари яна қарор топа бошладди. Хусусан, Мунавварқори, Абдулла Авлоний, Сиддиқий- Ажзий, Ҳожи Муъин каби кўшгина жадидлар яна маориф ва матбуот ишларига берилдилар. Маърифатчиликнинг сиёсий негизидagi маънавий тамойиллар, айниқса, гоёт юксалган бир тарзда бадий ижод намуналарида яққол намоян бўлди. Чунончи, Фитрат драмалари, Абдулла Қодирий романлари, Чулпон ижоди мулоҳазаларимизнинг аниқ исботидир. Улар асарларида миллатнинг истибдоддан ҳалос бўлиши гоёси марказий гоё бўлиб, ўзининг бетакрор бадий инъикосини топди. Гоҳи ошқора ва ақсарият ботиний рамзларга сингдирилган ҳолда ифода этилди. Назаримда, жадид маърифатчилигининг сиёсий маслаклар билан уйғунлашган учинчи даври 20-йилларда етакчи, устивор ҳодиса бўлгани ҳолда, шу билан яқун тошгани йўқ. Мустақил давлат дунёга келгач, намоян бўладиган маърифатчиликнинг мақсад ва вазифалари ҳам ўзгача бўлади. Ҳар қалай, бу паллага, янги ижтимоий-тарихий даврга эндигина кириб бораётгирмиз. Изланиш, тажриба, интилишларимиз қай йўсунда кечадди ва қандай натижаларга олиб келади, буни келгуси курсатади.

Муртазо
ҚАРШИБОЙ

СУРАТДА — ШОҲ, СИҲРАТДА — ДАРВЕШ

*Ё раб, бу — замона шаҳларининг шоҳи
Ким, кунгли эрур сирри ниҳон огоҳи.
Бергил анга авжи моҳдин то моҳи,
Балким неки бор эса — анинг дилхоҳи.*

*Кўк арсаи базмоҳи улсун, ё раб,
Кун шамсаси чатри жоҳи улсун, ё раб,
Кавкаб алади сипоҳи улсун, ё раб,
Ҳар ишда Ҳақ паноҳи улсун, ё раб.*

Алишер НАВОЙЙ

Мусулмон Шарқда сузга, назмга мойилликнинг узига хос сабаблари мавжуд. Асосийси — ислом динининг бош китоби — Қуръони каримнинг юксак пардаларда нозил этилгани ва пайгамбаримиз Муҳаммад салоллоҳи алайҳи вассаламнинг сузни бениҳоя суйгани ҳамда гоятда гузал лутф соҳиби булганидир. Болалиқдан муқаддас калом ва муборак оятлар оҳангини дилига жо этиб, қалби ва шуури иймон нури билан йугрилган инсон, шубҳасиз, нозик таъб эгаси бўлиб вояга етади. Сузга, куйга муҳаббат — асли одамзод табиатига хос хусусият. Аммо ислом дини бу туйғуни бағоят тез камолга етказди. Эҳтимол шундандир, утмиш мусулмон алломаларининг деярли барчаси шеър айтиш иқтидорига эга булган.

Тарихимизнинг мислсиз шаън-шавкат ила кечган ва қалбимизда беҳад гурур уйғотадиган фаслларига сайр этар эканмиз, сузга ошиқлик, назм ва навога ошнолик шоҳу гадо, хосу ом — барчага дахлдор фазилат эканига шоҳид буламиз. Шоирлик, қаламкашликнинг алоҳида рутбаси йўқ. Кимдир — косиб, кимдир — дарвеш, кимдир — шайх, кимдир — вазир, кимдир — шоҳ... Лекин суз ҳисси, шеър ҳаваси улар уртасидаги ижтимоий фарқни даф этади ва ҳаммасини дарддон, маслакдон инсонларга айлантириб қўяди.

Албатта, бугунги тасаввур кишиси бу ҳақиқатни тулиқ англаб этиши, англасанда, кунглини унга ишонтириши мушкул. Шу боис, қадимул айёмдаги сузни севиш, хусусан, ҳукмдорларнинг шеър ёзиш анъанаси ҳақида гап кетар экан, у “Шоҳ була-

Одилбек
Бобожон
асари

туриб..." деган мазмунда гап бошлайди. Бундай мулоҳаза замирида ҳамма парса, ҳатто шеър ҳам моддий фаровонлик ва юксак мартабага эришиш воситаси, шундай экан, энг олий мавқе-мақомда турган ҳукмдор — шоҳ не сабаб шеър ёзмадан деб бош қотиради, дунёдан яна не таъмаси бор, деган ноҳоиз, балки нолийқ фикр яширип булади. Аслида, руҳий камолот бобида шоҳу гадо, шайху дарвеш — барчаси баробар.

Ҳа, ҳукмдорликнинг жозибаси беҳад буюк. Дунё бойликларининг лаззати чексиз. Аммо уларнинг барчасидан тотли ва жозибали бир неъмат мавжудки, уни ҳеч нарсага қийслаб булмайдди. Бу — сўз лаззати, ўзни англамоқ, дилни илкламоқ заҳматиدير.

Шарқ ҳукмдорларининг аксарияти дарвешлик ҳаёли билан яшаган. Тасаввуф илмининг буюк амалиётчи пирилари раҳнамо деб билган. Дарвешлик ишқи билан яшаган шоҳ — инсон олий ижтимоий мақомда ҳам ислоҳга муҳтож эканини англаган ва уни (яъни ўзини) узгартиришга жаҳд этган донишманддир. Шоҳнинг дарвешлиги, аввало, кучни ақл билан бирлаштириш, жисмоний ва маънавий камолот соҳиби булиш эҳтиёжидан тугилади. Тасаввуф таълимоти инсонлар ақли ва шуурини тулиқ банд этган замонларда дарвешлик — исломий маърифат белгиси, инсоний камолот рамзи эди. Шеър битиш фазилати — шоирлик ҳам комилик тимсоли сифатида қадрланарди.

Маълумки, ислом дини, мусулмон ахлоқи ҳукмдорга ибрат ва намуна булиш масъулиятини юклайди. Шоҳ — Оллоҳнинг ердаги сояси. Бинобарин, унинг номи ва адолати мезони билан ҳукм юритади. Шу боис, энг аввал у комилик рамзи, ибрат тимсоли булмоғи керак.

Гап мавзуи шоҳлик ва шоирлик масаласига қараб кетаётган экан, шубҳасиз, миллат ва Ватаннинг буюк тимсоли — Султон Соҳибқирон Амир Темури бобомиз ёдга тушади. Алишер Навоий ҳазратлари ҳам "Мажолисун-нафоис" тазкирасининг еттинчи мажлисида темурийзода шоирлар таърифида хоме сувар экан, сўзни шу буюк зот зикри билан бошлаши бежиз эмас. Жумладан, ул зот бундай деб ёзади: "...агарчи назм айтмоққа илтифот қилмайдурлар, аммо назм ва насрни андоқ хуб маҳал ва мавқеда укубдирларким, анингдек бир байт укуғони минг яхши байт айтқонча бор".

Шеър битиш, назмга ошнолик ҳам инсоний комиллик белгиси, фикр равшанлиги, қалб теранлиги рамзи, донишмандлик аломатидир. Буюк жаҳонгирга хос бу комил фазилат теурий ҳукмдорларнинг деярли барчасига ибрат булди. Назм аҳлига меҳр қўйиб, улар мажлиси билан салтанат уйини обод этмаган ҳуд изтиробу аламлирини шеърий сатрларга тизиб арзи изҳор қилмаган теурийзода булганми-кан!

Аҳли шеър, аҳли дониш қошида сунгиз эътибор қозонган теурий ҳукмдорлар орасида айниқса, Султон Хусайн Мирзо Бойқаро алоҳида урин тутади. Унинг салтанати соясида не-не фазлу камол соҳиблари қуним топгани, илму ҳикмат бениҳоя ривожлангани, эл-улус тинчлигу омонликда умр кечиргани сир эмас. Аммо ул зоти шарифни кунгилга марғуб, қалбга муқаррам этадиган яна бир жиҳат борки, у ҳазрат султон фазилатини чандон зиёда қилади. Бу — мурувватли шоҳнинг миллатимиз фахри, маънавиятимиз тимсоли ҳазрат Алишер Навоий бобомизга сирдош дуст, ҳамдаму ҳамфикр биродар булгандир. Маъзур қурилса, бир ўхшатиш қилинса булар: теурийлар миллатнинг вужуди булса, Навоий — унинг руҳи. Султон Хусайн Бойқаро шу вужуд гулшанининг энг тоза гулидир...

Уқувчида, ортиқ муболага қилинмадимикан, деган андиша тугилса ажаб эмас. Шу қаро сузларки муболагага йуйилса, унда ҳазрат Навоийнинг суюкли султон таърифиди битган юксак назмий сатрларига нима демоқ мумкин? Ул ҳазрат “Ма-жолисун-нафис” тақирасининг саккизинчи мажлисида бундай деб ёзади: “Бу хисрави гардун жоҳниким, насаби бобида хома сурсам, юз минг хон ва хоқонни бу жузви мухтасарда йиғиштурса булурму? Ва бу дорон анжум сипоҳниким, ҳасаби¹ шарҳида қалам урсам, юз туман хоқон ва қоннинг ҳамиди² ахлоқича сўзни бу муҳаққар³ авроҳқа йиғиштурса булурму?”

Буюк назм соҳиби султон таърифиди суз айтмоқдан узини ожиз сезади. Бу — Навоийга хос камтарлик белгиси. Аммо, унинг замирида улуг ҳикмат бор. Султон Хусайн Бойқаро оддий ҳукмдор ва ҳатто оддий теурийзода ҳам эмас. Унинг шоҳлик мартабаси илоҳий, наслик-шажаравий ва маънавий асосга эга. Алишер Навоий “Сабъан сайёр” дostonида бундай деб ёзади:

*Қай шаҳ улким, азалдин этти илоҳ,
Ани офоқ шаҳлари уза шоҳ.
Дин дивоси, алам тирози ул,
Аҳли дин ичра Шоҳи Ғозий ул.
Шоҳ султон Хусайн бин Мансур
Ким, бериб нусрати жаҳонга сурур.
Хонлар узра етиб атоси анинг,
Хон бин хон ато атоси анинг.
Ҳам ато хону ҳам анга ана хон,
Йуқ жаҳонда анинг киби яна хон.
Анга Чингиз улуг ато келган,
Анаси худ Аланқуво келган.*

Яъни: Оллоҳ бул шоҳни азаддан дунё шоҳларининг шоҳи этиб қуйган. У — дин байроғи, байроқнинг қурку чиройи, диндошлар ичида Шоҳи Ғозий номини олган, ғалабаси жаҳонга сурур берган Мансур угли шоҳ Султон Хусайндир. Отаси хонлар авлодидан. Унинг (отасининг) отаси Хон отанинг углидир. Дунёда унинг каби яна бир хон йуқ. Чунки унинг ота авлоди ҳам, она авлоди ҳам хонлардандир. Унинг катга бобоси — Чингизхон, улуг момоси — Аланқувадир.

Хусайн Бойқаро — улуг хонлар шажарасининг давомчиси. Мирзо Улугбек қаламига мансуб “Турт улус тарихи” рисоласида ёзилишича, Аланқува қадимги мугил хонларидан Дибун Баённинг хотини булган. У ёш бева қолади ва илоҳий нур қуватидан уч угил кўради. Учтинчи угли Бузанжар тақдирига Оллоҳ илоҳий нур билан буюк саркарда ва ҳукмдор булиш толейини битган эди. Шу тариха Бузанжар буюк

¹ Ҳасаб — наслу насаб билан эмас, шахсий интилиш туфайли қозонилган обрӯ-эътибор.

² Ҳамида — мақтовга сазовор, ёқимли.

³ Муҳаққар — арзимас, кичкина, назардан паст.

муғул хонлари сулоласига асос солади. У — Чингизхоннинг туққизинчи бобосидир. Хусайн Бойқаронинг шажараси ҳам шу сулолага боғланади. Демак, унинг пешонасида ҳам асли нури илоҳий — шоҳлик нишони зуҳур этган. Аён буладики, Алишер Навоийнинг “Мажлисун-нафоис” тазкирасида битилган таъриф шунчаки мактов-муболага эмас. Чиндан ҳам, Хусайн Бойқаро насабдан сўз очмоқ учун унгача утган хонларни бир-бир ёд этмоқ лозим булар экан.

Шу уринда мантықлик бир савол тугилса ажаб эмас. Султон Хусайн Мирзо насоби жиҳатдан чингизий хонлар авлодидан булгани боис шоҳлик мартабасига сазоворлик унга Оллоҳ иродаси ила тайин этилган саодат ҳисобланар экан. Бинобарин, бу шараф тожи бошқа темурий ҳукмдорлар бошида ҳам булиши керак эди. Ё насаб ва шажара, ворислик бобида барча темурийлар тенг мақомда эмасмиди? Нега ҳазрат бобомиз султон дустӣ мавқеини ҳаммадан улуг булиб, “Йуқ жаҳонда анинг киби яна хон”, дея фахр-ифтихор қилмоқда? Бунинг сабаби шу таърифнинг узида мухтасар байн этилган. Султон Хусайн Мирзо Бойқаронинг насаб жиҳатдан улуглиги шундаки, у нафақат ота тарафдан, балки она тарафдан ҳам темурий ва чингизий сулола вакилидир.

Заҳриддин Муҳаммад Бобур “Бобурнома” асарида бу масалага янада ойдинлик киритади: “Султон Хусайн Мирзо бинни Мансур, бинни Бойқаро бинни Умаршайх бинни Амр Темур. Мансур Мирзо билан Бойқаро Мирзо подшоҳлик қилгон эмас. Онаси Ферузабегим эди. Темурбекнинг набираси. Султон Хусайн Мирзо Мироншоҳ Мирзонинг ҳам набираси булур эди. Султон Хусайн Мирзо каримутарафайн эди, асл подшоҳ эди”.

Аён булдики, икки тараф — ота ва она томонидан хонлар сулоласига мансублик ҳукмдорликка икки жиҳатдан ҳам сазоворлик — асл подшоҳлик белгиси экан. Темурий ҳукмдорлардан яна Заҳриддин Муҳаммад Бобур ана шундай илоҳий шарафга мушарраф зот эди. Зеро, бу икки султон тақдирда ухшаш жиҳатлар ҳам талай.

Демак, Алишер Навоийнинг Султон Хусайн Бойқаро таърифида битган сатрлари тарихий ва мантықий асосга эга. Аммо буюк сўз султони таърифи подшоҳ бобида шу билангина кифояланмайди. У Хуросон султони фақат илоҳий, наслий-шажаравий жиҳатдан эмас, балки маънавий жиҳатдан ҳам подшоҳлик мартабасига муносиб зот эканини асослаш киринишади:

*Фахр йуқ анга салтанат оти,
Ул булиб салтанат мубоҳоти.
Шоҳлар қулдугин қуриб марғуб,
Анга дарвешлик булиб матлуб.
Гарчи шаҳларни зирдаст айлаб,
Узни дарвешларга паст айлаб.
Аждаҳо зур вақти илғида мур,
Қила олмай валек мурга зур.
Пили гардун қошида пажмурда,
Пашша лек ўлмай андин озурда.
Туфроғ айлаб фалакни кин чоғи,
Лекин аҳли ниез туфроғи.*

Яъни: Султон Хусайн Бойқаро мен шоҳман, деб мақтанмайди. Салтанат унинг учун фахр-ифтихор манбаи эмас. Аксинча, у туфайли салтанат фахрли нарсасига айланади. Унга шоҳлар қуллуқ қилса, у дарвешликни маъқул қуради. У гарчи шоҳларни ҳукмига буйсундирса-да, узини дарвешдан ҳам ҳақир деб билади. Қудрати жушган чоғда аждарҳо унга чумолидек гап. Аммо у чумолига жабр қилмайди. Фалак фили унинг қошида майибу мажруҳга айланиб қолади. Лекин у пашшага ҳам зиён етказмайди. Жанг қилса, фалакнинг чангини чиқариб юборади, бироқ узи муҳтожлар оғи остидаги тупроқдек хокисордир.

Демак, Хусайн Бойқаро тахт истовчи ҳукмдор эмас, Ҳақ истовчи ҳукмдор. Унинг учун энг олий мартаба — дарвешлик. Хун, шундай экан, не боис у салтанатдан батамом воз кечиб, руҳ тариқати — дарвешлик йулини тутмади? Алишер Навоийнинг “Ҳар гадоким, бурейи фақр эрур қисват анга” деган мисра билан бошланувчи газалида бу масала теран таҳлил этилади. Устоз Нажмиддин Комил “Шоҳ ва дарвеш ҳикмати”¹ мақоласида мазкур газални тулиқ шарҳлаб, Алишер Навоийнинг

¹ “Ёшлик” журнали, 1988 йил, 2-сон.

шоҳлик ва дарвешлик борасидаги фалсафий қарашларини шарҳ этган. Шу боис биз газалини яна бошдан изоҳлаб утирмаймиз, унинг айрим байтлари асосида фикр юритамиз, холос.

Бир қарашда, шоҳ ва дарвеш мутлақо қарама-қарши қутблар бўлиб туюлади. Чиндан ҳам шундай. Алишер Навоий газалнинг туртинчи байтида бу фикрни қуйидагича ифода этади:

*Ҳар не шаҳ мақсудидур — дарвешнинг мардудидир,
Кур, не ҳиммат мунга, не нав эрур ҳолат анга.*

Шоҳ истаган нарса дарвешнинг нафратини қўзғатар экан, бунинг (дарвешнинг) ҳиммати билан унинг (шоҳнинг) ҳолатини тенглаштириш мумкин эмас экан, шоҳ негиб дарвешлик йулини тутсин? Аммо суз Хусайн Бойқаро таърифига етгач, шоир ҳақиқатнинг тамоман бошқа жиҳатига эътиборни тортади:

*Шоҳга шаҳлик мусалламдур, агар булғай мудом
Шоҳлик таркин қилиб, дарвеш улур ният анга.*

Бу байтни Нажмиддин Комил домла мана бундай шарҳлайди: “Ният” сузи байтнинг маъносини узгартирган: агар шоҳда ҳар доим шоҳликни тарк этиб, дарвеш бўлиш нияти бўлса, шоҳлик унга тобе ва муқаррардир. Бошқача изоҳласак, дарвеш бўлиш учун тахту тожни тарк этиш шарт эмас, балки кўнгилда ана шу ният бўлса бас”. Дарҳақиқат шундай. Ислоом фалсафасига кура, ҳар қандай амал ниятга қараб бўлади. Кўнгли кир, баднийат киши ҳаргиз эзгу ишга қўл уролмайди. Қалби пок, некбин одамнинг орзуси эса ҳали амалга ошмай турибоқ яхши самара бера бошлайди — бошқаларнинг эъзозу эҳтиромига сазовор бўлади. Ният амал ифодаси экани хусусида муборак ҳадисда бундай дейилади: “Амаллар ниятга қараб қабул қилинур, ким қандай ният қилгайдир, шунга эришгусидир...” Аммо, дарвешлик мартабасига етишиш нияти билан яшаш шоҳларнинг барчасига ҳам насиб этавермас экан:

*Мумкин эрмас шаҳлар ичра бўйла ниятлг, магар
Шоҳ Ғозийким, муяссар булди бу давлат анга.*

Демак, бу мартаба шоҳлар ичидан фақат Султон Хусайн Бойқарога муяссар бўлган экан. Нега фақат унга муяссар бўлди бу бахт? Алишер Навоий буни қуйидагича изоҳлайди:

*Шоҳлар дарвешню дарвешлар шоҳики, бор
Шоҳлик сурат анга, дарвешлик сийрат анга.*

Маълум буладики, Султон Хусайн Бойқаро, Алишер Навоий талқинида, комиллик бобида хос мақомга етишган — куч ва ақл мужассамига айланган зот. Унинг суратигина шоҳ, сийрати — дарвеш. У шоҳлар ичра энг буюк шоҳ булгани каби, инсонлар уртасида ҳам энг етук инсон экан. Нега бошқа ҳукмдорларга бу бахт насиб этмади? Алишер Навоий назарида, Султон Хусайн Бойқаронинг шоҳлик бобида хос мақомга кўтарилиши — Оллоҳ иноятидан. Шоирнинг суюкли султонга бағишлаб ёзилган қасидасида бу масала янада ойдинлашади. Қасиданинг бир байтида бундай дейилади:

*Шоҳлар дарвешню дарвешлар шоҳики, Ҳақ
Шоҳ қилди суратин, дарвеш қилди сийратин.*

Демак, бу юксак мартаба, бу тенгсиз саодат фақат Хусайн Бойқарога лозим қурилган.

Шу уринда яна бир гапни таъкидлаш даркор. Темурий ҳукмдорларнинг деярли барчаси руҳан дарвешликка мойил булган ва буюк тариқат соҳибларига эътиқод қўйган. Чунончи, Заҳриддин Муҳаммад Бобур форсий рубоийсида дарвешлик хусусида бундай деган эди:

*Дарвешонро агар на аз хешонем,
Лек аз дилу жон муътақиди эшонем.
Дураст мағуй шоҳи аз дарвеший,
Шоҳем, валс бандаи дарвешонем.*

Яъни: гарчи дарвешларга қариндош бўлмасак-да, лекин уларга жопу дилдан эътиқод қўйганмиз. Шоҳликни дарвешликдан йироқ демагил, биз шоҳмиз-у, бироқ дарвешларга қўлмиз.

Айтиш мумкинки, шоҳлик мақомидаги дарвешлик фақат бир шаҳсга хос сифат эмас. Бу юқорида зикр этилган буюк тимсол — Амир Темур ҳазратларидан утиб келатган фазилат эди. Лекин Алишер Навоий назарида у Ҳусайн Бойқаро сиймосида улуг ҳикмат рамзига айланади.

Дафъатан кунгилдан яна бир андиша кечади: ғ буюк бобомиз чиндан ҳам таърифни бир парда зиёда қилиб юборган, ёхуд Султон Ҳусайн Мирзо Бойқаро мислсиз имконият ва салоҳиятга эга бўлгани ҳолда уларнинг мингдан бирини-да юзага чиқаролмаган, бор истеъдоду шижоати беҳуда айш-ишратга сарф бўлган. Йўқса, унинг салтанати вафотидан сунг бир-икки йилда завол топиб, зурриёдларининг умр шажарига ут тушармиди?..

Тарихнинг уз ҳукми бор...

Ажаб дунё экан бу дунё! Ул зотнинг камолидан ҳикмат туелмаган дил заволидан иллат топишга тиришади...

Бу умр ҳикматин туймоқ керак! Аммо, ҳазрат Алишер Навоий айтиб адо қилолмаган шараф султони умри ҳикматига бу нотавон кунгил нетиб етсин!

Ул зотнинг нуқтадонлиг, нуқтапардозлиг ва шеър айтиш борасидаги фазилати Алишер Навоийни ҳайратга солади. У “Мажолисун-нафоис” асарида ҳазрат Амир Термурнинг шеър ва сўзни гоётда теран ҳис этиш иқтидори ҳақида гапирар экан, бу фазилат Султон Ҳусайн Бойқарога ҳам хос эканини таъкидлайди: “То олам аҳли билгайларким, Султон Соҳибқиронгаким¹, мажолисда пайдар-пай хуб абёт ва яхши сўзлар дармаҳал воқе булур даги маврусийдурким², нисбатин ул жадди бузургворга³ тузатурким, ул бирининг макони равзаи жинон ва бу бири жаҳон мулкида жовидон булсун!..”

Демак, Султон Ҳусайн Бойқаронинг шоҳлик ва дарвешлик мартабаси наслий-шажаравий ва илоҳий асосга эга бўлгани каби таъби поэтиклик — серфаҳмлиги ҳам шундай асосга эга экан. Эътибор берилса, Алишер Навоийнинг бу изоҳида яна бир маъно яширин. Яъни, Султон Ҳусайн Бойқаро зукколик бобида Соҳибқирон Амир Темур каби юксак фазилат соҳиби экан, унда шеърни тушуниш қобилияти назм битиш иқтидоридан кура баландроқ бўлган...

Алишер Навоий “Мажолисун-нафоис” асарида шоҳ дустининг зуккотаъблигидан далолат берувчи иккита воқеани ҳикоя қилади. Уқиб султоннинг сўзни ҳис этиш борасидаги истеъдодидан ҳайратга тушасиз...

Султон Ҳусайн Бойқаро газалларини мутолаа қилиб, Алишер Навоий таъкидлаган дарвеш руҳи билан ошно буласиз. Буюк салтанат тахтида ҳукм сурган олий зотнинг дунё бебақолигию умр омонатлиги ҳақидаги мушоадалари қалбни мутаассир этади. Тугри, бу гаплар янгилек эмас. Бу ҳақиқат минг йилларки шоирлар қалбини тирнаб келади. Аммо у улуг мартаба соҳиби — мислсиз қудрат тимсоли тилидан жаранглаганида энг олий эътироф бўлиб эшитилади. Шунда инсон — барибир инсон, унинг ҳужаси амал-мартаба эмас, олий руҳ эканига яна бир бор иймон келтирасиз:

*Кун кунгулни бу чаманга боғлама, эй андалиб
Ким, гули мақсуд ҳаргиз очмади гулзори даҳр.*

Мана бу байт эса дарвешлар шоҳи эканидан фахрларини руҳида ёзилган:

*Эй Ҳусайний, бошим узра чатрдекдур дуди оҳ,
Шпак эмаским, дарди ишқ аҳлига султонмен бу кун.*

Маълум буладики, “шоҳлар дарвешию дарвешлар шоҳи” деган таъриф эл-улус ичра ҳам кенг тарқалган ва буни шоҳнинг узи ҳам эътироф этган.

¹ Ҳусайн Бойқаро назарда тутиляпти.

² Маврусий — мерос, ота-бобосидан утган.

³ Жадди Бузургвор — улуг бобо (Амир Темур).

Султон Хусайн Бойқаро газалларида зериккан инсон кайфияти ҳам буй курса-тиб туради. Эътибор берилса, у қушинча фаолиятсизликдан зериккани аён булади. Биз темирлий шахзодаларнинг тож-тахт талашгани ҳақида кўп гапиримиз. Аслида улар тож-тахт талашмаган, фаолият талашган. Улар кескин фаолиятсиз яшолма-ган... Эҳтимол шундандир, Султон Хусайн Бойқаро вужудидаги буюк шижоат кунгил фарёдига айланиб қозога тутилган:

*Саврқадрлар, доларуҳлардин очилмас бу кунгул,
Ваҳ, нетайким, даҳр боғи ичра йўқ ул гулзор.*

Султоннинг пурмаъно, ўйноқи ва гузал газаллари кўп. Уларнинг ҳар байтидан ақл ҳикмат туйиб, кунгил завққа тулади.

Бобур Мирзо султон шеърлари хусусида гапириб, “Баъзи байтлари ёмон эмас-тур”, дейди. Демак, унга Хусайн Бойқаронинг айрим байтлари жуда маъқул булган. Хуш, айнан қайси байти? Бизнингча, Бобур Мирзо кунглига хуш ёққан байтлардан бири мана бу:

*Утга ендур сарвини, ул қадди раъно булмаса,
Елга бергил гулни, ул рухсори зебо булмаса.*

Бобур Мирзо бу байтга назира тарзида бир газал битган. У қуйидагича бошлана-ди:

*Ким кўрар хуришдини, ул моҳсиймо булмаса,
Ким сўрар шаккарни, ул лаъли шакархо булмаса.*

Маълумки, бирор шоир газалига назира боғламоқ унинг туласинча ва ёки қайси-дир байтининг тан олинганини билдиради. Бобур Мирзо Султон Хусайн Бойқаро-нинг юқоридаги байтига назира тарзида газал битган экан, демак, бу байт унга гоёда маъқул келган ва унинг оҳангида газал битишга илҳомлантирган.

Буюк султон фазилатлари ҳақида гап кетар экан, унинг дустни беҳад қадрлаш, биродарлик расмини юксак тутиш эътиқоди хусусида тухталмай илож йўқ. Алишер Навоий ва Хусайн Бойқаро дустлиги... Бир-бирини мудом эъзозу эҳтиромда тутган, садоқат шевасини ҳар недан аъло деб билган бундай сиймолар дунёда ўта камёб бўлса керак. Бу дустлик гоҳ биродарлик, гоҳ оға-инилик, гоҳ кўкалдошлик, гоҳ устозу шогирдлик суратида намоён бўлса-да, уни аниқ бир мезон ёхуд таъриф билан ифодалаш мушкул. Султон Хусайн Бойқаро “Рисола” асарида Алишер Навоий таърифида сўз айта туриб, бу яқинликни шундай шарҳлайди: “То бу фарҳунда замо-ну бу хужаста давронким, бу нотаваоннинг байри¹ ил кунумдину ул чодирий киши қорамдин қуллуқ силкидин кўкалтошлиқ поясиға еткан ва мулозамат тарийқидин мусоҳабат сармоясин эткан ҳарам кабутаридек пардасарой хилватида маҳрам ва суроҳий батидек² шабистон суҳбатида ҳамдам, ҳақ сўз адосинда далер³, яъни Мир Алишер аслаҳаллоху шонаҳуким, таҳаллуси Навоийға машҳурдуруру ашғорида бу таҳаллуси мастур, турк тилининг ўлган жасадиға Масиҳ анфоси била руҳ киюрди ва ул руҳ тошқонларға туркий ойин алфоз тору пудидин⁴ ҳулла⁵ ҳарир кийурди”.

Бизнингча, бу хусусда бошқа сўз ортиқча.

Демак, Султон Хусайн Мирзо ҳар шевада комил фазилат соҳиби, ибрат мужассами экан. Унинг умр китобидан ҳар қанча урганилса, сабоқ олинса, арзийди. Аммо беш асрдан буён нега тегишли сабоқ, лозим хулоса олинмади? Буюк зотнинг эзгу ибратига мос авлод нечук то ҳануз камол тошмади? Не боис ҳалигача Хусайн Бойқаро номи тилга олинса, бас, майу майхўрликдан баҳс кетади?..

Султон Хусайн Мирзо Бойқаро қаби зотлар ибрат китобидан сабоқ олмоқ замо-ни энди етгандир. Шоядқи, шундай бўлса!

¹ Байри — синашга, эски, қадимий.

² Бат — урдак шаклидаги май идиши.

³ Далер — жасур, ботир.

⁴ Тору пуд — ўриш-арқоқ.

⁵ Хулла — нафис кийим.

ХУСАЙНИЙ

РАҲНАМОЙИНИ

КЕЛГУСИ

*Ғам сема, мажнун кунгилким, дилрабоийинг келгуси,
Базми айшинг тузгучи ишратфизойинг келгуси.*

*Айлагил парвоз, эй шаҳбози ҳимматким, бу кун
Тойири қудс¹ ошиёенинда ҳумойинг келгуси.*

*Тийра шоми ҳажрида куб қолма тонгим, меҳр ила
Субҳа давлатдек чиқиб, тобаанда² ойинг келгуси.*

*Ғам сема, лабташна ҳижрон дашгида ҳайрон қолиб
Ким, зулоли васл ичарга раҳнамоийинг келгуси.*

*Эй Хусайний, қилмагил ишрат навосиниким бу кун
Ким, гулистони нишотингда³ Навойинг келгуси.*

*Оҳ ила азм айладим, розимга маҳрам, яхши қол,
Дард ила айрилдим, эй дардимга марҳам, яхши қол.*

*Хизматингда жону кунгилни куюб азм айладим,
Эй кунгулга мунису жонимга маҳрам, яхши қол.*

*Гарчи ҳижронингда қолмас руху жисмимдин асар,
Сен саломат булгил, эй руҳи мужассам, яхши қол.*

*Мен бориб, сен ёр олинда қолурсен, эй кунгул,
Мени расво айладинг, расвои олам, яхши қол.*

*Хайрбодингдин⁴ Хусайний телба булмиш, эй пари,
Демасун ёрига ҳеч фарзанди одам: яхши қол.*

¹ Тойири қудс — рух, жон.

² Тобаанд — нур сочувчи.

³ Нишот — қувониш, суюниш.

⁴ Хайрбод — хайрлашиш.

* * *

Гунчани оғзинг десам, найлай, анинг гуфтори йук,
Сарвни қаддинг десам, нетай, анинг рафтори йук.

Ойни не янглиг санга нисбат қилурким, ҳусн аро
Сарвдек ҳам қадди йук, ҳам гул киби рухсори йук.

Зулфунга сунбулни не нав айлагай ташбеҳким,
Ҳам дилосо атри йук, ҳам жон риштасидек тори йук.

Айта олмон лаълингта ёқут ухшарким, онинг
Ҳам чучук таъмию ҳам жонбахшлиқ осори йук.

Гар рақибингдин мени уксук кўрарсен, тонг эмас,
Кимки ошиқ будди, итдин кам ҳам онинг ори йук.

Истасанг кўнглумга осойиш, қадаҳ тут, соқиё
Ким, даме йуқким улусдин юз туман озори йук.

Куйида итти Ҳусайний кўнгли, тонг йук, истаса
Ким, булбугур онда бир девонаи афгори йук.

* * *

Соябони зулфиким, ойдек юзига ёпилур,
Сарсари оҳимдин ул гаҳ ёпилур, гаҳ очилур,

Ҳар ён кўз солса ул гулчеҳра, айни рашқдин
Кўнглима ҳар киршиги, ваҳким, тикандек санчилур.

Телба кўнглум ҳар қаён итса бадан вайронидин,
Ишқ саҳросида мажнунвашилар ичра топилур.

Эй мусулмонлар, узумни билмасам, кайфиятим
Ишқ ошуби аро беихтиёр ўлгон билур.

Гулбини ишқинг кўнгул богида ашқим сугидин
Мен худ эқтим, билмон, андин то не гуллар очилур.

Сарнавиштим¹ ишқ эмиш, эй шайх, кўрмай чора йук
Ҳар кишининг олига неким азалда ёзилур.

Нечаким ихфо² қилур ишқдин Ҳусайний, войким,
Кўргач ул ойни яна беихтиёр афгон қилур.

¹ Сарнавишт — тақдир.

² Ихфо — яшириш, беркитиш.

ОВРУПОНИНГ БУДДАСИ

Э пикур замонидан Сукроту Афло-тун, Фалесу Пифагор, Буддаю Моний давригача, Зардушт фалсафасидан то Мартин Хайдеггер таълимотигача мислсиз шаън-шавкат ила намоён бўлиб келган олам ва одам ҳақидаги нодир фалсафа вакилларида бири Фридрих Ницшедир.

Ницше 1844 йилда Германияда тугилди. Бонн ва Лейпциг шаҳрида таълим олди. Йигирма икки ёшида газетада адабий ходим бўлиб ишлади. Йигирма тўрт ёшида Базел университети илмий Ҳимоясиз унга докторлик даражасини тақдим этди. У уша даврдаги буюк немис мутафаккирлари Якоб Буркхардт ва Рихард Вагнер билан дўст тутинди.

Ницше 1876 йилда огир дардга чалинди. Халқ орасида Ницше ақлдан озиб, руҳий касалликлар шифохонасига тушибди, деган миш-мишлар тарқалди. "Руҳимнинг балоғати худди мана шу даврга тўғри келади", деб ёзган эди Ницше таржимаи ҳолида. У дарддан фориг бўлгач, янада кучга тўлди. Университетда дарс берган кекса устози Ричл унга, бу жуда ноёб сиймо, у нимани истаса, ҳаммасига қодир, деб таъриф берган эди. Навоийга сабий чоғларида Аттор қандай таъсир қилган бўлса, Ницшега Артур Шопенгауэр шундай таъсир курсатди. У Шопенгауэр асарларини ва айниқса "Дунё: ирода ва тасаввур сифатида" китобини ёдлаб олар даражада севиб ўқиди. Бу асар унинг тақдирида кескин ўзгариш ясади.

1872 йилда Ницше "Трагедиянинг муסיқа руҳидан тугилиши" деган асарини ёзди. Асар Германия ва Оврупода катта шов-шувга сабаб бўлди. У антик маданият ва антик тафаккурга кўйилган буюк ҳайкал деб баҳоланди. Шундан сунг олимнинг "Бевақт қораламалар", "Инсонга хос, ҳаддан ташқари инсонга хос", "Қувноқ билим", "Аччиқ ҳикмат", "Зардушт таваллоси", "Яхшилик ва ёмонликнинг нариги тарафида", "Ахлоқнинг келиб чиқиши", "Санамларнинг шоми", "Дажжол", "ЕССЕ НОМО" деган йирик фалсафий-адабий асарлари дунёга келди. Уларда олимнинг фикри жуда кенг миқёс касб этади. Ницше таъбири билан айтганда, у тўла-тўқис ва батамом Оврупо руҳига йўғрилди. Ницше инсон ва унинг ҳаёти ҳақидаги аъна-

навий қарашларни синдирди ва ҳаммасини қайта баҳолаб чиқди. У, одам боласида махлуқ ва холиқ бир бутун бўлиб кетган деб ёзди ва узининг беҳад қудратли фалсафий тафаккурини одамни махлуқликдан қутқариб, холиқлик мақомига кутаришга қаратди. Эҳтимол, бу сўзлар бизга ўта шакколик бўлиб туюлар. Бир замонлар Мансур Ҳалложнинг “Аналҳақ!” деган шиори ҳам кўпчиликка шакколик бўлиб туюлган, лекин кейинча уни тушунувчилар топилган. Тафаккур тараққиёти шуни тақозо этади. Инсон махлуқликдан халос була бориб охири комиллик — холиқ даражасига этади. Бу мақомда у Ало, яъни энг баркамол одамга, одамлар сарварига айланади.

Ницше асарларини ҳикмат оҳангида ёзади, ҳикмат айтаётгандек сўйлайди. Уларда фикр кўпиради, туйғу жўшади.

Ницшеннинг ҳикматлари инсон ва унинг эртаси, олам ва унинг келажаги ҳақидаги ўтли башоратлар билан лиммо-лим. Чиндан ҳам, Ницше ижоди — бошдан-охир башоратдир. У бежиз, мен Оврूपонинг Буддасиман, демаган.

Ницше ҳикматларини бир бор ўқиган одам ундан бош кутаролмайди. Зотан, озодликни, ахлоқийликни ва ғайриахлоқийликни Ницшедек тушунтира олган одам йўқ.

Оврूपо фалсафасини, Ницше таълимотини урганмай туриб, бугунги дунёнинг сир-синаотини англаб бўлмайди.

Биз ўқувчиларимизни Ницшедек буюк аллома ва адиб ижодига “Зардушт таваллоси” асаридан бошлаб ошно этишга қарор қилдик. Нега айнан шу асар танланди? Чунки, Зардушт, ҳарқалай, Шарқ одами. У бундан икки ярим минг йиллар муқаддам бизнинг кенгликларда яшаб ўтган.

Ницшеннинг туғишган синглизис Елизавета Фёрстер-Ницшеннинг ёзишича, улуғ файласуф Зардуштни болалик чоғида тушида курган. Ницше илк асарларида етуқ одамни тарбиялаш, буюк шахсларни вояга етказиш ғоясини илгари сурган ва кейинчалик бу ғоя уни бутунлай банд этган. Бирон бир буюк одамни яратиш учун инсоният тинимсиз меҳнат қилиши керак. Унинг вазифаси фақат мана шу, бошқа нарса эмас”, деб ёзган эди у илк асарларидан бирида.

Ницше, Зардушт — бутун борлиқнинг энг олий суратда намоён бўлиши, дей-

ди. У — Ало одам, деб эътироф этади. У Зардуштни Оврूपо цивилизациясининг Цезар, Шекспир, Данте, Рихард Вагнер, Байрон ва унинг қаҳрамони Манфред, Генрих Гейне каби етуқ намоёндалари билан теппа-тенг деб билади. Унинг назарида, уларда Зардуштдан ва Зардуштда улардан нимадир бор.

“Зардушт таваллоси” — буюк бир илҳом ва башорат қудрати билан ёзилган асардир. Зардушт каломи ҳақида Ницшеннинг ўзи: “Бунда ҳикмат эҳтирос кучидан қалтирайди, нутқ мусиқага айланади”, деб ёзган эди. Зардушт бу асарда мислсиз бир тимсол, мислсиз бир таълимот, мислсиз бир дастурдир. У — бошдан-оёқ Ницшеннинг узидир.

Ницше асар услубига жуда катта аҳамият беради, уни мусиқа каби яратади. Лекин бу мусиқа ўз-ўзидан тугилган эмас. Унинг асоси — қадимий Шарқ, хусусан, паҳлавий ҳикматларидир. Қадим паҳлавий матнларида Адурбод Зардушт ўглининг мана бундай сўзлари ёдгор бўлиб қолган:

“Ва у айтди: “Мен давлатмандлик, қашшоқлик ва ҳукмфармолик йуларидан ўтдим. Давлатманд бўлган чоғимда сарҳоват қилдим, кулим очиқ бўлди; тахтга ўтирганда камтар ва шафқатли бўлдим; қашшоқлигимда ҳамма нарсани тиришқоқлик билан меъёрида қилдим. Тинчликни сақлаш — жанг қилмоқдан афзалдир. Кек сақламоқдан кўра, умид билан яшган беҳроқдир. Хотиржам бўлмоқ ва ғазабдан сақланмоқ — хайрлидир. Молмулкингизнинг бир қисмини бўлишмоқ ва ёлгон гувоҳга ўтмаслик — барчасидан яхшироқдир. Сураган — адашмайди, қулоқ солган — хато қилмайди, кенгашган — алданмайди. Кимда-ким шуни тушунган бўлса, ундан кўра мамнуроқ кимса йўқдир. Кимгаки худо мададкор бўлса, у барча қулфатлардан озоддир”.

Шу сўзларни Ницше ҳикматлари билан қиёслаб кўрсак, буюк муаллиф ўз ижодий интилишларида не қадар Шарққа талпинганига гувоҳ бўламиз ва шу интилиш шарофати билан Оврूपо ва Шарқ тафаккурининг меваси етилганини англаб оламиз. Яна бир гап: мазкур асар қаҳрамонини Оврूपода “Зороастр” ва “Заратуштра” деб атар эдилар. Қадим матнларда эса “Зардушт” дейилган. Биз ҳам “Зардушт” дейишни маъқул топдик.

ТАРЖИМОН

Фридрих НИЦШЕ

ЗАРДУШТ ТАВАЛЛОСИ

АЛО ОДАМ¹ ВА ОХИРГИ ОДАМ ХУСУСИДА

1

Зардушт уттизга тулгач, она юрти ва унинг ойнакулини тарк этди-да, тоғларга чиқиб кетди. Бу ерларда у уз руҳи ва ёлғизлигининг лаззатини сурди ва ун йил бахт-иқболидан усонмади. Лекин кунлардан бир кун унинг қалби мунқалиб

булди — саҳар мардон урнидан туриб, қуёшга рупара келди ва унга бундай тавалло қилди:

“Эй шаҳи ховар! Агар мунаввар шўлаларингга интизорлар булмаса, сенинг бахт-иқболинг нимага ҳам арзирди!

Ун йил магорам узра балқиб турдинг. Агар мен булмасайдим, менинг лочиним ва морим булмасайди, сен уз нурларинг

¹ Ало одам — Ницше фалсафий қарашда муҳим урин тутувчи баркамол инсон тимсоли. Инсон камолот йулидан бориб, охир-оқибатда энг комил инсон — Ало одамга айланади. Русча таржималарда у “сверхчеловек” дейилган. Биз уни Ало одам, яъни ақлан, маънан, жисмонан энг юксак инсон деб атадик (*Таржимон*).

ва йуллариингдан узинг безган ва туйган булардинг.

Лекин биз ҳар тонгда сени мунтазир кутардик, сенинг саховатингни жонимизга жойлардик ва сенга ҳамду сано уқирдик.

Бок! Мен ҳаддан зиёд бол тушлаган асалари сингари уз донолигимдан узим туйиб кетдим; менга томон илгижо билан чузилган қуллар булишини истайман.

Мен қушқуллаб тортиқ қилиш ва саховат ёғдиришни истайман, токи одамнинг оқиллари телбаликларидан қувониб юрсин ва қашшоқлари бойликларидан шоду хандон улсин.

Шуниинг учун мен пастга инмогим керак: сен ҳам ҳар оқшом шундай қиласан, денгизга чумасан ва дуненинг у бетига ёруглик элтасан, о зарафшон сайёра!

Мен-да худди сен каби ботмогим керак. Мен ҳузурига тушмоқчи булган одамлар бунини шундай деб атайдилар.

Шуниинг учун менга оқ фотиҳа бер, эй сокин чашм, сен ҳадду поёнсиз бахту иқболга ҳам ҳеч қачон ҳасад қилмайсан!

Тукилай деб турган жомни алқа, токи шарбат оқиб, сенинг шуқуҳинг шуълаларини ҳар томонга ёйсин!

Бок, жом яна бушмоқчи ва Зардушт яна одамга айланмоқчи”.

Зардуштнинг ботиши ана шундай бошланди.

2

Зардушт бир узи тогдан тушди, йулда ҳеч ким дуч келмади. Лекин у урмонзорга кирган чоғда, утин териш учун муборак ҳужрасини тарк этган қари чолга йулиқди. Пир Зардуштга бундай деди:

“Бу мусофирни мен танийман. У бир неча йил илгари утган, узини Зардушт деб атаган эди; у жуда узгарибди.

Ушанда сен уз хокингни тоғларга олиб кетган эдинг. Наҳот энди уз оташингни водийларга элтмоқчи ҳаёл қиласан? Наҳот сен ут қуйувчиларга бериладиган жазодан қурқмасанг?

Ҳа, мен Зардуштгни танидим. Унинг

нигоҳи тоза, забонида нафрат йуқ. Шу боис, у худди рақс тушаётган каби елиб бормаётганмикан?

Зардушт эврилмиш, болага айланмиш, хобидан уйгонмиш. Уйқуда ётганлардан сен энди нима истайсан?

Сен ёлғизликда худди денгиз мисол яшадинг ва денгиз сени тулқинлари узра кутариб юрди. Эвоҳ! Сен, ахир, қуруқликка чиқишни хоҳлайсанми? Сен яна уз лошингни узинг кутариб юрмоқчи буласанми?”

Зардушт бундай деб жавоб берди: “Мен одамларни севаман”.

“Шуниинг учун эмасми, — деди пир, мен дашту урмонга чиқиб кетган эдим? Ахир, одамларни бениҳоя севганим учун эмасмиди?”

Энди мен худони суяман. Одамларни суймайман. Наздимда, одам боласи бағоят чала. Одамга муҳаббат мени улдирган булур эди”.

Зардушт жавоб айлади: “Муҳаббат ҳақида мен нима дебман? Мен одамларга тортиқ олиб бораман”.

“Уларга ҳеч нарса берма, — деди пир. — Яхшиси, уларнинг бирон нимасини ечинтириб ол ва узлари билан бирга кутариб бор — уларга шундан кура авлороғи йуқ; магар сенга ҳам худди шу авло булса!

Магар сен уларга тортиқ қилмоқчи булсанг, фақат садақа сурасалар бер, бошқа тортиқ қилма ва яна шундай қилки, сендан тилаб олсинлар!”

“Йуқ, — деб жавоб берди Зардушт, — мен садақа бермайман. Ҳали у даражада қашшоқ эмасман”.

Пир Зардуштнинг гапига кулди ва бундай деди: “Унда бир илож қилки, сенинг газналарингга эғалик қилсинлар! Улар дарвешларга ишонмайди ва бизни тортиқ қилишга келган, деб уйламайди.

Бизнинг қадам товушимиз уларга ҳаддан зиёд мискин эшитилади. Улар тушакларида ётиб, ҳали қуёш бош кутармасдан бурун қадам сасларини эшитса, бу угри қаерга боряпти, деб савол беради.

Қуй, одамлар ичига борма, шу урмонда қолгин! Яхшиси, махлуқлар билан бул! Нега

сен мендек булишни истамайсан: айиқлар ора — айиқ, қушлар ичра — қуш?”

“Пирнинг узи урмонда нима қияпти?” деб суради Зардушт.

Пир жавоб айлади: “Мен қушиқ туқиб, айтаман. Қушиқ туқиятганимда куламан, йиглайман ва уз-узимга бундай деб шивирлайман: мен худога шундай ҳамду сано айтаман.

Бахши булиб, кулиб, йиглаб, шивирлаб мен худога сано айтаман, худойимни улуглайман. Лекин, айт-чи, сен бизга нимани тортиқ қилмоқчисан?”

Зардушт сузларини эшитиб, пирга таъзим қилди ва бундай деди: “Сизга нима ҳам берардим? Ижозат этинг, тезроқ кетайин, токим бирон нимангизни олиб куймайин!”

Шу тариқа улар — кекса пир ва одам йулларига равона булдилар ва худди болалардек кула-кула айрилдилар.

Лекин Зардушт урмонда танҳо қолгач, дилининг тубидан мунгли бир садо келди: “Шундай ҳам буладими одам! Ахир, худо аллақачон улган! Бул пири муборақ урмонида юравериб эшитмаган экан-да!”

3

Зардушт урмон ортидаги шаҳарга келиб, бозор сахнига йигилган оломон устидан чиқди. Унга дор ва дорбоз уйинини курсатиш ваъда қилинган эди. Зардушт халойиққа қарата бундай деди:

“Мен сизларга Ало одам ҳақида таълимот келтирдим. Одам шундайин бир хилқатдирки, ундан ошиб утмоқ керак. Сиз ундан утмоқ учун нима қилдингиз?”

Шу дамгача барча хилқатлар узидан юқорироқ недир бир нарса яратди. Сиз шу улуг тулқиндан сачраган кўпик булиб утирдингизми? Одамдан утиш урнига, тезроқ боз-яна ваҳший ҳайвон тусига киришга ошиқдингизми?

Одамнинг қошида маймун нима деган нарса? Кулги ёхуд азоби куп бир шармандалик. Одам Ало одам қошида худди мана шундай ҳолатда — ё кулги ва ё азобангиз шармисорлиқдадир.

Сиз қуртдан одам булдингиз, лекин ҳали-ҳамон куп ҳолда қурт қобигидан қутулмагансиз. Бир замон сиз маймун

эдингиз ва ҳатто ҳозир ҳам аксар маймуллардан кура маймунроқдирсиз.

Ҳатто ичингиздаги энг оқилларингиз ҳам усимлик билан хулиошарпа уртасида тебраниб турган нораво бир шаклдир. Лекин мен, ахир, сизларга усимлик ёки шарпа булинг, деб айтяпманми?

Қаранг, мен сизларга Ало одам ҳақида таълимот беражакман.

Ало одам — заминнинг мазмуни. Сизнинг иродангиз “Майли, Ало одам заминнинг мазмуни булсин!” деб айтсин.

Биродарларим, мен сизга илтижо қилиб, заминга содиқ булинг ва сизга ер узра умид туғрисида сузлаётганларга ишонманг! Узлари биларми, билмасми, барибир, улар — заҳарлагувчидир, деб айтурман.

Улар ҳаётдан нафратланур, улар узларини узлари заҳарлаган ва улим сари йул олган, ер улардан чарчаган. Улим уларга!

Аввалда худобезорилик энг мудҳиш безорилик эди. Аммо, худо улди ва у билан бирга бу худобезорилар ҳам улди. Энди ерни ёмонлаш — энг мудҳиш жиноятдир, билиб булмаснинг моҳиятини ер мазмунидан юксак билмоқ ҳам баайни шундайдир.

Бир замон дил вужудга шундай нафрат билан қараган эди. Ушанда шу нафратдан кура юксакроқ ҳеч нарса йўқ эди; у вужудни орик, манҳус ва оч куришни истаган эди. У вужуд ва заминдан қочишни шундай кузлаган эди.

У, бу дилининг узи шунчалар орик, манҳус ва оч эди; шафқатсизлик унинг роҳати эди!

Лекин, эй биродарларим, айтингиз: сизнинг вужудингиз дилингиз ҳақида нималар дейдир? Ахир, сизнинг дилингизнинг бойлиги қашшоқлик, лойқа сел ва манманлиқдан узга нимадир?

Чиндан ҳам, одам — лойқа селдир. Уни узига ютиб яна тоза қилмоқ учун фақат денгиз булмоқ керак.

Қаранг, мен сизга Ало одам туғрисида суйлаяпман: у — уша денгиз, унда сизнинг улуг нафратингиз чуқиб кетгай.

Сиз бошдан кечиришингиз эҳтимоли булган энг олий нарса нимадир? У — Улуг

нафрат соатидир. Уша соатда сизнинг бахт-иқболингиз кузингизга манфур булиб курингай, сизнинг ақлингиз ва сизнинг яхшилигингиз ҳам манфур булиб курингай.

Уша соатда сиз айтурсиз: “Менинг бахтим нимадир! У — қашшоқлик, ифлослик ва уз-узидан ожизона мамнунликдир. Менинг бахтим менинг борлигимни оқламоғи керак эди”.

Уша соатда сиз айтурсиз: “Менинг ақлим нимадир! Арслон улжа қидиргандай, у ҳам билим қидирармикан? У — қашшоқлик, ифлослик ва уз-узидан ожизона мамнунликдир!”

Уша соатда сиз айтурсиз: “Менинг яхшилигим нимадир? У мени телбавор қилмади. Мен уз яхшилигим ва ёмонлигимдан қанчалар толдим! Буларнинг барчаси — қашшоқлик, ифлослик ва уз-узидан ожизона мамнунликдир!”

Уша соатда сиз айтурсиз: “Менинг адолатим нимадир! Курмайман мен — аланга булдимми ё чўг булдим. Одил эса у — аланга ва кумирдир!”

Уша соатда сиз айтурсиз: “Менинг шафқатим нимадир! Ахир, шафқат одамларга муҳаббат қуйганлар михланадиган салб эмасми? Лекин менинг шафқатим хочга михланиш эмасдир”.

Сиз аввал шундай суйлаганмисиз? Сиз аввал шундай нидо қилганмисиз? Оҳ, қанийди, сизнинг шундай нидоларингизни эшитган булсам!

Сизнинг гуноҳингиз эмас, такаббурлигингиз кукларга фарёд солади; гуноҳларингиз тубанлиги фарёд кутарадир!

Лекин сизни уз тили билан ялайдиган чақмоқ қани? Сизга эм қилинадиган телбалик қани, қайда?

Қарангиз, мен сизга Ало одам ҳақида суйлаб турибман: У — чақмоқ, У — телбалик!”

Зардушт шуларни айтар экан, издиҳом ичидан аллаким қичқирди: “Биз дорбоз ҳақида куп эшитганмиз, бизга унинг узини курсатсинлар!”

Бутун халойиқ Зардуштдан кулгани турди. Дорбоз эса, бу гаплар ҳойнаҳой менга айтиляпти деб, уртага тушди.

Зардушт эса халойиққа қараб таажжубга ботар эди. Кейин бундай деди:

“Одам — ҳайвон билан Ало одам уртасида тортилмиш арқон, у тубсиз чоҳ узра осилиб туради.

Утмоқ — хатарли, ярим йулда қолмоқ — хатарли, орқага угирилиб қарамоқ — хатарли, қурқиш ва тухташ — хатарли.

Одам — мақсад эмас, куприкдир, ана шуниси муҳим. Одам — угиш ва маҳв булишдир, одамнинг фақат шу жиҳатини севиш мумкин.

Мен улимга тик боқиб умр кечиришдан узгача яшай билмайдиганларни севаман, зотан, улар куприкдан утиб боради.

Мен буюк манфурларни севаман, зотан, улар — узга соҳилларга буюк иштиёқманд ва истакнинг ўқидир.

Мен шундайларни севаманки, улар ҳалок булиш ва маҳкумлик учун юлдузлар ортидан асос изламайди, аксинча, замин қачонлардир Ало одам заминига айланмоғи учун узларини ерга қурбон қилади.

Мен шундай одамни севаманки, у билиш учун яшайди ва қачондир ер юзида Ало одам яшамоғи учун билишни истайди. Зотан, у шу тарзда уз ҳалокатини истайди.

Мен шундай одамни севаманки, у Ало одамга макон қурмоқ учун заҳмат чекади ва ихтиролар қилади ва унинг келмоғи учун ер, махлуқот ва набототни ҳозирлаб қўяди. Зотан, шу тарзда уз ҳалокатини истайди.

Мен шундай одамни севаманки, у уз яхшилигини севади. Зотан, яхшилик — ҳалокатнинг иродаси ва узга соҳиллар истэгининг ўқидир.

Мен шундай одамни севаманки, у узи учун бир қатра руҳ асрамайди, лекин узи бутунлай яхшилигининг руҳи булмоққа интилади. Зотан, у худди мана шу руҳ сингари куприкдан утиб боради.

Мен шундай одамни севаманки, у яхшиликдан интилиш ва толсини ясайди. Зотан, у худди мана шундай — уз яхшилиги учун яшашни истайди ва бошқача умр кечиришни билмайди.

Мен шундай одамни севаманки, у ҳаддан зиёд яхшилик эгаси булишни истамайди. Бир яхшилик — иккита яхшиликдан яхшидир, зотан, у — толени тутиб турувчи тугундан кура катгароқдир.

Мен шундай одамни севаманки, у қалбини тортиқ этади, у миннатдорлик кутмайди ва миннатдорлик қилмайди. Зотан, у мудом узини тортиқ этади ва аямайди.

Мен шундай одамни севаманки, у уйин омади узига келса, уялғай ва уз-узидан бундай деб суроқлагай: “Наҳот мен гирром уйинчи булсам?” Зотан, у уз ҳалокатини истагай.

Мен шундай одамни севаманки, у амалидан бурун олгин сузларни айтади ва доимо айтганидан кура купроқ иш қилади. Зотан, у уз ҳалокатини истаиди.

Мен шундай одамни севаманки, у келажак одамларини оқлайди ва утмиш одамларни ҳалос этади. Зотан, у ҳозирнинг одамларидан ҳалокат истаиди.

Мен шундай одамни севаманки, у худосини суяди ва унга сидқидилдан сигинади. Зотан, у худосининг қахридан ҳалок булмоғи керак.

Мен шундай одамни севаманки, унинг қалби, ҳатто жароҳатланса ҳам, терандир ва у салгина синовдан ҳалок булмоғи мумкин. Шу боис, у узи хушлаб куприқдан утиб боради.

Мен шундай одамни севаманки, унинг қалби лиммо-лимдир, шу боис, у уз-узини унутади ва бор мавжудотни узига жо этади: ана шундай қилиб, бор мавжудот унинг ҳалокатига айланади.

Мен шундай одамни севаманки, унинг руҳи ва қалби озоддир. Зотан, унинг ақли — қалбининг ботинидир, қалби эса уни ҳалокатга етаклайди.

Мен шундайларни севаманки, улар — одамзод боши узра осилиб турган қора булутдан бирин-сирин томчилаб тушаётган оғир томчилардир. Шу сабаб, чақмоқ яқинлашаётир, деб башорат қиладилар ва худди кароматғуйлар сингари ҳалок буладилар.

Қарангиз, мен — чақмоқдан даракчи, булутдан томаётган оғир томчиман. Лекин бу чақмоқнинг номи — Аю одамдир”.

Зардушт шу сузларни айтиб, яна ҳалойиққа қаради ва жим булиб қолди. “Ана улар — қараб турибди, — деди у дилига қарата. — Ана улар — кулиб турибди. Улар мени тушунмайди. Сузларим гушнга кирмайди.

Наҳот улар кузлари билан тингламоғи учун аввал қулоқларини чузиш керак булса? Наҳотки, ноғора қоқмоқ ва тавбаларига таянтирмоқ керак булса? Наҳот улар фақат дудуқларгагина ишонади?

Уларнинг бир нимаси бор, шу нарса билан гурурланади. Лекин узларини мағрур қилган нарсани улар нима деб атайди? Улар буни маданият деб атайди, маданият уларни подачилардан ажратиб туради.

Шунинг учун узлари ҳақида “манфур” сузини эшитишни истамайди. Мен уларнинг гурурини кузгатиш учун суйлайман. У хилқат — энг охирги одамдир”.

Зардушт ҳалойиққа яна шуларни айтди: “Одам мақсадини кузлаб яшайдиган вақт келди. Одамзод уз умидининг энг олий донасини экадиган вақт келади.

Бунинг учун унинг замини ҳали жуда бой. Аммо, бир кун келиб ориқ ва беҳосил булиб қолғай ва унда битта ҳам баланд дарахт усмагай.

Вовайлато! Шундай бир вақт келаётирки, одам энди истак уқларини одамдан кура юқори отолмагай ва унинг камон иши титраш нималигини билмайди.

Сизга айтаманки, рақс тушаётган юлдузни тугмоқ учун уз жонингизда фазони олиб юрмогингиз керак. Мен сизга айтаманки, ҳали сизда фазо бор.

Вовайлато! Одам энди юлдуз тугмайдиган замонлар келаётир. Вовайлато! Энг манфур одамнинг замонаси келаётир, у энди ҳатто узини узи нафратга ботиrolмайди.

Қарангиз! Мен сизга энг охирги одамни курсатаман.

“Муҳаббат — нимадир? Яратмоқ — нимадир? Интилмоқ-чи? Юлдуз дегани нима?” Охирги одам ана шундай деб сураб туради ва кузларини пирпиратади.

Ер кичкина булиб қолди ва унинг юзасида ҳамма нарсани кичрайтиб куюувчи митти одам сакраб-сакраб юрибди. Унинг

уруги суварак каби қирилиб битмагай; охирги одам ҳаммадан купроқ яшайди.

“Бахт-саодатни биз топганмиз”, дейди охирги одамлар ва кузларини пирпиратади.

Улар яшашга совуқлик қилиб қолган мамлакатларини тарк этади. Зотан, уларга ҳарорат керак. Улар кушнилари ҳам суюди ва унга суйкалади, зотан, уларга иссиқ керак.

Касалланмоқ ва шубҳаланиб юрмоқни улар гуноҳ санайди, зотан, улар эҳтиёт-корона қадам босади. Фақат телбаларгина одам ва тошларга қоқилиб юради!

Улар вақти-вақти билан андак заҳар ютади. Шундан яхши тушлар куради. Охирида заҳарни купроқ ютмоқ керакки, то улим қийин кечмагай.

Улар ҳали меҳнат қилади, зотан, меҳнат — роҳат. Лекин улар роҳатдан чарчаб қолмаслик чорасини куради.

Энди бошқа бойлар ҳам, камбағаллар ҳам булмагай. Униси ҳам, буниси ҳам куп тапшиш келтиради. Яна ким бошлиқ булишни хоҳлайди? Ким буйсунишни истайди? Униси ҳам, буниси ҳам анча овоз қилади.

Чубон йуқ, ҳаммаси — пода! Ҳар ким тенглик истайди, ҳамма — тенг. Кимдаким бошқача англаса, у уз ихтиёри билан жиннихонага йул олади.

“Илгари бутун олам телба эди”, дейди уларнинг энг оқиллари ва кузларини пирпиратади.

Ҳаммалари ақлли, ҳар балони билади. Шу боис, ҳеч тухтамай кулавериш мумкин. Улар ҳали жанжаллашиб туради, лекин тез ярашиб олади, булмаса, қоринлари оғриб қолади.

Уларнинг тунга аталган жиндак роҳатлари бор, уларнинг кундузга аталган жиндак роҳатлари бор. Лекин соғлиқ — ҳаммасидан кура афзал.

“Бахт-иқболни биз топганмиз”, деб айтади охирги одамлар ва кузларини пирпиратади”.

Шу аснода Зардуштнинг илк сузи туғади (уни “Дебоча” деб ҳам атайдилар), зотан, худди шу онда издиҳом шодон қичқириб унинг сузини булди. “Бизга уша охирги одамни келтириб бергил, о

Зардушт! — деб қичқирди улар. — Бизни уша охирги одамларга ухшатиб қуйгин! Ушанда биз сенга Ало одамни тортиқ қиламиз!”

Бутун халойиқ шоду хуррам булиб, тилларини тақиллатар эди. Аммо, Зардушт маъюсланиб қолди ва дилига бундай деди:

“Улар мени тушунмайди. Сузларимни кулоқларига ҳам олмайди. Афтидан, мен тоғларда ҳаддан зиёд қолиб кетганга ухшайман, жилга ва дарахтларга купроқ кулоқ тутганга ухшайман. Энди уларга мен худди подачиларга суйлагандай суйлайман.

Тонги тоғлар каби дилим матонатли ва нурафшон. Лекин улар мени совуқ деб уйлайди, гуё мен оғир ҳазил-мазоқлар қиламан.

Қаранг уларга, менга қараб туриб кулади. Кулиб туриб, яна мендан нафратланади. Уларнинг кулгилари музга ухшайди”.

Шунда барчани лол қолдирган бир воқеа руй берди.

Бинобарин, бу орада дорбоз уйинини бошлаган эди. У кичкинагина дарчадан чиқиб келди-да, бозор саҳни уртасидаги куш минорага халойиқ узра тортилган арқондан юриб кетди. У йул уртасига еганида дарча яна очилиб, ундан худди масҳаробоз каби алвон либос кийган барзанги отилиб чиқди-да, шитоб билан биринчи дорбоз ортидан юрди. “Тез юр, чулоқ, — деб қичқирарди у юракни ёрадиган овоз билан, — тез-тез бул, танбал қорамол, хуфя савдогар, башараси пес! Тепиб абжагингни чиқариб қуймай тагин! Сен бу миноралар орасида нима қилиб юрибсан? Сен анов минордан чиқдинг, сени уша ерга қамаб қуйиш керак эди, чунки сен узингдан яхшироқ одамнинг йулини тусяпсан!” У қичқирақичқира дорбозга яқинлашиб борарди; унга етишига бир қадамгина қолганида жуда даҳшатли ҳодиса юз берди, халойиқ ҳангу манг булиб қолди: ҳалиги иблисона ҳайқирди-да, йулини тусиб турган дорбоз устидан сакради. Биринчи дорбоз рақибининг устун келаётганини куриб, бошини йуқотиб қуйди, арқонни курмай

қолди, у лангар чупини ташлади ва узи лангар чупидан ҳам тез шиддат билан пастга учиб кетди, оёқлари ва қуллари қуюндай чарх урди. Бозор саҳни ва оломон бурон турган денгиз янглиг чайқалди, ҳамма саросимага тушиб, дуч келган томонга қочди, қушлар дорбоз қулаётган ёққа узини урди.

Аммо, Зардушт жойидан қимирламади; дорбоз унинг оёқлари остига тушди, мажақланиб, далва-далва булиб кетди, лекин ҳали жони узилмаган эди. Сал утмай, бечора кузини очди ва олдида тиз чуқиб утирган Зардуштни кўрди. “Сен бу ерда нима қилиб юрибсан? — деб суради у ниҳоят. — Мен жин чалишини аллақачон билардим. Энди у мени жаҳаннамга қараб судраяпти, уни бу йулдан қайтаролмайсанми?”

“Виждоним-орим билан қасам ичаманки, эй биродарим, — деб жавоб қилди Зардушт, — сен айтган нарсалар ҳеч қачон булган эмас. На жин бор ва на жаҳаннам. Тананг совимай туриб, руҳинг учиб кетгай. Ҳеч нарсадан қўрқма!”

Дорбоз унга ишонқирамасдан боқди. “Агар гапларинг рост булса, — деди у, — нафасдан айриламан, холос, бошқа ҳеч нима йўқотмайман. Оч қолдирилиб, калтакланиб уйинга ургатилган ҳайвондан кура мен бир оз каттароқман”.

“Унчалар эмас, — деди Зардушт. — Сен хатардан узинга ҳунар ясагансан, бунинг нафратланадиган жойи йўқ. Энди ҳунаринг бошингга етди. Шунинг учун мен сени уз қулим билан кумишни истайман”.

Дорбоз чурқ этмади, қуларини қимирлатиб, миннатдорлик билдирмоқчидай Зардуштнинг бармоқларини қидирди.

5

Шу орада оқшом тушди ва бозор саҳни тун зулматига гарқ булди; халқ тарқалди. Одам қўқиб ва томоша қилиб ҳам ҳоради. Аммо, Зардушт ҳамон мурда ёнида утирар, хаёлларига банд эди. У вақтни унутиб қўйган эди. Тун кириб, унинг салқин эпкини ёлғиз утирган кимсани жунжиктирди. Зардушт урнидан қўзғалди ва қалбига деди:

“Чиндан ҳам, бугун Зардуштнинг ови бароридан келган. У одамни тутиб қололмади, бироқ у мурдани қулга туширди.

Одамнинг туриш-турмуши — безовталик, боз устига, мудом бемаъни. Унинг толеига масхарабоз бўлмоқ ёзилгандир.

Мен одамларга турмушнинг маъносини аңлатмоқчиман. У — Ало одамдир, қора булут ичидан чиққан чақмоқ-одамдир.

Лекин мен ҳали одамлардан руҳан узоқман ва менинг фикрим уларнинг фикри билан қовушмай туради. Мен улар учун телба билан мурданинг нақ миёнасидадирман.

Тун — қоп-қоронги, Зардуштнинг йуллари — қоп-қоронги. Борайлик — совук, музқотган биродар! Сени кумгали олиб борайин ва уз қуларим ила тушроқ тортайин”.

6

Зардушт буларни дилига суйлаб, мурдани елкасига олди-да, йулга тушди. Лекин ҳали юз қадам ҳам юрмаган эди, аллақачон орқасидан биқиниб-пусиб келди-да, қулоғига бир балоларни шишсий бошлади. У минорада куринган масхарабоз эди. “Бу шаҳардан жунаб кетгил, у Зардушт, — дерди у. — Сени бу ерда кўпчилик ёмон куради. Яхшилар ҳам, ёмонлар ҳам ёмон куради, улар сени манфур душман деб билади; сени муъминлар ҳам ёмон куради, халойиқ учун хатарли деб билади. Устингдан кулганлари — сенинг бахтинг. Чиндан ҳам, сен худди масхарабознинг гапини айтдинг. Итнинг улигига дуч келганинг — бахтинг; шундай таққирлаб, узингни қўтқардинг. Лекин бу шаҳардан тез чиқиб кетгил, акс ҳолда эртага сенинг устингдан худди тирик уликнинг устидан сакрагандай сакрайман”. Шундай деб, шарпа гойиб булди. Зардушт эса яна қоронги кучалардан йулга тушди.

Шаҳар дарвозасида унга гурковлар йулиқиб, қуларисидаги машъалани унинг юзига тутди. Зардушт таниб, аңчагача масхара қилиб турди. “Зардушт итнинг улигини олиб кетяптими? Баракалла, Зардушт энди гурковликни касб

қилибди-да! Зотан, бизнинг қулларимиз бундай ҳаром мурдадан ҳазар қилади. Зардушт мабодо жиннинг луқмасини уғирлаб кетмоқчи эмасми? Майлига, иштаҳаси карнай булсин! Лекин жин уғрилиқда ҳали Зардуштни ора йўлда қолдириб кетади! У икковингни уғирлаб кетади, у икковингни еб битиради!” Улар шундай деб кулар ва бир-бирига нималарнидир шипшир эди.

Зардушт уларга жавобан ҳеч нима демади ва уз йулида кетаверди. У икки соат урмон ва ботқоқлардан утиб борди, қулоқларига тинмай буриларнинг оч увиллашлари эшитилиб турди. Ниҳоят, у қаттиқ очқади ва жинчиноқ шўъла таратиб турган ёлғиз бир кулба олдида тухтади.

“Очлик менга худди қароқчидек ташланмоқда, — деди Зардушт. — Урмон ва ботқоқларда, зулмат кечаларда ташланади менга бу очлик.

Менинг очлигимнинг ажиб инжиқликлари бор. Купинча у пешиндан сунг мени ҳоли-жонимга қўймас эди, бугун эса кун буйи очлигимни сезмадим. Қайси гурларда тентираб юрган экан ул?”

Шуларни суйлаб, Зардушт кулба эшигини қоқди. Қари чол чиқди. У қулида чироқ кутариб олган эди: “Келаётган ким, ким у фаромуш тушларимни тўзгитган?”

“Бир тиригу бир улик, — деб жавоб берди Зардушт. — Нон-туз тотганим йўқ. Кундузи эсимдан чиқибди. Очни кимда-ким туйғизса, дилини туйдирган каби-дир. Ҳикматда шундай дейилган”.

Чол ичкарига кириб, дарҳол Зардуштга чавати нон ва шароб олиб чиқди. “Бизнинг томонларда очларнинг ҳоли ёмон — деди у, — шунинг учун ҳам мен бу ерда яшайман. Менинг дарвеш кулбамга одам болалари ва махлуқлар келади. Ҳамроҳингни чақир, у ҳам есин, ичсин, у сандан ҳам баттар чарчаган куринади”. Зардушт бунга жавобан: “Ҳамроҳим улган, уни овқат егани кундириш кийин”, деди. “Бунинг менга дахли йўқ, — деб тунгиллади чол. — Кимда-ким менинг эшигимни қоқиб келар экан, қулимни қайтармаслиги керак.

Енглар, ичинглар, саломат булинглар!”

Шундан сунг Зардушт юлдузларга қарай-қарай яна икки соат йул босди. Зотан, у кечаси йул юришга урганган эди. У уйкуга чумган нарсаларга назар солмоқни хуш курар эди. Тонг ёришар паллада Зардушт урмоннинг энг хилват ерига етди, у ерига йул йўқолди. Шунда у мурдани одам буйи келадиган аммор дарахт ковагига жойлади-да (шу тариқа уни оч бурилардан сақлаган будди), узи ерга — юмшюқ хас-хашак устига чузилди. Шу заҳоти уйкуга кетди. Унинг вужуди ҳориган, лекин юраги тетик ураб эди.

7

Зардушт куп ухлади; тонг ёришди, кун пешин будди, мана, ниҳоят, у кузларини очди. Зардушт урмон ва сукунатга ҳайратланиб боқди, ботинига ҳайратланиб қаради. Кейин у қуруқликни курган маллоҳ каби шаҳд билан урнидан турди ва шодмон будди. Зотан, у Ҳақни курган эди. Шунда у дилига бундай деди:

“Рушнолик нури тушди менга! Энди менга эргашувчи муридлар керак, тирик муридлар керак, мурда муридларни не қилай, уларни елкамда кутариб, истаган еримга элтаман.

Менга эргашувчи тирик муридлар даркор, ортимдан юрсалар, улар уз-узига эргашган булади, улар мен истаган ёққа бирга боради.

Менга рушнолик нури тушди. Зардушт халойиққа эмас, муридларга суйламоғи керак! Зардушт подачи ва поданинг ити булмагай!

Қушларни мен подадан айириб олгали келдим. Халойиқ ва пода мендан норози булгай. Зардушт подачилар уртасида қароқчи деган ном қозонмоқчи.

Мен подачи деб айтяпман, лекин улар узларини яхши ва муъмин одам деб атайди. Мен подачи деб айтяпман, лекин улар узларини иймонли деб атайди.

Яхши ва иймонли одамларга қарангиз! Улар ҳаммадан купроқ кимни ёмон куради? Улар узларининг тош лавҳаларини синдирувчиларни, вайронагарлик келтирувчиларни, жинояткорларни ёмон куради. Лекин, яратувчи шулар эмасми?

Муъминларга қарангиз! Улар ҳаммадан купроқ кимни ёмон куради? Тош лавҳаларни синдирувчиларни, бузгунчиларни, жинояткорларни ёмон куради. Лекин, яратувчи шулар эмасми?

Яратувчи мурдаларни эмас, шунингдек, пода ва муъминларни эмас, муридларни ахтаради. Яратувчи худди узига монанд яратувчиларни ахтаради, янги тошбитикларда янги нарсаларни ёздиганларни излайди.

Яратувчи муридларни ахтаради ва яна узи билан бирга урим урувчиларни ахтаради. Зотан, унинг ҳамма нарсаси уримга келган. Лекин унга юз дона уроқ етмайди. Шунинг учун у бошоқларни қули билан юлади ва газаб отига минади.

Яратувчи муридларни ахтаради ва яна урогини яхши чархлайдиганларни ахтаради. Уларни бузгунчилар, яхшилар ва ёмонлардан нафрат қилгувчилар, деб атайдилар. Лекин улар ҳосилни уриб олади ва байрам қилади.

У билан бирга яратувчиларни ахтаради Зардушт, у билан бирга ҳосил урадиган ва байрам қиладиганларни ахтаради Зардушт. Пода, подачи ва мурдалар билан бирга нимани яратар эди Зардушт!

Сен, эй менинг тунгич муридим, хуш қол! Мен сени дарахтнинг ковагига яхшилаб беркитдим, бурилардан сақладим.

Биз айриламиз, вақт етди. Тонгдан тонгга қадар мен Ҳақ нималигини билдим.

Мен на подачи ва на гурков була билгайман. Мен энди ҳеч қачон ҳалойиққа суйламасман. Мен сунги марта мурда билан суйлашдим.

Яратувчи, ҳосил урувчи ва байрам қилувчиларга қушилгим келади: мен уларга камалакни курсатсам дейман ва яна уларга Аю одам қошига етакловчи жами пиллапояларни курсатсам дейман.

Мен қушигимни дарвешларга айтаман, мен қушигимни жуфт-жуфт булиб яшайдиганларга айтаман. Ҳеч эшитилмаган нарсаларни эшитишга шавқи борларнинг юракларини мен бахтим билан вазндор этмоқчи буламан.

Мен мақсадим сари ингиламан, йулимдан бораман. Мен ивирсиган ва ялқовланганлар устидан сакраб утиб кетаман. Майлига! Менинг йулим улар учун ҳалокатли булса, майлига!”

8

Зардушт дили билан шундай суйлашар эди. Чошгоҳ булди. Шунда у осмонга ажабсиниб қаради. Боши узра қушнинг қаттиқ қичқирганини эшитди. Куз қирини ташлаб, лочинни курди. У кукда кенг доира ясаб учар эди. Унинг ёнида илон ҳам бор эди, лек улжа эмас, ҳамроҳ илон эди. Зотан, илон лочиннинг буйнига маржондек уралган эди.

“Мана, менинг махлуқларим! — деди Зардушт ва кунгли сурурга тулди. — Улар — курраи арздаги энг мағрур хилқат. Курраи арздаги энг ақли хилқат изқуварликка отланди.

Улар Зардушт тирикми, йўқми, билишни истайди. Чиндан ҳам, мен ҳали тирикманми узи?

Ваҳшийлардан кура, одамлар орасида булиш хатарлироқ экан. Зардушт хатарли йулардан юради. Майлига! Мени менинг махлуқларим йуллаб борсин!”

Зардушт шундай деб урмонда учраган пирнинг сузларини эслади, хурсинди ва дилига бундай деди:

“Қошқийди, мен донороқ булсам! Мен худди узимнинг морим каби сал донороқ булганимда эди!..

Лекин мен ақл бовар қилмас ишга қул уришни истайман. Мен гурурим мудом донолигим билан бирга, бақамти булса дейман!

Агарда бир кун келиб донолигим мени тарк этса борми (оҳ у учиб кетишни севади), ана унда майлига, менинг гурурим менинг телбалигим билан бирга учиб кетсин!”

Зардуштнинг ботиши шундай бошланди.

Русчадан
Иброҳим ҒАҒУР таржимаси

Tafakkur

БИЗДАН ОЗОД
ВА ОБОД
ВАТАН
ҚОЛСИН

Иқтисодий
ислохотлар самараси ўлароқ республикада миллий ҳунармандчиликка эътибор кучаймоқда.

Абдулҳаким ШАРБИЙ-ЖУЗЖОНИЙ

ТАЛАБ ДАРДИ ИЛА ВОБАСТА ДИЛЛАР

Узбекистон Фанлар академиясининг Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик институти кўлэмалар кутубхонасида 501-рақамли нодир кўлэма мавжуд. У 26 рисоладан иборат мажмуа бўлиб, Махдуми Аъзам тахаллуси билан машҳур Саййид Аҳмад ибн Жалолиддин қаламига мансубдир. Мажмуадаги 25-рисола “Рисолаи Бобурия” деб номланган.

Мазкур рисола, номидан ҳам маълумки, буюк шоҳ ва шоир Заҳириддин Муҳаммад Бобурга бағишлаб ёзилган. Унинг ёзилишига Хожа Убайдулло Аҳрор “Рисолаи волидия” асарининг Бобур мирзо қаламига мансуб шеърӣ таржимаси сабаб бўлади. “Бобурнома”-да ёзилишича, Бобур қаттиқ касалликка чалиниб, “Қасидаи Бурда” асарининг муаллифи шайх Шарафиддин Абу Абдулло Бусийрийни хотирлайди. Бусийрий қасидасини ёзиб тугатгач, ихлос ва ақида кучи билан фалаж маразидан халос бўлган экан. Бобур шуни зикр этиб, Хожа Аҳрорнинг “Волидия”

рисоласини туркий назм қилишга киришгани ва охирига етмай туриб, касалдан фориғ бўлганини таъкидлайди.

Бобур бу шеърӣ таржимадан бир нусха кучиртириб, рубойлари билан бирга ҳазрат Махдуми Аъзам ҳузурига юборади.

Махдуми Аъзам “Бобурия” рисола-си муқаддимасида Оллоҳга ҳамду санодан кейин бундай деб ёзади: “Ушбу нусхаи шариф ёзилишига сабаб шу эдики, Ҳақ даргоҳига қабул бўлган дарвешларга нисбатан ихлос ва ақида қўрғазиб, улар томонидан чин кўнгилда чевилган подшоҳ ҳазратлариким, жон ичида урин тутгани учун унинг номи тилга олиш адабдан эмас, йирик дин арбоби ва илмнинг яқин йўлчиси, фақир эркинлигига тушунган Хожа Убайдулло Аҳрор уларга худо нури орқали назар қилган экан. Шунинг натижаси сифатида у кишида талаб дарди топилиб, оромсизлик ва қарорсизликка сабаб бўлган экан. Мазкур дардни барга-раф этиш ушбу тоифадан бошқаларга муяссар эмас. Шунинг учун ҳазратнинг

“Волидия” рисолаларини назмда таржима қилиб, уз рубоийлари билан бизга юборган эканлар. Шунга биноан камина бир нусха ёзишга уриндим. Худо хоҳласа, умид борки, муборак хотирларига таскин бериб, ушбу саодат сармоясига булган талаб дардининг купайишига сабаб бўлғай...”

Махдуми Аъзам рисолада тасаввуф тариқатига оид баъзи бир қоидаларни ҳар томонлама шарҳлаб, зикри хуфя ҳамда зикри жаҳрия масаласига тўхталади.

Муаллиф пайгамбар зикрни хуфя суратда танлаган бўлса ҳам, “тобиъин ва таъби тобиъин” (пайгамбар саҳобалари билан учрашган ва улар билан мулоқотда бўлган зотлар) замон талабига биноан жаҳр қилишга рухсат бериб, ўзлари ҳам жаҳр қилганлар, деб таъкидлайди. У зикри хуфяни — азимат (қасд) ҳам шарият йули ва зикри жаҳрни — рухсат йули, деб белгилайди.

Махдуми Аъзам фикрига қура, хожа-лар зикрда азимат йулидан борган бўлсалар ҳам, улардан баъзилари замон тақозосига қараб ва қавмларининг истеъдодици назарда тутиб жаҳр қилганлар. Мисол учун у ҳазрати Хожа Аҳмад Яссавий Туркистонга борганларидан кейин зикри жаҳрни ихтиёр қилганларини айтади. Ҳатто, зикри араб воситасида куп кишиларни йулга солиб, буюк саодатга мушарраф этдилар, деб ёзади ҳамда бундай деб таъкидлайди: “Ҳеч айби нест, бағоят хубаст, тарийқи анбиёи мотақалдам неэ ҳамин буда аст” (яъни: бунинг ҳеч айби йўқ, бағоят яхшидур, утган пайгамбарларнинг йули ҳам шундай бўлган). Бунда муаллиф улар — пайгамбарларнинг ҳар қайсиси ўзига хос шева билан қавмини йулга солди, сузларнинг фарқи одамлар аҳволидаги тафовутдан келиб чиқади, дейилганидек, аслида ҳамманинг мақсади бир, суратларнинг, шаклларнинг фарқи эса шевалардан бошқа нарса эмас, деган фикрни баён қилади.

Шундан кейин Махдуми Аъзам жаҳр

зикр қилган хожа-ларнинг ҳар бирини алоҳида қайд этиб утади. Чунончи, Хожа Ориф Ревгарий, Хожа Маҳмуд Фагнавий, уларнинг ҳалифаларидан Хожа Али Ромитоний, Хожа Муҳаммад Бобои Самосий; уларнинг халифаларидан Саййид Амир Кулол ушбу шевада амал қилиб келганлар. Муаллиф буюк Хожа Баҳоуддин Амир Саййид Кулолнинг муриди эдилар, дейди.

Махдуми Аъзам “Рисолаи Бобурия” асарида жаҳр зикрининг туғрилигини исботлаш учун бундай дейди: “Ҳақ субҳонаҳу ва таоло истигфор савтини (кечирим тиллаш сасини — III. Ж.) севаман, деганмиш”. Савт, яъни овоздан мақсад жаҳр зикри бўлиши керак.

Муаллиф асарда “тангри — тоқдир, тоқни севадир” деган ҳикматни изоҳлаб, зикр чоғида калималар қандай таллаффуз этилиши ва уларни зикр этиш тартибини курсатиб беради. Сунгра нақшбандия тариқати асосида уч вуқуф (билиш, тушуниш) — вуқуфи ададий, вуқуфи замоний ва вуқуфи қалбийни тавсифлаб, уларнинг шартларини таъкидлайди.

Ҳазрат Махдуми Аъзам тавба ва надомат (пушмонлик) ҳақида суз юритиб, Убайдулло БаҳоDIRхоннинг қуйидаги шеърини тилга олади:

*Дар ҳавои нафси гумраҳ,
умр зоиб кардайим,
Пеши аҳлulloҳ аз атвори
худ шармандайим.*

(Таржимаси: адашган нафс куйига тушиб, умрни беҳуда утказнамиз. Энди тангрининг муқарраб бандлари ҳузурида ўз қилмишимиздан шармандамиз.)

Шундан сунг муаллиф “Сенинг мавжудлигинг шундай бир гуноҳки, бошқа ҳеч қандай гуноҳни у билан қиёслаб бўлмайди” деган суфиёна ҳикматни ва “ўз руҳимдан унга (одамга) дам солдим”, “барча муъминлар бир-бирларига оға-инидирлар” оятларини ва “ҳар ким узини бир қавмга ухшатса, уша қавмдан ҳисобланади” ҳадисини изоҳлаш

жараёнида бот-бот Убайдуллоҳон (Убайдий) шеърларини мисол ва далил ўрнида зикр этади.

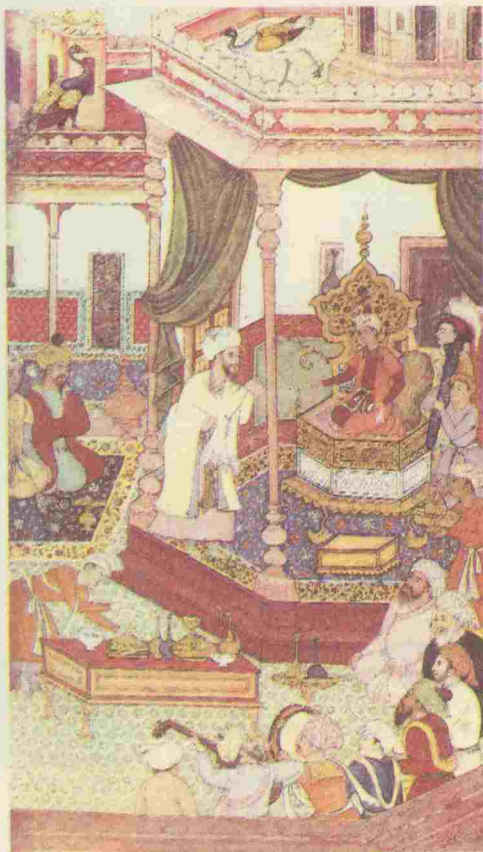
Рисола хотимасида яна бир бор Махдуми Аъзам Заҳириддин Муҳаммад Бобур номини ёдга олади ва бундай деб ёзади: "... таржима ва рубоийлар ниҳоят яхши тушган. Бу фақирнинг туркий тилда саликаси озроқ бўлгани учун жасорат қилинмади, аммо форсий тилда етарли даражада жасорат қилинди, маъзур тутгайлар. Ушбу муносабат билан бир нусха ёзилди, манзур бўлса деб умид қиламиз".

Шундай қилиб, "Бобурия" рисола-си "Волидия" рисоласининг Заҳириддин Муҳаммад Бобур қаламига мансуб туркий таржимасига жавобан ёзилган асар бўлиб, буюк салтанат соҳиби ва шоир билан нақшбандия тариқатининг йирик вакили, олиймақом суфий, хожагон тариқатининг машҳур таблизотчиси уртасидаги муносабатнинг олтин таноби, камалак кўприги сифатида юзага келади.

"Рисолаи Бобурия" китоби Заҳириддин Муҳаммад Бобур ва ҳазрат Махдуми Аъзам уртасидаги ажойиб меҳр-муҳаббат, ихлос ва самимият ифодаси ҳисобланади.

Бобур ирфоний туйгулар таъсирида манманликни улдириб, юксак ва иқтидорли подшоҳлик мақомидан суфиёна камтарлик билан фақрлик мартабасига қадам қўяди. Бу руҳий ўзгариш илоҳий бир тарзда юз берадики, у "Волидия" рисоласи таржимаси асносида огир касалликдан фориг бўлади. Бундан мутаассир бўлган Махдуми Аъзам илҳомланиб, ушбу ихлосни қадрлаш учун "Рисолаи Бобурия"ни ёзишга жазм этади.

Юксак ихлос ва ишончга асосланган бу муносабат темурийлар салтанати давомчиси бўлган бобурийларнинг буюк аждодлари аънарасига содиқлигининг исботи ва нақшбандия тариқати мубаллиғларининг уша замон давлат раҳбарлари билан руҳан гоят яқин алоқада

Заҳириддин Муҳаммад Бобурнинг тахтага утириш тантанаси

эқани, уларга маънавий таъсир утқазганининг далолатидир.

Рисола матнида кўпгина ирфоний атамалар, тасаввуфий истилоҳлар, суфиёна мақулаларнинг (сузларнинг) маъноси ёритиб берилади. Шунингдек, Қуръон оятлари, пайгамбар ҳадислари тасаввуфий таълимот қоидаларига мос ҳолда тафсир этилади. Шу боис, "Рисолаи Бобурия" ирфоний, таълимий ва тарихий тариқат усулларини изоҳлаб бериш, Бобурнинг ушбу тариқат арбоблари билан алоқасини урганишда муҳим манба бўлиб хизмат қилади.

М

азкур ҳикоя бундан роппа-роса йигирма йил муқаддам ёзилган. Ушанда уни баъзи танқидчилар хушламайроқ қарши олган, ҳозиржавоброқ биттаси ҳатто махсус мақола бағишлаб, “Ҳикояда замонамизга хос курашчанлик руҳи етишмайди, жамиятдан четда қолган аллақандай кампининг ҳаётини тасвирлашдан мақсад нима?” деб муаллифни “дўппослаб” ҳам чиққан эди.

Уша йилларда долзарб аталиб кўкларга кўтариб таърифланган айрим асарлардан бугун ному нишон қолмади, ҳозиржавоб танқидчимизнинг ҳам кўпдан бери дами чиқмайди — ўзини “долзарброқ” соҳаларга уриб кетган...

“Одам” — ҳикоя қолди! Мана, бугун — ўтган йигирма йилдан сўнг уни қайтадан журналхонларга тақдим этиб турибмиз. Нега? Бисотимизда бошқа асар йўқлигиданми? Балки ўша замонапараст танқидчига сабоқ бериб қўймоқчидирмиз? Ёки, ялпи айюханносга жүр бўлиб — кечаги кунларимизни ёппасига қоралаб, ўзимизча ҳақиқатни юзага чиқармоқчимизми?..

Ундай эмас, бундай ҳам эмас. Ҳар қандай янгилик — ўбдан унутилган эски нимарсадир, деган нақл бор қардошларда. Бизнинг назаримизда, бу ҳикоя яна йигирма йилдан кейин ҳам эскирмайди. Чунки у — Одам ҳақида, одамзоднинг ҳамиша сирли-сеҳрли тақдири ҳақида, инсон табиатининг узгармас қонуниятлари, фалсафаси тўғрисида!

Яхшини эсга олмоқ — кори хайр. Кори хайр такрор саналмас.

ОДАМ

ҳикоя

Раҳима энди челагини сувга ботирган эди, орқасидан биров чақирди.

Раҳима челагини сой буйига қўйиб, утов олдида турган Хосият опанинг ёнига борди.

— Бу ёққа кир, бир нимани курсатаман. Шаҳардан келган!

Раҳима унинг ортидан утовга кирдию, таҳмон қошида тик турган йигитни куриб кетига тисланди. Хосият опа унинг йулини тусди:

— Сатилингни опқуяман, бермайман!
— Қочинг!

Раҳима уни итариб юбориб, ташқарига отилди. Челагининг сувини ярим қилиб, соҳилга чиқиб олди ва сой буйидаги утовга нафрат билан қаради.

Шу кеча унинг опаси қазо қилди, улим олдида неvara-чеварасигача ёнига чақириб, улардан рози-ризалик олди. “Мендан яхшилик утган бўлса, унутманглар. Ёмонлик утган бўлса... эсдан чиқаришглар. Ростгуй, мард, ҳалол булинглар! — деди. Сўнг Раҳимага тикилиб: — Болам, Шодмон шаҳардан келган, — дея энтикди. — Сени деб келган. Хосият келинни уйига кўнган. Ота-онасиз етим бола. Узимиздан. Сени... ушанга бермоқчийдим”.

Кейин, йил утгач, Раҳимани Шодмон полвонга узатишни қўшниларига тайинлаб, қўз юмди.

... Йил утиб, Раҳима Шодмон полвонга хотин бўлди, уни шаҳарга тушириб кетдилар.

Шодмон шўх, чармгарнинг бева келини билан дон олишар экан. Раҳима буну қўшни аёлдан эшитиб, бир оқшом пойлади ва эри девордан ошаётганда оёғидан тортиб йиқитди. Полвон уни бир уриб шайтонлатиб қўйди. Шунда Раҳиманинг чап қўли синди. Лекин кейин Шодмон ҳам бу юришларини бас қилди.

Орадан тўрт йил утди. “Инқилоб булармиш, бек-бекзодалар йўқ булармиш” деган хабарлар тарқала бошлади. Шодмон ушанда юртдош полвонлар билан Афғонистонга кетган эди. Бир ҳафтадан сўнг у ёқдан соврин — бир туя мол билан қайтиб келди ва уч кун ётиб, тирноқлари кукарди, тоғдай одам мушдек бўлиб тиришиб қолди, улди.

Раҳима келин... бева қолди.

Икки йилдан кейин бозорнинг фароши унга одам қўйди. Раҳима: “Полвон мени қулфлаб кетган, калити узида”, деб совчиларни қайтарди. Улар тагин келишган эди, ариқ ичида ётган кетмонни олиб бошига кутарди: “Тинч қўясанларми, йўқми? Қўй, уч етимчани боқай!”

Шодмон полвондан уч фарзанд қолган, катгаси билан кенжаси қиз, уртанчаси угил эди.

Бир куни гузарда “қизиллар келяпти” деган овоза тарқалиб, одамлар тоғларга қоча бошлади. Раҳима ҳам болаларини олиб йулга тушди. Хуржуннинг бир кузида нон, сапча, тутмайиз, толқон, иккинчи кузида — кенжа қизи Турсуной.

Тоғда қочқинликда бир йил яшади; уша йили киш қаттиқ келиб, чап оёғини совуққа олдирди — пишиб кетди. Баҳорда яна шаҳардан янги хабарлар кела бошлади: “Қизиллар” ҳам ўзимизникилар экан. Мусулмонободлик бўпти... Омонлик-омонлик!”

Раҳима жонидан туйиб юрган эди, шаҳарга жўнаган биринчилар қаторида йулга чиқди... Шаҳар вайрон бўлган, чет-четдаги гумбазлар нураган, деворлар қулаган, лекин тинч, сокин эди. Бодомлар гуллаб турарди.

Уч ой утиб, колхоз тузилди.

Раҳима эл қатори колхозга кирди ва унинг фаол аъзосига айланди. Ғалла ўрими маҳалларида Адолат билан Абдурахимни ҳам олиб чиқар, улар машоқ теришар эди.

Кенжаси тоғда... очликдан улиб кетган.

Бу вақтда Адолат мактабга қатнар, Абдурахим ҳам дастёр булиб қолган эди.

Йиллар утди... Раҳима энди утган кунларини, қизлиги, шаҳарга тушгани, эри, уни пойлаганларини тушдагидек эслар, энди уша кунлар ҳам унга қизик, ажиб қуринар эди.

Уруш! Уруш!

...Адолатни райкомга ишга олдилар, Абдурахим фронтга кетди. Унинг аёли билан икки фарзанди қолди.

Бир йил утиб Абдурахимдан қоракат келди, салдан сунг унинг ёш хотини икки боласини Раҳима опага ташлаб, чиқиб кетди. Энди Адолат ҳам елгиз углини уйда қолдириб, даштма-дашт юрар, эркакларнинг ишини қилар эди.

Уруш тугади, яна тинчлик, омонлик бўлди.

Энди Раҳима буви уруш йилларидаги кунларини хотирлар, у кунлар куз олдидан тушдек утар экан, келинини олти ой угирмай эр қилиб кетгани учун ҳамон кечира олмас, ушанда кунларига яра-

ган ола сигирни укинч билан эсларди; сигир сутдан қолгач, суйишган эди.

Тагин йиллар утди. Уч неварадан бири институтни битириб, агроном булиб қайтди. Бири нонвой, бири олис шаҳарда уйланиб қолди.

Раҳима кампир энди чевараларига қарар, уларга утмишидан эртақлар айтиб берар, илло унинг ҳаёти галати бир эртакка ухшар эди.

Раҳима буви тўқсонга яқинлашиб қолди. Адолат опа ҳам нафақага чиқди. Унинг эри Қурбон бобо — колхоз боғбони. Чорбоғ торлик қилгани учун агроном неvara бошқа жойдан уй солиб, чиқиб кетди.

...Кампир икки йилча тинч, хотиржам яшади.

Чевараларини суяр, шулар билан овунар, эндиликда учоқбошига ҳам яқин бормас, рузгор юмушлари ҳам Адолат опанинг қулига утган эди.

Кейин-кейин Раҳима буви эсдан чиқарадиган одат пайдо қилди. Бир нарсани бир жойга қуйиб, сунг тополмай юрар, шунда кунгли бушаб йиглаб ҳам олар эди. Кейинчалик чеваралари билан гижиллашадиган, талашадиган бўлди.

Эзмалик... Раҳима бувида ана шу жиҳат ҳам пайдо бўлди. Катталар унинг гапини эшитмаса, гудакларни ёнига утқазиб қуйиб гапирар, нукул тарихдан тушар ва шундай аниқ қилиб сўзлардики, уша воқеаларни ҳозир қуриб тургандек таассурот қолдирар эди.

Бу ҳол бир неча ой давом этди.

Агар унинг гапини диққат билан эшитиб, таҳлил қиладиган киши бўлса, антиқа бир ҳолни сезарди: у дастлаб кечаги тарихдан сўзларди — урушдан кейинги йиллар, узининг чошиб-чопқиллаб рузгор юмушларида юргани. Сунг нукул уруш даврида бошидан кечирганларини ҳикоя қиладиган бўлди. Сунг урушдан аввалги йилларга утиб олди: колхоз тузилиши, қулоқлар, кечаси биттасининг “Колхозга ишга чиқма, суйиласан!” деб кўрқитгани, узининг “Етимларни боқ бўлмасам!” дея фарёд қилгани... Кейин, ушанда узига совчи булиб келганларни қаргади-ю, эри Шодмон полвон тилидан тушмай қолди: “Тоғдек йигит эди. Тиришма дегани — вабоми? Афғонда бор экан...”

Бир куни Раҳима кампир ёш қизалоқдек қувониб, уй атрофида тимирскиланиб юрди. Сунг нарвонга тирмашиб томга чиқиб олди ва пастга тушолмай йиглаб утирди. Куёви келиб, бир амаллаб пастга туширди.

Шунда қизиқ иш булди: кампир куёвига бирдан ёт назар билан қараб қайққадир қочмоқчи булди ва ҳассасини ҳам ташлаб, эмаклаб уйга кирди. Эшикни зичлаб ёпди.

У дағ-дағ тиграрди. Хонанинг шифтларига ҳайрат билан боқди, эшикка яқин борган эди, эшик бирдан тортилди. Раҳима буви “Вой!” дея чекинди. Остонада қизи Адолат опа турарди.

— Хосият? Хосият опа! — деб пичирлади кампир. — Қуйвор мени... Нимага уйга қамаб қўйдинг? Барибир қочиб кетаман. Сатилимни бер!

Адолат опа бир қадам ичкари босди:

— Энажон, сизга нима булди? Жоним энам...

— Ҳалиги эркак қани, йуқ-ку?

...Шу куни кечгача Раҳима кампир ана шундай — бамисоли ун беш яшар қизлик даври билан яшади: онасини эслади, сойни. Онасининг васиятларини.

Адолат опа билан Қурбон бобо унинг хонасида утиришарди. Улар чиқиб кетгач, Раҳима буви бирдан хаёлга толиб қолди ва... кўз олдидан аллақандай баланд миноралар, паранжи ёпинган аёллар утди. Кейин узини қандайдир ариқ лабида курди: биров деворга тирмашяпти. Ким у? Эри-ку? Оегидан торт!.. Сунг кампир узича илжайиб, хонада кеза бошлади, шифтдан осилган лампочка тагида таққа тўхтади. Боши айланиб кўзи тинди, сунг кўзи юмуқ булса-да, аниқ кура бошлади: дара, катта гулхан ёняпти. Атрофида отлар, эшаклар. Шопилиб у ёқдан-бу ёққа утаётган одамлар... Шунда у худди совқотаётгандек жунжикиб кетди. Беихтиёр ерга утириб, чап оёғини уқалади. Сунг кўз олдига лоп этиб кирза ботинка ва фуфайка кийган угли Абдураҳим келди. “О, болам, душманга қирон келсин!” дея шивирлади у... Кейин, чайқалиб утираркан, сап-сарик бугдойзорда юргандек ҳис этди узини.

Шунда Раҳима буви бирдан ҳушёр тортиб кетди ва невараларининг номи-ни туғиб чақира бошлади, кейин уз-узи-

дан хижолат тортди: нега невараларини чақиряпти? Улар бу атрофда йуқ-ку? Чевараларини чақирмоқчи эди шекилли.

...Адолат қани? Қизи? Ҳалигина шу ерда эди чоғи? Кимлар чиқиб кетди боя?

Раҳима кампир эртаси куни бир неча одамга ухшаб, ҳар хил қиёфада яшади: гоҳ Раҳима қиз бўлади, гоҳ Раҳима келин. Бирдан Раҳима онага айланади. Кейин Раҳима бувига... Сунг яна — Раҳима қизга.

— Энажон, бизни қурқитманг, энажон, — деди Адолат опа кечқурун тагин унинг уйига кириб. — Бу овқатни енг... Мана, чой! Кеча мени ёмон қурқитдингиз.

— Нима? Нима дедим? — деб суради у паришон бўлиб.

— Ахир, мени танимай қолдингиз-ку? Сизни уйга қамаб қуйган эмишман. Мени Хосият дедингиз... Бунақа қилманг, энажон. Сиз ёш бола эмассиз-ку? Эшитяпсизми? Ёш бола эмассиз... Сочларингиз қайта қорая бошлади, тишларингиз қайтадан чиқяпти. Пири бадавлатсиз, энажон.

— Менинг энам қани?... У кутиб қолди-ку? Нималар деяпсан?

— Жон эна...

— Сатилимни опқуйдингми?

— Уф...

— Энам касал эди, уладиган бўлиб ётипти... У улади! Кетаман уйимизга.

Адолат опа йиғлади. Чиқиб эрига елворди:

— Чолжон, қандай кунга қолдим? Энам ёш бола бўлиб қопти. Чолжон... наҳотки, одам охир-оқибатда шундай бўлиб қолса-я?... Боёқиш энам! Бизни деб яшади, умри утди. Энди ҳеч нарса ни билмай, эслолмай утирипти. Билгани, эслагани — болалиги... Мен қурқиб кетяпман, чолжон. Менга қаранг, нимани уйлаяпсиз?

— Кампир... одам бола бўлиб улмайди.

— Йуқ, йуқ! Бунда бир сир бор, хуш денг. Мен нақлини ҳам эшитганман. Тошишмоқ бор-ку: турт оёқли бўлиб туғилармиш, кейин уч оёқли булармиш...

— Кейин икки оёқли.

— Туғри-да, одам туғилганда урма-лаб юради, кейин бир нимага суяниб юра бошлайди — уч оёқли бўлади. Кейин икки оёқли, а?

— Сунг қулига ҳасса олади, тагин уч оёқли бўлади. Кейин...

— Яна турт оёқли, бола... Бола! Чолжон, ҳақиқатан ҳам энам бола бўлиб қолди-ку! Эрта-индин ҳассага таяниб ҳам юролмай қолади. Ростакамига бола бўлади... Нимага ишонмайсиз?

— Кампир, одамзод бола бўлиб улмайди. Унда яшашида маъно бўлмас эди.

— Мен ана шундан қурқяпман-да.

— Ҳовлиқма, кампир. Сабр қил.

* * *

Уч кундан кейин кампир бирдан узига келди. Унга қараган, гапини эшитган киши куни кеча қилган ишларига сира ишонмас эди.

Момо қизини чақирди, унга маъюс тикилиб, йиғлади:

— Болам, тарадудингни қур, мен кетаман энди. Қил устида турганга ухшайман... Болага ухшаб қолдимми?

— Сал...

— Сал эмас... Раҳматли энам ҳам шунақа булган эди. Кейин, улар чоғида айтган эдики...

— Нима деган эдилар?

— Одамзод ҳаёти охирида... суниш олдидати шамга ухшар эмиш. Одам улим остонасида бирдан куч йиғади экан. Шам ҳам суниш олдида бирдан аланга олиб ёнади-ку? Кейин сунади...

— Энажон...

— Хайрият, ҳозир эс-хушим жойида, болаларни чақир, васият қилай.

* * *

— Болаларим, мендан рози булинглар. Яхшилигим утган бўлса, унутманглар. Ёмонлигим утган бўлса... эсдан чиқаринглар. Мен ҳаётимдан розиман, сизлардан розиман. Мендан ҳам рози булинглар.

1975 йил

Абу Ҳомид ҒАЗЗОЛИЙ

МУНОЖОТ АЗЗАТИ

Ҳазрат Абу Ҳомид Ал-Ғаззолий XI аср охири ва XII аср ибтидосида яшаган буюк мусулмон мутафаккиридир. Ул зот ҳижрий 450 (мелодий 1058) йилда Тус шаҳрида фақир, лекин донишманд тукувчи хонадониди дунёга келган. Мелодий 1111 йилда пайгамбар ёшида вафот этган. Алломан “Мақосидул-фалосифа”, “Ал-мустазҳирий”, “Ал-иктисод фил-этиқод”, “Таҳофутул-фалосифа”, “Эҳё улумуд-дин”, “Ал-мунқиз миназ-залол”, “Ал-мустасфо”, “Илжомул-аввом ан илмул-калом”, “Кимёи саодат” сингари дин, фалсафа, фикҳ, калом ва тасаввуфга оид юздан зиёд асар мерос қолган. “Кимёи саодат” асари форсий тилда битилган ва бошдан-охир фикр жавоҳири — ҳикматдан иборат.

Ғаззолий ҳикматлари — тафаккур гулшанининг пок шабнамлари, руҳоният осмонининг порлоқ юлдузларидир. Манбаларда айтилишича, ҳазратнинг тарихнависи Субҳий аллома ҳақида бундай деган: “Агарда расулуллоҳ алайҳи вассалламдан кейин бирор бир пайгамбарга эҳтиёж сезилганида эди, бунга муносиб зот албатта Ғаззолий булур эрди”.

Уйлаймизки, Ғаззолий хусусида бошқа таърифга ҳоҷат йук.

БИСМИЛЛОҲИР РОҲМАНИР РОҲИЙМ

Оллоҳга само юлдузларию ёмғир томчилари янглиг ададсиз ҳамду санолар булғайким, танҳолик анинг сифотидир ва улугворлиғу кибриё анинг хосияти эрур ҳамда ҳеч бир мавжудот анинг калому жалолидин огоҳ эмасдир.

Яна пайгамбарлар сайиди ва жумла муъминнинг раҳбару раҳнамоси Муҳаммад Мустафо салоллоҳи алайҳи вассалламга ҳамда ул зотнинг жамийки дусту ёрларию ҳар бири уммат пешвоси ва шариат йулининг яратувчилари булмиш аҳли оилаларига дуруд ила дуолар булғай.

Шуни билсинларки, одамзодни азбаройи уйин яратмаишлар, анинг амали

улугдир ва анинг учун буюк хатар бордир. Агарчи у абадий эмасдир, азалийдир, жисми анинг туфроғдандир ва туфроққа қайтгусидир. Одамзод руҳининг ҳақиқати эса осмонийдир. Анинг гавҳари гарчи ибтидода ваҳший-ҳайвоний ва шайтоний сифотлар ила оғушта эрсада, алал-охир саёю мужоҳидатлар оқибатинда алардин пок булғай ва олий руҳониятга муяссар улғай...

* * *

Дунёнинг сеҳри — унинг зоҳиран гузал ва орасталигидадир, бироқ унинг ботини дарлу бало, меҳнағу аламдирким, дунё буни кузлардан яширғайдир. Жоҳил кишиларгина унинг зоҳирий чиройига маҳлиё булурлар. Дунё хунук

юзини ниҳон туган, гузал ва нафис либосларга ураниб олган ҳари, бадбуруш бир хотиндирким, ҳар ким узоқдан куриб ошиқ бўлмай, юзидан пардани олгач эса, шармандаликлариға қараб, пушаймонлар қилгай. Бундоқ нақл қилурлар: “Қиёмат кун ифлос, бадбашара дунёни Парвардигор кузлари яшил, тишлари оғзидан чиқиб ётган шаклда намоён этганида ҳозир булган халойиқ сўрар экан: “Наъзу биллоҳ, бу ифлослиғ, бу расволиғ надир?” Жавоб бундоқ булар экан: “Сизни бир-бирингизга душман айлаган, фисқ-фасод, ҳасад-хусумат, риёю разолат қилишга, қонлар тукиб, бераҳму бешафқат булишингизга сабабчи булган, яна сиз кунгил берган дунё шул эрур”. Ушал он дунёни дузахга ташлар эканлар, дунё эса “Худоё, дусларим қани?” деб фигон чекарқан, шунда дусларини ҳам дузахга ташлашга амр булар экан.

* * *

Бирор бир кимса азалда узи мавжуд бўлмаган дунёда ҳисоби не булган, узи мавжуд бўлмайдирган абадда ҳисоби не булишию азал-абад оралигида унга берилган кунларнинг саног и нечалигини айтиб бера олармикин? Шуни билсинларки, дунё бамисоли мусофир йулидир; манзилнинг боши — бешикдир, охири эса — лаҳаддир ва бу ораликдаги манзиллар ҳам ҳисобли: ҳар йил бир манзилдай, ҳар ой бир фарсаҳ янглиғ, ҳар кун бир қақирим мисол ва ҳар нафас бир одимдек ўтгусидир. У бўлса тинимсиз югургайдир. Ким учундир бу йулдан бир фарсаҳ қолмиш, ким учундир — камроқ, ким учундир — купроқ. Бул кимсага қарангким, хотиржам ултириб, гуё мангу шундай қоладигандай, ун йиллик ишларнинг тадбирини тузаётир. Ҳолбуки, унинг умридан ун кун қолмиш ё қолмамиш!

* * *

Бир киши бир ҳакимдан сўради: “Тошдан қаттиқроқ, осмондан чексизу заминдан оғирроқ, оловдан иссиқроғу қаҳратондан совуқроқ, дарёдан қудратлироғу етимдан хорроқ нарсалар надир?” Ҳаким жавоб берди: “Беғуноҳга

бўхтон қилмоқ — заминдан оғирроқдир, Ҳақ — осмондан чексизроқ эрур, дарёдан қудратлироқ нарса — қаноатли дарвешнинг кунглидир, ҳасад — оловдан иссиқроқдир, қаҳратондан совуқроқ нарса — беоқибат қариндош-уруғларга муҳтож бўлмоқдир, тошдан ҳам қаттиқроқ нарса — кофирнинг дилидир ва сизини ҳеч кимса тингламаган мунофиқ — етимдан ҳам хорроқдир”.

* * *

Иброҳим ибн Адҳам (раҳматуллоҳи алайҳи) бир кишидан сўрадилар: “Тушингда курган дирҳам яхшими ёки унтингдаги динорми?” У бундоқ жавоб қилди: “Унтингдаги динор яхшироқ”. “Ёлгон айтдинг, — дедилар Иброҳим ибн Адҳам, — чунки дунё асли уйқудир, охираат эса — бедорликдир, сенинг дунёдаги нарсага меҳринг зиёда экан”.

* * *

Али ибн Абу Толиб (розияллоҳу анҳу) ривоят қиладилар: “Дунё смоқ ва ичмоқ, ҳидламоқ ва киймоқ, утирмоқ ва никоҳга олмоқ сингари олти нарсадан иборатдир. Егуликларнинг энг ширини — асалдир ва бу асаларининг нишидандир. Ичимликларнинг энг авлоци — сувдир, чунки аён ҳам, авом ҳам ундан бирдек роҳат танур. Либосларнинг энг асили — ҳарирдир ва буни қурт туқийдир. Ҳидлар аро энг яхшиси мушқдирким, оҳунинг қонидан олинур. Энг яхши утириш отга утирмоқдирким, барча эрларни шунга муяссар қилгай ва энг зўр майл аёллар майлидирким, бунинг ҳосиласи шаҳват суви эрур ва бунинг шаҳват суви ила қондирурлар. Аёл эротида бундан гузалроқ нарса йўқдир ва сен аёл кишидан бундан ҳам ёмонроқ нарсани талаб қилолмайсан!”

* * *

Умар ибн Абдулазиз (раҳматуллоҳи алайҳи) айтадилар: “Эй одамлар, сизни бир юмуш билан яратмишлар, агар беймон бўлсангиз, кофирдирсиз ва агар иймонингиз булатуриб ул юмушни осон деб уйласангиз, аҳмоқдирсизким, сизни мангулик учун яратгандирлар, фа-

қат бир саройдан иккинчи саройга олиб кетмоқлари бор”.

* * *

Шабъий (раҳматуллоҳи алайҳи) бундоқ ҳикоя қиладилар: “Бир сайёд бир чумчуқни тутиб олибди. Чумчуқ ундан сурабди: “Мени нима қилмоқчисан?” “Суйиб ейман”, деб жавоб қилибди сайёд. “Мени емоқдан наф йуқ, — дебди чумчуқ, — агар қуйиб юборсанг, сенга уч сўз ургатурманки, анча фойдалироқдир”. “Айтгил”, дебди сайёд. Чумчуқ бундоқ жавоб берибди: “Бир сўзни сенинг қулингда айтадурман, иккинчисини — қуйворган вақтингда, учинчи сўзни эса учиб тоққа қунагимдан сунг эшитасан”. Сайёд рози бўлибди ва биринчи сўзини айтишни сурабди. Чумчуқ бундоқ дебди: “Қулингдан кетган нарсага асло ғам ема”. Сайёд чумчуқни қуйиб юборибди, у бориб дарахтга қунибди. “Иккинчи сўзини айтгил”, дебди сайёд. “Маҳол нарсаларга ҳаргиз ишонмагил”, дебди чумчуқ. Сунгра тоғнинг устига қуниб, сайёдга бундоқ дебди: “Эй бадбахт, агар мени суйганингда, қорнимда ҳар бири йигирма мисқол келадиган икки марварид бор эди, бойиб кетардинг, ҳаргиз фақирлик кўрмасдинг”. Сайёд бармогини тишлаб афсуснадомат чекибди ва сурабди: “Энди учинчи сўзни айтгил”. Чумчуқ бундоқ жавоб қилибди: “Аввалги икки сўзни унутган — сен, нодон, учинчисини нима қиласан? Утганга ғам ема, маҳол нарсаларга ишонма, деб айтмабмидим сенга? Менинг патларим билан гушгим ун мисқол ҳам чиқмайди-ю, қандай қилиб икки марварид — қирқ мисқол нарса мўъжаз қорнимга жо бўлсин, ахир?! Шундай бўлган тақдирда ҳам қўлдан кетган нарсага ачинмоқдин не суд?” Шу сўзларни айтибдию чумчуқ учиб кетибди.

* * *

Ибн Ас-Симок (раҳматуллоҳи алайҳи) бундоқ деган эканлар: “Таъма — буйиндаги сиртмоқ ва яна оёқдаги занжир эрур. Буйиндаги сиртмоқни чиқариб ташла, токи оёгининг бандлари ҳам ечилсин”.

* * *

Али (розияллоҳу анҳу) айтдилар: “Сабр бирлан иймон мисоли бош бирлан тан эрур: кимдаки бош йуқдир, тан йуқдир ва кимнингким сабри йуқдир, иймони йуқдир”.

* * *

Иброҳим ибн Адҳам (раҳматуллоҳи алайҳи) нақл қиладилар: “Бир кун ёлғиз саждада эрдим, ёмғир ёғарди, худоба: “Парвардигоро, мени маъсиятдан ўзинг асрагил, гуноҳ ишлардан ўзинг паноҳ бергил”, деб илтижо қилдим. Шу маҳал Каъбадан бундоқ овоз келди: “Сен карам истарсан ва жамийки бандалар ҳам шуни хоҳларлар, агар ҳаммани мен гуноҳдан фориг этсам, унда фазлу раҳматимни кимга курсатаман?”

* * *

Расулуллоҳ салоллоҳи алайҳи вассаллам айтдилар: “Менга беҳиштни курсатдиларким, аҳли жаннатнинг кўпчилиги дарвешлар эрди, дузахни намоён этдиларким, унда бойлару зуравонлар бисёр эрди”. Яна ажабландиларки: “Жаннатда аёллар камчил экан, сурадимки, алар қайдалар? Жавоб бундоқ булди: “Аёлларни у дунёнинг зебу зийнатлари банд этиб қўймиш”.

* * *

Аҳмад ибн Ҳанбални бир солиҳага уйлантираётганларида ул кишига бундоқ дедилар: “Бул заифанинг узидан ҳам оқилароқ синглиси бордир, лекин бир кўзи кўрдир”. Аҳмад ибн Ҳанбал ушанга уйланди.

* * *

Бир куни Зулайҳо Юсуф алайҳиссаломни ҳузурига чорлади ва ул зот ҳозир бўлгач, узи сигинадиган бутнинг устини ёпиб қўйди. Буни кўриб Юсуф алайҳиссалом айтдилар: “Сен бир тошдан уялмоқдасан, мен ҳамма нарсени кўриб турган арзу самолар яратувчисидан нечук уялмайин?”

* * *

Абдуллоҳ ибн Динор бундоқ нақл қиладилар: “Умар ибн Ҳаттоб (розияллоҳу анҳу) бирлан Макка йулида кетиб борардик, қайсидир манзилга етгач, курдикки, бир қул чупон тоғдан қуй ҳайдаб тушмоқда. Умар ундан сурадилар: “Қуйларингдан биттасини менга сотгил”. У бундоқ деб жавоб берди: “Мен бор-йўғи бир қулман ва бу қуйлар менинг мулким эмасдир”. Умар яна сурадилар: “Хужанга қуйни бури еб кетди, деб айтгил, билиб утирибдими?” Қул жавоб берди: “Хужам билмаса, худо билади-ку?” Умар йиғладилар ва айтдилар: “Ушбу сўзинг сени бу дунёда озод қилган эрса, мени у дунёда озод этгай, иншооллоҳу таоло”.

* * *

Абу Сулаймон Дороний айтибдилар: “Тафаккур — бу дунёда охират ҳижобидир ва охиратда — анинг самари — ҳикмат ва кунглилар тириклигидир”.

* * *

Иброҳим Адҳам роҳибларни куриб, ош-нонни қайдан топиб ейсизлар, деб сурадилар. Алар бундоқ жавоб қилдилар: “Буни бизга ризқ ато этгандан сурагилким, биз бу илмдан беҳабармиз”. Яна бировдан сурадилар: “Ҳар доим ибодат бирлан машғулдирсан, нонни қандоқ топурсан?” Ул киши тишларини курсатиб жавоб берди: “Тегирмонини берган бугдойини ҳам юборгусидир”.

* * *

Мусо алайҳиссалом сурадилар: “Эй Парвардигор, беморликни ким берар ва солимлик кимдан?” Ҳақ таоло жавоб берди: “Икковини ҳам мен буюрурман”. Яна сурадилар: “Унда табибларга на ҳожат?” Жавоб бундоқ бўлди: “Табиблар мен берган ризқ-руздан кун кургай ва менинг бадаларимни даволаб, шод этгай”. Демакким, бунда ҳам таваккул илм бирлан ҳолдадирким, дориға эмас, балки уни яратганга умид қилмоқ керак, зеро, кўп кишилар дори ичиб, узни ҳалок этгай.

* * *

Расулуллоҳ салоллоҳи алайҳи вассаллам айтдилар: “Бу дунёда уч нарсани менга дўст этдилар: бири — аёллар, иккинчиси — муаттар ҳидлар, учинчиси — намоз пайти кузимнинг равшанлиги”. Ул зот ҳаммасидан ҳам намозга кўпроқ вақт сарфладилар.

* * *

Яҳё ибн Муъёз Розий бир кун минбарга чиқдилар, тўрт минг киши унда ҳозир эрди, қарадилару минбардан тушиб кетдилар. Сунгра айтдилар: “Мен истаган киши бу ерда йўқ экан”. Ул киши яна бундоқ лутф қилдилар: “Ҳар кимки тушида йиғласа, таъбир булдириким, ҳушида кулгай. Сен дунё уйқуси учун йиғлагил, токим охират бедорлигида шод улгайсану кулгайсан”.

* * *

Абулқосим Жунайд бундоқ дебдилар: “Оллоҳга дўст булганларнинг кунглига Оллоҳ уз сирини жойлайди ва Парвардигор мол-дунёга дўст тутинганларнинг дилига бу давлатни ҳаргиз раво кўрмагайдир”.

* * *

Ибн Ато бундоқ демишлар: “Ҳар ким узини суннат одоби ила ораста этса, Ҳақ таоло унинг кунглини маърифат нури билан мунаввар этгай”.

* * *

Абулқасан Бушинжийдан сурадилар: “Тасаввуф надир?” Ул зот бундоқ жавоб бердилар: “Тасаввуф булдириким, бу кун исми бор-у, узи йўқ ва бундан аввал узи мавжуд эрди-ю, исмсиз эрди”.

* * *

Абу Исҳоқ Гозируний бундоқ ҳикмат айтибдилар: “Муъмин киши то дунё лаззатидан кечмагунича Ҳақ таоло зикри лаззатини тополмайди”. Яна айтимишлар: “Ҳақ таоло ҳар бандага бир ҳадя берди, менга эса муножот лаззатини ато этди”.

Сирожиддин САЙИД
тайёрлади.

Адабиётшунос Маҳмуд Саттор неча йилдирки, кундалик нутқимиз безаги, лутфу назокат ифодаси — сўз ва иборалар, мақол ва нақлларни йиғиб-саралаб келади.

Тома-тома кўл бўлур, деганларидек, ўзбекона иборалардан ажойиб китобча — “Ўзбек нима дейди...” деган тўплам юзага келди. Бу ибораларни ўқиб, бебаҳо бойлигимиз — она тилимиз мағзини яна қайта туйгандек бўламиз.

ЎЗБЕК

**НИМА
ДЕЙДИ...**

МИННАТДОРЛИК БИЛДИРИЛСА...

Раҳмат
Балли
Миннатдорман
Барака тошинг
Бир умр қарздорман
Бу яхшилигингизни икки дунёда
унутмайман
Мендан қайтмаса, худодан қайт-
син
Бола-чақангизнинг хузур-ҳалова-
тини қуринг
Тупроқ олсангиз, олтин булсин

Бошингиз туйдан чиқмасин
Бирингиз минг булсин
Умрингиз узун булсин
Мартабангиз бундан ҳам улуг
булсин
Омадингизни берсин
Худо ер, пирлар мадақкор булсин
Яхшиликка не етсин
Яхшиям бахтимга сиз бор экансиз
Қуп яшанг
Дунё тургунча туринг
Баракалла

САЛОМ-АЛИК ҚИЛИНСА...

Ассалому алайкум
Яхшимисиз
Бормисиз
Саломатмисиз
Омонмисиз
Ишлар қалай
Аҳволлар қалай
Тинчмисиз
Тинчликми
Ҳорманг

Бола-чақа омонми
Чарчамай юрибсизми
Уйлар тинчми
Тузукмисиз
Эсон-омонликми
Мол-жон омонми
Каерлардан сураймиз
Қуринмайсиз
Дарагингиз йуқ
Бу дунёда бормисиз узи

БЕМОРДАН ҲОЛ СЎРАЛСА...

Тузукмисиз
Раиғ-руйингиз жойида
Худо суйган бандасига дард
беради
Дард берган худойим давосини
ҳам беради
Дард — меҳмон, тана — қургон,
дейдилар
Ҳар дарднинг малҳами булади

Шукр, бинойидексиз
Дарди йуқ одамнинг узи йуқ
Дардингиз тезроқ арисин
Қурмагандек булиб кетасиз
Қурган-боққанингиз шу булиб қол-
син
Худога бир айтганингиз бор экан
Узи асрагани рост булсин
Дард орқангизда қолсин

ОСТОНАДАН ҲАТЛАГАНДА...

Бисмиллоҳир роҳманир роҳим
Қадам етди, бало етмасин
Шу уйдан ризқ-барака аримасин
Мол-жон омон булсин
Емон куздан асрасин
Хонадонингизга қут-барака кирсин
Хонадонингиздан қут-барака арима-
син

Туйларингизда қамишдан бел бог-
лаб хизмат қилайлик
Бу уйга қуша-қуша келинлар туш-
син
Туйхона булсин
Топганингиз туйга буюрсин
Остонангиз олтиндан булсин
Тикилганининг кузи тешилсин

УЙДА ЖАНЖАЛ ЧИҚСА...

Ҳай-ҳай, оғир булинг
 Узингизни босинг
 Бир гапдан қолинг
 Бир кун жанжал чиққан уйдан қирқ
 кун барака қочади-я
 Ойнинг ун беши қоронгу булса, ун
 беши — еруг
 Муросаи мадора қилинг
 Феълни кенг қилинг

Ойда ҳам доғ бор
 Эр-хотиннинг уруши — доқа румол-
 нинг қуриши
 Рузгор бор — гиди-биди бор
 Ор-номусни сақланг
 Эр эрлигини, хотин хотинлигини
 қилиши керак
 Ҳай-ҳай, ўзбекчилик бор-а
 Жаҳл келса, ақл қочади, ахир

АЗАДОРДАН КУНГИЛ СЎРАЛСА...

Ота-она улмоги — мерос
 Бандалик
 Яхши одам эдилар
 Худо сабр берсин
 Пешонада ёзилгани шу экан
 Борган жойлари жаннатдан булсин
 Ғариқи раҳмат қилсин
 Руҳлари шод булсин
 Гурлари нурга тулсин
 Қолганларнинг умрини берсин
 Оллоҳ таоло уз даргоҳида қабул
 қилсин
 Худонинг иродаси шу экан
 Худо — бир, улим — барҳақ
 Бир бошга — бир улим
 Улим ҳамманинг бошида бор
 Мен қиламан жаҳду жадал, худо
 қилур аҳду азал

Отани (онани...) ҳам бериб қуйиб-
 сиз
 Қарияни худо раҳмат қилсин
 Ёшларга умр, қариларга иймон бер-
 син
 Бандаликни бажо келтирибдилар
 Тақдири азални узгартириб булмас
 экан
 Мири кам дунё бу
 Беш кунлик дунё бу
 Ҳеч ким дунёга устун булмайд
 Улим шоҳу гадони танламайд
 Ахийри булмабди-да, а
 Омонатни топширибдилар-да
 Отаси улмаган ким бор,
 онаси улмаган ким бор
 Вақти-соати
 шу бугун экан-да

ЗИЁРАТ, САФАР, ХИЗМАТГА КУЗАТИШДА...

Ой бориб, омон келинг
 Узингни эҳтиёт қил
 Хушёр бул
 Тўрт мучанг соғ булсин
 Йўлинг бехатар булсин
 Оқ йўл
 Тўрт куз тугал булсин
 Қаторда хато булмасин
 Азиз-авлиёлар қулласин
 Мушқулингиз осон булсин

Йўлингиз бехатар булсин
 Йўлингиз бароридан келсин
 Яхши ният ёр булсин
 Яхши боринг (яхши қолинг)
 Яхши кунларда қуришайлик
 Яхшилик йўлдошингиз булсин
 Бало-қазодан худонинг узи асрасин
 Худо уз паноҳида асрасин
 Худо ёрлақасин
 Ота-боболаринг руҳи қулласин

ФАРЗАНД ТУҒИЛСА...

Қутлуг булсин
 Муборақ булсин
 Умри билан, ризқи билан берган
 булсин
 Бобою бувилари билан берган
 булсин

Пешонаси тошдан булсин
 Кузингизга нур, белингизга қувват
 булсин
 Чирогингизни равшан қилсин
 Хузур-ҳаловатини қуринг
 Катта йигит булсин

ЯНГИ ОЙ ЧИҚҚАНДА...

Шу кунларга етказганига шукр
Янги ойнинг олтин уроги куринди
Янаги ой, янаги кунларга ҳам етиб
юрйлик, омин
Ой бизга тинч, узига нотинч (уроги
осмон томон)

Ой узига тинч, бизга нотинч (уроги
ер томон)
Худого шукр, етказганига шукр
Ой ойга ухшамас
Ой ойдан еруг
Ойнинг умри — ун беш кун

ҲОМИЛАДОР ЖУВОНГА НИСБАТАН...

Ой-куни яқин экан
Эсон-омон кутулиб олсин
Кучқордек угил берсин
Тоҳир-Зухра дунегга келсин
Фотима-Зухра тугилсин
Иккиқат экан, Оллоҳнинг узи ма-
дадкор булсин
Ой-куни яқин экан, худо паноҳида

асрасин
Дужон экан, иккаласини ҳам худо
паноҳида асрасин
Ҳадеб уринаверманг
Огир юк кутарманг
Узингизни эҳтиёт қилинг
Зуредни асранг
Икки-уч кишини уйланг

БАЙРАМ, ҲАЙИТЛАРДА...

Ҳайитингиз қутлуг булсин
Байрам муборак булсин
Янаги йил, янаги ойлар ҳам шу кун-
ларга етиб юрайлик
Ийдингиз қутлуг булсин

Навруз айёмингиз қутлуг булсин
Янги йилингиз қутлуг булсин
Байрам билан табриклайман
Байрам байрамдек булсин
Мустақиллик кунини муборак булсин

ТАН БЕРИЛСА...

Офарин
Беш кетдим
Бор булинг

Улманг
Бор экансиз-ку
Тан бердим

УЙГА УҒРИ ТУШСА...

Мол топилади — жон топилмайди
Бордан олади-да, йуқдан ҳам олиб
курсин-чи
Келган бало-қазо шунга урсин
Мол-дунё — қулнинг кири
Буюрмасин
Тешиб чиқсин
Исқотига ярасин
Бола-чақангизнинг бош-кузидан са-
дақа
Куйинманг, урнини худо тулдирсин
Худо хоҳласа, топилади

Пешона терию ҳалол меҳнат билан
топгансиз, қайтади, топилади
Бош-кузингиздан садақа
Жонингиз (бошингиз) омон булсин
Курган-боққанингиз шу булсин
Пешонангизга берсин
Садақа бердим деб ҳисобланг
Молга урибди, жонингиз омон қол-
ганига шукр қилинг

Тупловчи — Маҳмуд САТТОР

Султонмурод ОЛИМ

ТАФАККУР — КЎНЖИЛ КАЛИТИ

ХАР ИШКИ ҚИЛМИШ ОДАМИЗОД,
ТАФАККУР БИРЛА БИЛМИШ ОДАМИЗОД

Журна-
л и -
мизга
шиор қилиб ол-
инган бу сатрлар
маънавий пири-
миз ҳазрат Али-
шер Навоий
қаламига мансуб
эгани кўпчилик-
ка аён. Хуш,
улар шоирнинг
қайси асаридан
олинган? Бу
сўзлар қандай
воқеий-бадий
муносабат билан,
кимнинг тилидан
айтилган? Шиор-
нинг асл моҳияти
нимадан иборат?

Мазкур байт
“Фарҳоду Ши-
рин” достонидан
олинган.

... Чин хоҳони тилай-тилай, охири ўғил
қўрди. Энди у хотиржам — кўзининг нури,
тахтининг вориси бор.

Бироқ ўғил тамом бошқа бир дардга муб-
тало. Ҳаддан ташқари маҳзун. Унга атаб
тўрт фаслга мослаб қўририлган қасрлар
ва уларда йил бўйи ҳар кун юз оту минг
қўй сўйиб ўтказилган базмлар ҳам шаҳзо-
да руҳиятидаги гамгинлигини бартараф
қилолмади. Охири шоҳ базми жамшид
тузиб, аркони давлати ҳузурида ўзига юк-
сак мартаба — тахти олийни таклиф этди.

Ўзи унинг па-
ноҳида қариллик
гашгини сурмоқ-
чи бўлди. Аммо
Фарҳод минг та-
возе билан узрлар
айтиб, тажриба-
сизлигини, аввал
кичикроқ бир ва-
зифа бериб, иш
ўргатишларини
сўради.

Бу оқилона
жавобдан мамнун
бўлган хоҳон
ўглини хазинага
бошлади. Мақса-
ди унинг бошидан
дуру гавҳар со-
чиш эди. Шунда
ногоҳ Фарҳод-
нинг кўзи тип-
тиниқ биллурдан
ясалган гаройиб

сандиққа тушди. Унинг ичида ажиб бир
сурат намоён бўлгандек туюлди. Лекин су-
ратнинг сирини ошкор эмас — сандиққа мус-
таҳкам қулф осиглиқ. Фарҳод шу сирга
етмоқчи бўлиб, калитни олиб келишлари-
ни, қулфни очишларини буюрди.

Отаси эса, бу сандиқ тилсимланган,
унинг сирини ҳеч ким билмайди, калити
йўқ, қулфи очилмайди, деди.

Ана шунда Фарҳод “Тафаккур” жур-
налига шиор бўлган машҳур байтни айт-
ди:

*“Ҳар ишқи қилмиш одамизод,
Тафаккур бирла билмиш одамизод...”*

Одамизод амалга оширган ҳар қандай иш сирини одамизод ақл — тафаккур билан билиб олиши мумкин!

Шу тариқа Фарҳод, илм денгизига шўнгидимми, бас, мен учун ҳал қилинмайдиган бирор мушкул масала йўқ, мана шу сандиқ сирини билиб олмагунимча тинчи-майман, деб туриб олди.

Охири калитни келтирдилар. Сандиқ ичидан осмон сандиғидаги қуёш янглиг бир порлоқ кўзгу чиқди. Уни Исқандари Румий ҳар бири Афлотундек доно тўрт юз олимга ясаттирган эди. Ойна орқасига унинг махфий сирини ҳам битилган: “Кимки шу тилсимни очса, кўзгуда ўзининг келажакда кечажак ҳаёти манзарасини кўра олади”. Лекин тилсимни очиш шунчаки иш эмас. Бу сирни ошкор қилиш йўлини фақат юнонлик хирадманд — Суқрот билади. У Юнонистондаги тоғда — бир горнинг ичида яшайди. Тоғқа етгунча ҳам йўлда уч манзил бор. Биринчисида даҳшатли аждаҳдо, иккинчисида эса Аҳраман деган баттол дев учрайди. Учинчисида — янада хавфлироқ бир тилсим яширин...

Фарҳод хоқон, арқони давлат ва лашкар билан сафар қилиб, дуч келган барча даҳшатли кулларни енгди. Суқрот суҳбатига мушарраф бўлиб, ундан сандиқ тилсимини очиш сирини билиб қайтди, юртига келасолиб хазина сари югурди. Сандиқни очиб, кўзгуни олди. Унга боққан заҳоти ажиб манзарани — кўм-кўк майсалару қип-қизил гулларга бурканган даштнинг, водий чегидида баланд тоғни, тоғ ўртасида гуж-гуж одамни кўрди. Улар орасида худди қуйиб қўйгандек ўзига ўхшаган йигит ариқ қазиб билан машғул. Шу пайт бир гуруҳ отлиқ қизлар — паричеҳралар пайдо бўлди. Улар ичида гўё бир ойдек, йўқ-йўқ, олам-жаҳонни ёритиб турган қуёшдек бир париваш бор эди. Ариқ қазиб турган йигит ўша гўзал сари боқди. Нигоҳ ташлади-ю, худди ўқ еган оҳу мисол нола чекиб, ҳушдан кетиб йиқилди...

Бу ҳолатни томоша қилиб турган Фарҳод ҳалиги гўзал қизнинг ҳуснига яхшироқ тикилмоқчи бўлиб, ойинани кўзига

яқинроқ келтириб қараган эди, у ҳам ўша йигит янглиг ҳушдан кетиб йиқилди.

Бу — таҳлил қилаётганимиз шиорий байтнинг зоҳирий, яъни бевосита асар воқеаси билан боғлиқ моҳияти.

Ҳўш, бу икки сатрнинг дostonдаги ботиний, яъни фалсафий моҳияти нимадан иборат?

Тафаккур кучи Фарҳодни сандиқнинг сирини очиш дардига мубтало этган эди. Ниятига етиб, мана, у ойинани томоша қилиш бахтига мушарраф бўлди. Кўзгуда бир гўзал унга дийдор кўрсатди. Уни кўрдию ҳушдан кетди. Ўзига келганидан кейин ойинага қанча қарамасин, барибир, унда ҳеч нарса кўринмади. Фарҳод ўша қизга ошиқ беқарор бўлиб қолди. Ҳузур-ҳаловатини буткул йўқотди. Ахир, ёрини бир кўрди-ю, шу заҳоти ундан айрилиб, ҳижрон азобига тушиб қолди-да. Энди уни топмагунча жонида жон йўқ. Ёр ишқи унинг кўнглига тушди. Ойинанинг сирига-ку тафаккур билан етган эди, энди унинг кўнгил дарпардаси очилди. Бунинг йўлини ҳам Суқрот кўрсатди. Суқрот Фарҳодга парилк қилди. Энди кўнгил тубидаги орзуга — ёрнинг ҳақиқий васлига етиш керак...

Биласиз, тасаввуф йўли ш а р и а т, т а р и қ а т ва ҳ а қ и қ а т босқичларига бўлинади. Шариат Оллоҳ буюрган ва пайгамбаримиздан қолган қонун-қоидаларни мукаммал бажаришдан иборат. Шундагина киши комил мусулмон бўлади. Комил мусулмонга Оллоҳ ўз сиридан бир чимдим ошкор этади. Ана шу одам Оллоҳнинг дийдорига бир лаҳзагина етгандек бўлади. Аниқроғи, унинг дунёдаги энг буюк гўзаллик эканини ҳис қилади. Энди ана шу дийдор кишини ўзига тортаверади ва тариқат — ишқ бошланади.

Мажозан дostonнинг Фарҳод Ширий жамолини ойинада кўрганигача бўлган қисми Фарҳоднинг шариат босқичини мукаммал бажарганини билдиради. Шариатни Оллоҳни билиш йўлидаги тафаккур босқичи деб ҳам ҳисоблаш мумкин.

Ойна — дostonда ақл ёки тафаккур эмас, бевосита кўнгил рамзи. Ширий — ёр. Ёрни эса Оллоҳ рамзи деб билсак, демак, Фарҳод эгамни тафаккур билан би-

лиш орқали унинг жамолини бирров кўргандек бўлди. Бироқ энди унинг сура- тига эмас, ҳақиқий васлига — ўзига му- шарраф бўлмоқ керак. Шу боис, Фарҳод- да тангрини кўнгил билан билиш бошлан- ди. Оллоҳни кўнгил билан билиш эса — маърифат. Маърифатга етиш — кони ма- шаққат.

Баҳоуддин Нақшбанд ҳазратлари бу бо- рада ҳам ҳақ гапни айтганлар: “Тавҳид сиррига етса бўлур, аммо маърифат сир- рига етмак душвордур”. Тавҳид — Оллоҳ- нинг яккаю ягоналиги, фалсафий маъно- да тушунилганда, ҳамма нарсада Оллоҳ- нинг зуҳур этиши, замонавий атамалар билан ифодалганда, оламнинг бир бутун- лиги. Буни тафаккур билан англаб етиш мумкин. Лекин тангрини кўнгил билан англаш — душвордан-душвор.

Фарҳоднинг кўзгуда ёрини кўришини мажозан тавҳид сирига етиш ифодаси деб қарасак, чиндан ҳам, унинг ойина тилси- мини очишга чеккан машаққатлари ру- ҳал ёрининг ҳақиқий васлига етгунча, яъни умрининг сўнгигача бошидан кечир- ган азоблари олдида ҳолва эканини ан- лаймиз.

Хўш, нега тафаккур, нега кўнгил? Бу икки тушунчанинг бир-бирига нима дахли бор?

Навоий ислом динининг буюк тарғибот- чиси эди. Шунинг учун бу саволга жавоб беришдан олдин бир нарсага аниқлик киритиб ўтайлик. Гап шундаки, Ғарб дунё- сида илм д у н ё в и й в а д и н и й деб иккига ажратилади. Баъзилар буни ислом дунёсига ҳам татбиқ этади ва шу тариқа қўпол хатога йўл қўяди. Чунки ислом — энг дунёвий дин. Тўғри, ислом оламида ҳам илм иккига бўлинади. Лекин у тамом бошқа асосларга кўра тасниф қилиниб, з о ҳ и р и й в а б о т и н и й илмларга ажратилади. Нозик жиҳати шундаки, зоҳи- рий илмнинг ўзи ҳам диний, ҳам оврупоча тасаввурдаги дунёвий фанларни қамраб олади. Чунки Оллоҳни, демакки, дунёни билишнинг ақл — тафаккур билан англа- надиган тарафларини зоҳирий илм ўрга- нади. Ислом дунёни, фалакни, Ерни, зар- ротни, ҳатто, инсон жисмини ва ҳоказо моддий оламни ўрганишни ҳам Оллоҳ си-

рини билиш деб ҳисоблайди. Ахир, инсон ақли фаҳмлаши мумкин нимаики бўлса, уни Оллоҳ яратган-ку! Фалсафий нуқтаи назардан қараганда, мавжуд оламнинг ўзи ҳам Оллоҳнинг бир бўлаги, уни акс этти- риб турган бир сурат. Исломиий илм айнан шу “дунёвий” деб ажратилган соҳалар бўйича ҳам ўтмишда юксак чўққиларга етгани бежиз эмас. Илмнинг ақл билан ўрганиладиган соҳаси шунинг учун зоҳи- рий деб аталадики, бунга Оллоҳ сўзи — Қуръони каримнинг юзаки — ташқи, тез фаҳмланадиган маъноларини англаш деб қаралади. Лекин Оллоҳ сирига руҳ, ҳис, туйғу билан — кўнгил билан етиш ҳам бор-да. Бу — тасаввуф илми. Тасаввуфда Қуръоннинг ички — ботиний маънолари англанади.

Шундай қилиб, тафаккур илмига эга одам — олим, тасаввуф илмига эга киши — ориф дейилади. Тафаккур инсон- ни илми, тасаввуф маърифатли қилади. Бироқ, илм маърифатни, маърифат илм- ни инкор этмайди. Аксинча, улар бир-би- рига вобаста. Шунинг учун кўпинча бу икки тушунча “илму маърифат” тарзида бақамти ишлатилади. Чунки илмдан ҳам, маърифатдан ҳам мақсад — камолот. Ко- мил инсон бўлиш учун кишига илм ҳам, маърифат ҳам керак. Рост-да, илми бўлса- ю, маърифати бўлмаса, ақли бўлса-ю, кўнгли бўлмаса, бундай одамни комил де- йиш мумкинми?

Шу ўринда машҳур бир ривоятни эс- лаш жоиз кўринади.

Абу Али ибн Сино замонасининг бағоят номдор олими эди. Унга замондош Абуса- ид Абулхайр деган шайхнинг доврўғи ҳам оламни тутган эди. Икки буюк зот бир- бирлари ҳақида кўп эшитган бўлсалар-да, учрашиб, дийдор кўришмаган эдилар.

Қуилардан бир куни тақдир уларни уч- раштирди. Шогирдлар икки устоз баҳсла- шиб, бир-бирларини обдон синаб олсин- лар деб уларни холи қолдирдилар.

Баҳс қайёда дейсиз! Икки буюк зот оғиз ҳам очмай жуда узоқ ўтирди, ўтираверди. Сўзга ҳожат йўқ эди. Улар шундоқ ҳам бир-бирларини чандон яхши англаётган эдилар.

Мулоқот тугагач, Абу Али ибн Синонинг

шоғирдлари қизиқиб: “Абусаид Абулхайрнинг билими яхши эканми?” деб сўрадилар. Шунда Абу Али ибн Сино: “Мен ақл билан етган нарсага Абусаид Абулхайр кўнгил билан етган экан”, деб жавоб берди.

Абусаид Абулхайрнинг муридлари ҳам пирларининг Абу Али ибн Сино ҳақидаги хулосасини эшитишга шошилиб, ундан: “Абу Али ибн Синонинг билими не даражада экан?” деб сўрадилар. Абусаид Абулхайр мамнуният билан бундай жавоб қилди: “Мен кўнгил билан етган нарсага Абу Али ибн Сино ақл билан етган экан”.

Навоий талқинидаги Фарҳод — ҳам олим, ҳам ориф; ҳам илм, ҳам маърифатга етишган комил инсон. Лекин у бирданга комиллик мартабасига кўтарилиб қолган эмас. Достон бошдан-охир Фарҳоднинг ана шу рутбага етиш йўлидаги машаққатларини бадиий бўёқларда, рамзий чизгиларда кўрсатиб беришга бағишланган, дейиш мумкин.

Тафаккур Фарҳодга хазинадаги сирли сандиқ қулфини очишга имкон туғдирди. Сандиқдаги ойина — кўнгил рамзи. Демак, Фарҳод тафаккур билан кўнгил қулфини очди. Тафаккур унга калит бўлди. Фарҳод ёрининг чиройини бир лаҳза кўрди. Оташин ошиққа айланди. Маърифатга йўл топди. Умрининг қолганини у ана шу суратини кўргани — ёр васлига етишга бахшида этди.

Булар — “Тафаккур” шиорининг фалсафий-тасаввуфий моҳиятига тегишли мулоҳазалар.

Хўш, шиорнинг бутунимиз билан қандай боғлиқлигию нима аҳамияти бор?

Байтнинг моҳиятини белгиловчи энг асосий сўз — “тафаккур”.

Ёш, мутараққий, келажак сари дадил талпинаётган Ўзбекистонимиз зиммасида жаҳоннинг илгор ишлаб чиқариш даражасига етиб олишдек ўта муҳим вазифа турибди. Шундай экан, табиийки, ҳар биримизнинг хаёлимизни “Тараққиёт нима ўзи?” деган масала безовта қилади.

Баҳоуддин Нақшбанд ҳазратлари нақшбандия тариқатининг ўзига хос жиҳатлари ҳақида сўйлай туриб: “Бу тариқда оз амал била кўп футуҳ етушдур”, деганлар. Бу — кам вақт сарфлаб, кўп ютуққа —

фойдага эришиш деган маънони билдиради. Албатта, пири комил бу гапни бевосита тариқатда Оллоҳга етиш йўлини кўзлаб айтганлар. Лекин, ана шу оз амал билан кўп фойдага эришиш шиори бутун башарият тараққиётининг мағзини ташкил этади. Бу — кам куч сарфлаб, кўп маҳсулот олиш дегани. Агар инсон кам вақт сарфлаб, кундалик эҳтиёжларини қондириш йўлларини топа олса, яъни ўн кишининг ишини бир киши бажариш ёки ўн кулик ишни бир кунда удалашга эриша борса, инсонда инсонийликни такомиллаштириш, яъники маънавиятни ўстириш учун илгаригидан кўп муҳлату имконият қолади. Шунда одамзод яшашни осонлангиришнинг яна бир янги йўлини излай бошлайди. Тараққиёт тараққиётни келтириб чиқаради. Ахир, ўйлаб кўринг, мутараққий мамлакатларда етти киши деҳқончилик қилиб, юз жонни қишлоқ хўжалик маҳсулоти билан таъминлаб турган бир замонда бизда етмиш киши ерда ишлаб, юз одамни боқсак, демак, биз ҳали технологияда, яъники тафаккурда орқада эканмиз-да! Илгор усул, унумдор даражага етишиш учун ҳам ақлу малака — илм керак. Тафаккуримиз қанча ўсса, ҳаётимиз ҳам шунча гўзаллаша боради. Шунда аҳолининг ҳозиргидан кўпроқ қисми кишиларга маданий, маърифий, маънавий хизмат қилади. Инсон инсондай яшайди. Чунки одам боласи еб-ичиш учунгина яралган эмас.

... Яна “Фарҳоду Шири”га қайтсак.

Кўрдикки, икки сатр ҳам достон фалсафасини англашда муҳим аҳамият касб этар экан. Шиорий байтни Фарҳод достонинг жуда зарур ва бағоят эътиборли бир нуқтасида айтган. “Фарҳоду Шири”да бутун асар моҳиятини белгилаш учун очқич бўла оладиган байтлар яна бор. Лекин бундай қўш мисралар унча кўп эмас.

Хуллас, истиқлолимиз меваси янглиг дунёга келган ижтимоий-фалсафий, маънавий-маърифий, рангли-безакли журнализмнинг “Тафаккур” деб номланиши ва унга ҳазрат Навоий байти шиор қилиб олиниши ҳам қўтлуг ниятлар билан келажак сари одимлаётган Ўзбекистонимизнинг бутунги бош мақсадини тўлиқ ифодалайди.

Tafakkur

SUMMARY

[A brief content of the issue]

The conversation with Aziz Kayumov, a specialist in study of literature, is about human perfection. Pondering over the subject the scientist says: "Man strives for perfection but never is able to reach it in full. One who claims he has reached perfection, that he is a perfect man, is mistaken. That one is perfect who notices shortcomings and defects in his daily activity and tries to eliminate them".

In his article, Khamro Ermatov, a philosopher, muses upon theoretical, socio-educational, ideological issues concerning establishment of a lawful democratic society in Uzbekistan. In one place he writes: "We've taken the path of an independent development and of course will march forward constantly taking into account the politico-cultural climate in the modern world."

Nuriddin Mukhiddinov, a veteran-diplomat: foreign policy is such a delicate job, that in it, like in saying "Drop by drop forms a lake", every success or failure consists of trifles. The main tool of the diplomat is his language, his skill of speaking".

In the article, by Soimnazar Karimov "A Sultanate is Great with the Law", the author reflects on historic, socio-philosophical and legal factors of national Uzbek State system. The scientist holds that in the historic state a strong ideology and stability of the law had become the main trend.

Bakhodir Yuldashev, a producer: "As life is based on friendship, theatre also lives for friends. Theatre needs real friends! I don't need the hall full of audience which doesn't understand and don't want to understand a work of art" [From the interview "How Beautiful is the World!..]

Kamriddin Ortikov, a drama critic: "A theatre artist as if has been building castles in the air all his life. And he believes that he himself lives in each new "castle" of his. It is difficult to count up all the "castles" built by Georgiy Brim.

One of the great representatives of mysticism, Abukhamid Gazzaliy narrates: "One day Zulaiho invited Yusuf, peace be on him, and when he came she covered up an idol she worshiped. Having seen that, Yusuf, peace be on him, said: "Thou is feeling shy of a stone but why is thou not feeling shy of the all-seeing creator of the Earth and Heaven?"

M

urtazo Karshiboy: "A sage is a Shah who lived with liking for dervishhood [asketizm] — who, having had the highest social status among people, understood necessity for reforming and tried to change himself. A Shah's dervishhood is born, first of all, of combining force with mind, of a need to be a possessor of physical and moral perfection.

The article is about Alisher Navoiy's friend, companion-in-arms — Shah and poet, Khusain Boikaro, about goal of Shah and poetry.

S

hukhrat Rizo, a specialist in study of literature: "Irreconcilable conflicts in the outlook of Jadid educational activities with "traditionalists" formed in the very beginning, continued in this or that form up to 1917. And in 1917 this contradiction has taken form of an open hostility."

I

n the story "A Man", by writer Shukur Kholmiraev, secret sides of human mind, human fate's laws come to life in an artistic form.

•••

Bobur falls seriously ill and recollects sheikh Sharafuddin Abu Abdullo Busiriy, the author of "Kasidai Burda". It so happened that Busiriy, having finished to write the kasida, got rid of paralysis with the help of the power of zeal and belief. Having recollect that, Bobur set to put into verse the treatise "Volidiya" by Khodja Akhror and had got rid of his illness before finishing his work.

Abdulkhakim Shar'iy Juzjo's research is about that.

T

he motto of "Tafakkur" ["Thought"] magazine is the distich taken from "Farkhod and Shirin" by Alisher Navoiy:

Whatever man does
Man grasps through thought.

I

n his article "Thought is a Key to the Heart", Sultonmurod Olim, a specialist in study in literature, comments on this distich from literary-artistic, socio-philosophic sides and comes to such conclusion: "In short, entitling our socio-philosophical, spiritual-educational, illustrated magazine, born as if a fruit of our independence, "Tafakkur" and taken by it as a motto khazrat Alisher Navoiy's distich are fully express marching toward the future with great intentions Uzbekistan's current main goal."

T

he article "Amir Temur's Spiritual Teachers" by Khurshid Davron, a poet, is about spiritual teachers of the great Conqueror of the world, the role of the clergy in the process of creating a powerful sultanate, Amir Temur's relations with great representatives of theology

A

new work by Uzbekistan Peoples writer, a known novelist, poet Askhad Mukhtar consists of author's philosophical thoughts and true stories derived from his live experience.

ЖУРНАЛНИНГ КЕЙИНГИ СОНЛАРИДА

Садриддин САЛИМ.

Насриддин Афанди — буюк сүфий.

Жаброн Халил ЖАБРОН.

Янги замон.

НАСАФИЙ.

«Зубдатул-хақойиқ». Рисоладан парча.

Ғуллом ҒАҒУР.

Санъатимиз салафлари.

Султонмурод ОЛИМ.

Алишер Навоий ва Амир Темур. Бадеа.

Ботирхон ВАЛИХУЖАЕВ.

Самарқанд алломалари.

Евгений БЕРЕЗИКОВ.

Ҳаммабон дин керакми?

Ўзбекистон халқ шоири

Эркин ВОҲИДОВ

билан суҳбат

Абдулла ОРИФ.

Янги шеърлар.

АСРЛАР ИЖОДИ

TAFAKKUR

Tafakkur

